

Sociale uitsluiting bij kinderen: omvang en achtergronden

Sociale uitsluiting bij kinderen: omvang en achtergronden

Annette Roest
Anne Marike Lokhorst
Cok Vrooman

Sociaal en Cultureel Planbureau
Den Haag, april 2010

Het Sociaal en Cultureel Planbureau is ingesteld bij Koninklijk Besluit van 30 maart 1973.

Het Bureau heeft tot taak:

- a wetenschappelijke verkenningen te verrichten met het doel te komen tot een samenhangende beschrijving van de situatie van het sociaal en cultureel welzijn hier te lande en van de op dit gebied te verwachten ontwikkelingen;
- b bij te dragen tot een verantwoorde keuze van beleidsdoelen, benevens het aangeven van voor- en nadelen van de verschillende wegen om deze doeleinden te bereiken;
- c informatie te verwerven met betrekking tot de uitvoering van interdepartementaal beleid op het gebied van sociaal en cultureel welzijn, teneinde de evaluatie van deze uitvoering mogelijk te maken.

Het Bureau verricht zijn taak in het bijzonder waar problemen in het geding zijn die het beleid van meer dan één departement raken. De minister van Volksgezondheid, Welzijn en Sport is als coördinerend minister voor het sociaal en cultureel welzijn verantwoordelijk voor het door het Bureau te voeren beleid. Omtrent de hoofdzaken van dit beleid treedt de minister in overleg met de minister van Algemene Zaken, van Justitie, van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap, van Financiën, van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer, van Economische Zaken, van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit, van Sociale Zaken en Werkgelegenheid.

© Sociaal en Cultureel Planbureau, Den Haag 2010

SCP-publicatie 2010/8

Zet- en binnenwerk: Textcetera, Den Haag

Figuren: Mantext, Moerkapelle; bureau Stijlzoorg, Utrecht (tabel 5.1 t/m 5.4; tabel A-D)

Vertaling samenvatting: Julian Ross, Carlisle, Engeland

Omslagontwerp: bureau Stijlzoorg, Utrecht

ISBN 978 90 377 0493 8

NUR 740

Voor zover het maken van reprografische verveelvoudigingen uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16h Auteurswet 1912 dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan de Stichting Reprorecht (Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.repro-recht.nl). Voor het overnemen van (een) gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (art. 16 Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten Organisatie, Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/pro).

Sociaal en Cultureel Planbureau

Parnassusplein 5

2511 VX Den Haag

Telefoon (070) 340 70 00

Fax (070) 340 70 44

Website: www.scp.nl

E-mail: info@scp.nl

De auteurs van SCP-publicaties zijn per e-mail te benaderen via de website. Daar kunt u zich ook kosteloos abonneren op elektronische attendering bij het verschijnen van nieuwe uitgaven.

Inhoud

Voorwoord	7
Samenvatting	9
1 Inleiding	18
1.1 Doel van deze studie	18
1.2 Beleidscontext	19
1.3 Opzet van het rapport	20
2 Theoretische verkenning	21
2.1 Sociale uitsluiting bij kinderen	21
2.2 Risicofactoren voor sociale uitsluiting bij kinderen	25
2.3 Samenvatting	35
3 De data	36
3.1 Onderzoekopzet en onderzoeksgroep	36
3.2 Steekproef	36
3.3 Operationalisering van variabelen	38
4 Aard en omvang van sociale uitsluiting	41
4.1 Onvoldoende sociale participatie	41
4.2 Onvoldoende normatieve integratie	45
4.3 Materiële deprivatie	47
4.4 Onvoldoende toegang tot sociale grondrechten	50
4.5 Algemene index voor sociale uitsluiting bij kinderen	53
4.6 Aantallen sociaal uitgesloten kinderen in Nederland	55
4.7 Samenvatting	59
5 De invloed van armoede en andere factoren	61
5.1 Samenhang tussen risicofactoren en indicatoren van sociale uitsluiting bij kinderen	61
5.2 Samenhang tussen risicofactoren en dimensies en de algemene index van sociale uitsluiting bij kinderen	73
5.3 Onderlinge verbanden tussen armoede en andere risicofactoren	76
5.4 Toetsing van causale modellen	78
5.5 Samenvatting	90

6	Implicaties voor onderzoek en beleid	92
6.1	Onderzoeksmatige overwegingen	92
6.2	Sociale uitsluiting bij kinderen als object van beleid	95
6.3	Mogelijke beleidsstrategieën	97
	Summary	100
	Bijlage	110
	Literatuur	118
	Publicaties van het Sociaal en Cultureel Planbureau	121

Voorwoord

In 2008 is het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP) op verzoek van het ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid en het (programma)ministerie van Jeugd en Gezin gestart met het project Armoede en sociale uitsluiting bij kinderen. In dit project staan twee vragen centraal: hoe groot is het aantal (arme) kinderen dat om financiële redenen niet maatschappelijk meedoet, en in hoeverre verhogen armoede en andere factoren de kans op sociale uitsluiting bij kinderen?

Om de eerste vraag te beantwoorden wordt een monitoringsonderzoek uitgevoerd, dat in kaart brengt of (arme) kinderen de laatste jaren vaker aan sport en culturele activiteiten zijn gaan deelnemen. De resultaten van de nulmeting zijn gepubliceerd in het rapport *Kunnen alle kinderen meedoen?* (Jehoel-Gijsbers 2009); in het najaar van 2010 vindt de vervolgmeting plaats.

Om antwoord te vinden op de tweede vraag worden er twee verdiepende onderzoeken uitgevoerd. In 2011 zal een rapport verschijnen over de langetermijneffecten van armoede tijdens de jeugd. Het nu voorliggende rapport beschrijft de uitkomsten van een verdiepend onderzoek naar de omvang en achtergronden van sociale uitsluiting bij kinderen van 5 tot en met 17 jaar. Er is gebruikgemaakt van dezelfde gegevens als in de nulmeting.

In deze studie wordt nagegaan wat sociale uitsluiting bij kinderen inhoudt, en hoeveel kinderen hier in Nederland mee te maken hebben. Tevens wordt bekeken in hoeverre armoede en andere mogelijke risicofactoren leiden tot sociale uitsluiting bij kinderen. Dit is het eerste grote onderzoek naar de omvang en achtergronden van sociale uitsluiting bij kinderen in Nederland.

Er zijn voor deze studie ruim 2000 kinderen en jongeren en één van hun ouders geïnterviewd. Het SCP is de respondenten erkentelijk voor hun medewerking. Een woord van dank gaat ook uit naar Gerda Jehoel-Gijsbers, Stella Hoff, Jeroen Boelhouwer, Jurjen Iedema en Joost Kappelhof voor hun medewerking bij dit rapport.

Prof. dr. Paul Schnabel
Directeur SCP

Samenvatting

Nu 2010 is uitgeroepen tot Europees Jaar van de bestrijding van armoede en sociale uitsluiting, ligt het voor de hand dat er veel aandacht uitgaat naar de oorzaken en achtergronden van deze problemen bij kinderen. Immers, als de jongste generatie substantieel door armoede en sociale uitsluiting wordt getroffen, is dat mogelijk een voorbode van moeilijkheden die kinderen in hun latere leven zullen ervaren. Als we de getroffen groepen en de oorzaken van hun problemen duidelijk in beeld brengen, kan er mogelijk iets worden gedaan om te voorkomen dat zulke risico's zich in de toekomst daadwerkelijk zullen manifesteren.

In dit rapport brengen we in kaart in hoeverre kinderen in Nederland met sociale uitsluiting worden geconfronteerd en wat daarvan de oorzaken zijn. Het rapport is onderdeel van het project Armoede en sociale uitsluiting bij kinderen, dat het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP) uitvoert op verzoek van het ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid en het programmaministerie voor Jeugd en Gezin. Er is gebruikgemaakt van dezelfde gegevens als in de eerdere SCP-studie *Kunnen alle kinderen meedoen?* (Jehoel-Gijsbers 2009). Ten opzichte van dat onderzoek is het bestudeerde verschijnsel hier breder opgevat. In de eerdere studie ging het vooral om deelname aan sport, cultuur en verenigingsleven; in het huidige onderzoek is ook gekeken naar andere vormen van sociale participatie en andere aspecten van sociale uitsluiting. Verder is het verschijnsel sociale uitsluiting meer diepgaand bestudeerd: het ging er niet alleen om aan te geven hoeveel kinderen sociaal uitgesloten zijn, maar ook om de voornaamste causale factoren en mechanismen van sociale uitsluiting bij kinderen te identificeren. Die causaliteitsvraag heeft overigens een enigszins beperkte tijdschikhorizon: de meer fundamentele vraag of armoede en sociale uitsluiting overerfbaar zijn, komt in een afzonderlijk deelproject aan bod (de studie naar het zogeheten 'littekeneffect'); de resultaten van die studie zullen in 2011 verschijnen.

In deze samenvatting zetten we kort uiteen welke antwoorden we hebben gevonden op de centrale onderzoeksvragen, te weten:

- 1 Wat houdt sociale uitsluiting van kinderen in en hoe kan het worden gemeten?
- 2 In welke mate is er sprake van sociale uitsluiting van kinderen?
- 3 Welke factoren liggen ten grondslag aan sociale uitsluiting?

5.1 Sociale uitsluiting van kinderen: theoretisch concept en meetinstrument

Het begrip 'sociale uitsluiting' wordt in het beleidsdebat veel gebruikt, maar de theoretische betekenis ervan is in de wetenschappelijke literatuur niet volledig vastgelegd en is tot op zekere hoogte omstreden. In eerdere SCP-studies is hier uitgebreid literatuuronderzoek naar verricht (zie Jehoel-Gijsbers 2004; Jehoel-Gijsbers en Vrooman 2007; Jehoel-Gijsbers et al. 2009). De conclusie was dat sociale uitsluiting het best kan worden opgevat als een verschijnsel met vier theoretische dimensies. De eerste twee daarvan zijn op te vatten als vormen van sociaal-culturele uitsluiting. *Onvoldoende sociale*

participatie houdt in dat men onvoldoende deelneemt aan sociale netwerken (onder meer in de vrije tijd), dat men weinig contacten met anderen onderhoudt en een geringe sociale betrokkenheid kent. *Onvoldoende normatieve integratie* is het niet naleven van centrale normen en waarden in de eigen maatschappij. De laatste twee aspecten worden wel aangeduid als vormen van economisch-structurele uitsluiting. *Materiële deprivatie* duidt op de financiële tekorten die mensen feitelijk ervaren wanneer zij hun situatie afzetten tegen de geldende maatschappelijke standaard; het is theoretisch verwant met, maar niet gelijk aan een tekortschietend inkomen c.q. armoede. *Onvoldoende toegang tot sociale grondrechten* tot slot betekent dat men niet kan beschikken over toereikende gezondheidszorg, onderwijs en een goede leefomgeving.

In eerder onderzoek onder volwassenen heeft het SCP een meetinstrument ontwikkeld dat (met een uiteenlopende mate van detail) in verschillende databestanden en voor uiteenlopende groepen (de gehele bevolking, ouderen) is getoetst. De conclusie was veelal dat de indicatoren (enquêtevragen) voor de vier dimensies empirisch duidelijk met elkaar samenhangen, waardoor sprake was van redelijk tot goede schalen voor elk van de vier afzonderlijke aspecten van sociale uitsluiting. De schaal voor 'normatieve integratie' was doorgaans echter zwakker en bleek minder goed samen te hangen met de drie andere dimensies, waardoor ze niet zonder meer konden worden opgeteld tot één index voor het algemene begrip sociale uitsluiting (Jehoel-Gijsbers 2004; Jehoel-Gijsbers en Vrooman 2007, 2008a, 2008b; Jehoel-Gijsbers et al. 2009).

Voor de huidige studie is er van uitgegaan dat het theoretische concept 'sociale uitsluiting' bij kinderen hetzelfde is als bij volwassenen. Ook hier wordt sociale uitsluiting dus opgevat als een verschijnsel dat op vier verschillende gebieden tot uiting komt. Het ligt echter voor de hand dat de betekenis van die dimensies bij kinderen in veel gevallen anders is dan bij volwassenen. Zo zullen de indicatoren voor een gebrek aan normatieve integratie bij kinderen eerder iets zeggen over pesten en spijbelen, dan over een tekortschietend arbeidsethos. Een belangrijk doel van het huidige onderzoek was dan ook om de theoretische dimensies te vertalen naar een meetinstrument dat geschikt is voor kinderen. Omdat een dergelijk meetinstrument in het wetenschappelijk onderzoek tot nu toe niet voorhanden was, is het in deze studie van de grond af aan ontwikkeld. Hiertoe werd in 2008 aan een representatieve steekproef van 2202 kinderen van 5 tot en met 17 jaar en hun ouders in een enquête een groot aantal vragen gesteld, die op voorhand indicatief werden geacht voor de vier dimensies van sociale uitsluiting (zie hoofdstuk 3). Per dimensie is nagegaan welke van die indicatoren tezamen een goede schaal vormen. Daarna is onderzocht of de indicatoren van de deelschalen onderling sterk genoeg samenhangen om gezamenlijk het algemene concept van sociale uitsluiting te kunnen meten (hoofdstuk 4).

De ontwikkeling van het meetinstrument voor sociale uitsluiting bij kinderen is in dit project in veel opzichten geslaagd. Voor elk van de afzonderlijke dimensies kon een goede schaal worden geconstrueerd en drie van die schalen (voor respectievelijk onvoldoende sociale participatie, materiële deprivatie en onvoldoende toegang tot sociale grondrechten) vormen samen één schaal voor het algemene begrip 'sociale uitsluiting'. De schaal voor 'onvoldoende normatieve integratie' bleek net als in het onderzoek onder volwassenen onvoldoende samen te hangen met de andere drie dimensies. Desondanks

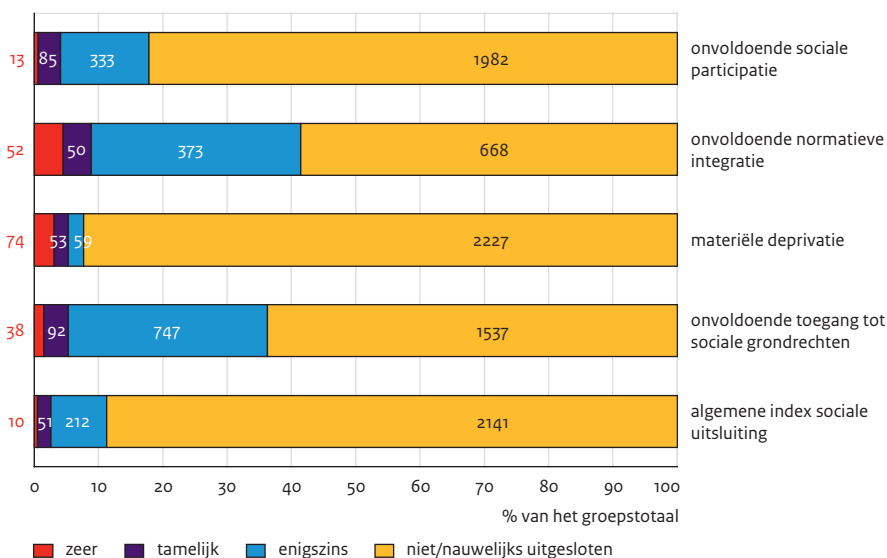
is het meetinstrument geschikt om een goed beeld te krijgen van de omvang en oorzaken van sociale uitsluiting bij kinderen.

S.2 Mate van sociale uitsluiting bij kinderen

Voor elk van de dimensies en voor de algemene index is nagegaan welk aandeel van de kinderen als sociaal uitgesloten kan worden beschouwd (zie hoofdstuk 4). De steekproef aantallen zijn met behulp van een weegfactor opgehoogd naar nationale totalen, waardoor ook de omvang van de groep uitgesloten kinderen kan worden ingeschat. Er is echter geen natuurlijke of logische absolute grens waaronder kinderen als sociaal uitgesloten kunnen worden bestempeld. De ontwikkelde meetinstrumenten of schalen zijn gebaseerd op meerdere indicatoren. De tweede onderzoeksvraag is daarom beantwoord door de scores op de vier schalen steeds in te delen in vier klassen: ‘niet of nauwelijks uitgesloten’, ‘enigszins uitgesloten’, ‘tamelijk uitgesloten’ en ‘zeer uitgesloten’ (zie figuur S.1). Het totaal van de twee laatstgenoemde klassen noemen we ‘uitgesloten in strikte zin’; als de groep enigszins uitgesloten kinderen daaraan wordt toegevoegd, spreken we van ‘uitgesloten in ruime zin’.

Figuur S.1

Percentages sociaal uitgesloten kinderen^a in Nederland, per dimensie en volgens de algemene index

Hiertoe is besloten omdat het misleidend zou zijn de ‘enigszins uitgesloten’ categorie in het geheel niet mee te tellen; dat zou immers suggereren dat zich bij deze groep in het geheel geen problemen voordoen. Het is echter evenmin wenselijk deze tussencategorie zonder meer bij de uitgesloten groep in te delen, omdat er duidelijk sprake is van minder zware problematiek.

Algemene index sociale uitsluiting van kinderen

De algemene schaal bevat aspecten van materiële deprivatie, onvoldoende sociale participatie en onvoldoende toegang tot sociale grondrechten, en niet van de dimensie onvoldoende normatieve integratie. Sociale uitsluiting in algemene zin wordt dan ook gemeten door onder meer te vragen of ouders bepaalde zaken voor hun kinderen kunnen betalen (zoals lidmaatschap van een sportclub of verjaardagscadeautjes), of kinderen aan sport of andere hobby's doen, of ze uitstapjes maken, hoeveel omgang ze met vriendjes hebben en in hoeverre kinderen in een onveilige buurt wonen waar niet veel vrijetijdsclubs zijn. Uit de antwoorden op deze vragen blijkt dat in strikte zin 61.000 kinderen als sociaal uitgesloten kunnen worden aangemerkt, ofwel 3% van het totaal. Als de categorie ‘enigszins uitgesloten’ wordt meegeteld dan gaat het om 273.000 kinderen, ofwel 11%. Sociale uitsluiting komt meer voor onder kinderen in arme gezinnen dan bij kinderen in niet-arme gezinnen, vooral wanneer sprake is van bijstandsafhankelijkheid (26% volgens de strikte en 58% op grond van de ruime afbakening).

Materiële deprivatie

Materiële deprivatie van kinderen houdt in dat zij door geldgebrek bepaalde essentiële zaken moeten ontberen, zoals nieuwe schoenen en kleding of het deelnemen aan sport-, hobby- en culturele activiteiten. Bij 127.000 kinderen in Nederland is er in strikte zin sprake van materiële deprivatie. Dit is 5% van het totale aantal kinderen. In de ruimere afbakening gaat het om 186.000 kinderen (8%). Ook materiële deprivatie komt in de bijstandsgroep verhoudingsgewijs vaak voor: 37% van de kinderen in deze groep is tamelijk tot zeer materieel gedepriveerd, 50% is ten minste enigszins materieel gedepriveerd.

Onvoldoende sociale participatie

Een gebrek aan sociale participatie van kinderen is gemeten door hen vragen te stellen over hun deelname aan sport, zwemles, scouting, hobby- en culturele activiteiten, het maken van uitstapjes naar een dierentuin, pretpark, museum, bioscoop of muziekfestival, het op vakantie, kamp of jeugdvakantieweek gaan en het onderhouden van sociale contacten met andere kinderen. Op de schaal ‘onvoldoende sociale participatie’ kunnen in strikte zin 98.000 kinderen als sociaal uitgesloten worden aangemerkt, ofwel 4% van de totale groep. Volgens de ruime afbakening gaat het om 431.000 kinderen (18%). Bij kinderen uit arme gezinnen schiet de sociale participatie vaker tekort dan bij niet-arme kinderen, vooral wanneer hun ouders een bijstandsuitkering hebben; in strikte zin heeft 14% van de bijstandskinderen een tekort aan sociale participatie, in ruime zin is dit 51%.

Onvoldoende toegang tot sociale grondrechten

De schaal 'onvoldoende toegang tot sociale grondrechten' heeft een enigszins beperkte reikwijdte: ze bestaat vooral uit aspecten die erop duiden dat kinderen niet leven in een veilige en prettige woonbuurt, waarin genoeg te beleven is. Van een onveilige en onprettige woonbuurt is sprake als het kind vindt dat de speel- en ontmoetingsplekken in de buurt een slechte kwaliteit hebben, dat er niet genoeg speel- of ontmoetingsplekken in de buurt zijn en dat er in de buurt niet genoeg te doen is voor kinderen van zijn of haar leeftijd. Een buurt is verder onveilig en onprettig als de ouders vinden dat de buurt niet veilig is voor kinderen, dat er veel sprake is van overlast en dat er weinig sociale cohesie in de buurt is. Aan de hand van de schaal kan worden vastgesteld dat strikt gemeten 130.000 kinderen onvoldoende gebruik kunnen maken van het sociale grondrecht op een veilige en prettige woonbuurt (5%); dat is vergelijkbaar met de score bij materiële deprivatie. Ruimer opgevat, dus met inbegrip van de 'enigszins uitgesloten' categorie die hier zeer omvangrijk is, hebben 877.000 kinderen onvoldoende toegang tot sociale grondrechten (36%). Arme kinderen komen ook op deze dimensie hoger uit dan gemiddeld, maar de verschillen met niet-arme kinderen zijn minder groot dan bij de meeste andere aspecten van sociale uitsluiting (met uitzondering van normatieve integratie). Van de bijstandskinderen heeft volgens de strikte definitie 11% te maken met onvoldoende toegang tot sociale grondrechten; op grond van de ruime afbakening is dat 54%.

Onvoldoende normatieve integratie

Ook voor onvoldoende normatieve integratie is een schaal gecreëerd. Omdat de meeste vragen niet van toepassing zijn op jonge kinderen, zijn ze uitsluitend aan kinderen vanaf 12 jaar voorgelegd; de schaal heeft dus uitsluitend betrekking op die leeftijdsgroep. Het gaat bij deze schaal om spijbelen en geschorst zijn van school, pesten en plegen van diefstal, vernieling en fysiek geweld. Volgens het strikte criterium gaat het om 102.000 kinderen (9% van alle 12- tot en met 17-jarigen); een omvangrijke groep gezien het feit dat de jongere kinderen bij dit aspect buiten beschouwing bleven. Als ook de categorie wordt meegenomen die in dit opzicht 'enigszins uitgesloten' is, komt men vanzelfsprekend nog hoger uit: bij 475.000 kinderen is er dan sprake van onvoldoende normatieve integratie (42%). Het verschil tussen arme en niet-arme kinderen is bij normatieve integratie klein.

Conclusies

Volgens de strikte definitie is bij ongeveer een op de twintig kinderen sprake van sociale uitsluiting in termen van materiële deprivatie, onvoldoende sociale participatie en onvoldoende toegang tot sociale rechten. Als die aspecten van sociale uitsluiting in één index worden gecombineerd, is het percentage lager (3%). Qua normatieve integratie schiet ongeveer een op de negen 12- tot en met 17-jarige kinderen tekort. Absoluut bezien gaat het om aanzienlijke aantallen kinderen (61.000 à 130.000).

Als de 'enigszins uitgesloten' groep wordt meegeteld, vallen de percentages en aantallen kinderen die te maken hebben met sociale uitsluiting veel hoger uit; er is dus een grote groep met lichtere problematiek (behalve bij de schaal voor materiële deprivatie).

De kans op sociale uitsluiting is bij arme kinderen doorgaans hoger, vooral wanneer zij opgroeien in een bijstandsgezin. Bij normatieve integratie zijn de verschillen tussen arme en niet-arme kinderen echter beperkt. Hoewel het risico op sociale uitsluiting bij niet-arme kinderen klein is, hebben zij in absolute zin toch vaak met sociale uitsluiting te maken, omdat ze nu eenmaal een omvangrijke groep vormen. Zo zijn volgens de strikte afbakening in de niet-arme groep 48.000 kinderen materieel gedepriveerd en is er bij 64.000 kinderen sprake van onvoldoende sociale participatie, bij 79.000 kinderen van onvoldoende normatieve integratie en bij 97.000 kinderen van onvoldoende toegang tot sociale grondrechten. Volgens de ruime definitie betreft dit respectievelijk 70.000, 296.000, 388.000 en 695.000 niet-arme kinderen.

5.3 Oorzaken van sociale uitsluiting bij kinderen

Omdat de verschillende aspecten van sociale uitsluiting bij een aanzienlijk aantal kinderen voorkomen, is het van belang na te gaan welke factoren aan deze tekorten ten grondslag liggen. In hoofdstuk 2 van dit rapport zijn de theoretische determinanten van sociale uitsluiting bij kinderen beschreven. In hoofdstuk 5 is nagegaan welke invloed die factoren in de praktijk hebben.

Armoede en sociale uitsluiting bij kinderen

Een eerste verwachting was dat armoede van invloed zou zijn op de verschillende aspecten van sociale uitsluiting. Het begrip armoede is in dit onderzoek gedefinieerd in termen van het inkomen: huishoudens met een besteedbaar inkomen van minder dan 120% van het voor hen geldende sociale minimum zijn als arm aangemerkt. 120% is ook de grens die de meeste gemeenten in het lokale armoedebeleid hanteren.

Over de gehele linie zien we dat arme kinderen vaker sociaal uitgesloten zijn dan hun niet-arme leeftijdsgenoten. Bij materiële deprivatie ligt dit voor de hand en arme kinderen blijken dan ook op vrijwel alle afzonderlijke indicatoren slechter af dan niet-arme kinderen. Bij sociale participatie zien we dat kinderen uit arme gezinnen minder vaak uitstapjes maken, minder vaak op vakantie gaan, minder vaak vriendjes over de vloer hebben en minder vaak naar verjaardagen gaan. Ook doen ze minder mee aan activiteiten die door Jehoel-Gijsbers (2009) zijn aangeduid als uiting van maatschappelijke deelname: ze zitten bijvoorbeeld minder vaak op een sport, op de scouting, een hobbyclub of muzieklles. Tevens hebben arme kinderen minder toegang tot sociale grondrechten. Zo geven ouders van arme kinderen vaker dan ouders van niet-arme kinderen aan dat ze geen goed contact hebben met de burens en dat de buurt onveilig is voor kinderen. Ook zeggen arme kinderen vaker dat er niet veel te doen is in de buurt. Ten slotte zijn er enige verschillen tussen arme en niet-arme kinderen in termen van normatieve integratie: arme kinderen zijn vaker geschorst van school, blijken vaker iets gekocht te hebben dat gestolen was en hebben vaker iemand in elkaar geslagen.

De invloed van overige factoren

De overige risicofactoren zijn theoretisch onder te verdelen in kenmerken van het gezin, kenmerken van de ouders, kenmerken van het kind en kenmerken van de leefomgeving.

Uit hoofdstuk 5 kwam naar voren dat dergelijke kenmerken eveneens van belang zijn voor de mate van sociale uitsluiting bij kinderen. Een aantal factoren speelt bij meerdere dimensies een rol: de kans op sociale uitsluiting is hoger wanneer een kind van niet-westerse herkomst is, in een eenoudergezin leeft en ouders heeft met een laag opleidingsniveau of zonder betaald werk. Ook wanneer ouders een hoge mate van materiële deprivatie hebben of zelf in geringe mate sociaal participeren, hebben kinderen een grotere kans om sociaal uitgesloten te raken.

Twee mechanismen: financieel-economische en sociaal-cognitieve route naar sociale uitsluiting

Uit ons onderzoek blijkt dat arme kinderen van niet-arme kinderen verschillen in termen van sociale uitsluiting, en dat naast armoede ook andere factoren een rol spelen. Omdat deze risicofactoren onderling deels samenhangen en er in veel gevallen ook een verband is met armoede, rijst de vraag hoe sociale uitsluiting bij kinderen nu precies tot stand komt: welke mechanismen leiden ertoe dat kinderen sociaal uitgesloten raken? Om hierover iets te kunnen zeggen zijn causale modellen opgesteld, waarbij de onderlinge verbanden tussen variabelen statistisch zijn geanalyseerd.

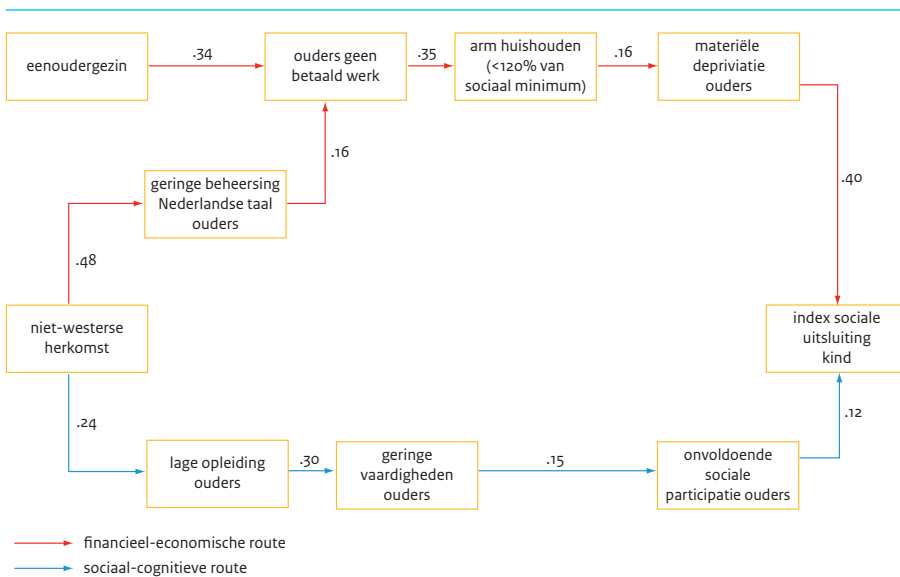
Dankzij deze statistische analyse is het mogelijk het relatieve gewicht van de risicofactoren met redelijke zekerheid te bepalen en om vast te stellen of ze een direct effect hebben op sociale uitsluiting, dan wel hun invloed uitoefenen via andere, tussenliggende variabelen (indirecte effecten). Op grond van deze analyses werden twee routes geïdentificeerd waarlangs kinderen sociaal uitgesloten kunnen raken (zie figuur S.2). Daarbuiten gingen er overigens soms nog effecten uit van andere factoren, bijvoorbeeld van de gezondheid en psychisch welbevinden van ouders, het volgen van speciaal onderwijs en de status van de woonbuurt. Dit verschilde per aspect van sociale uitsluiting (zie tabellen 5.7 t/m 5.12).

Ten eerste is er de financieel-economische route. Sociale uitsluiting bij kinderen wordt ten dele veroorzaakt door materiële deprivatie van de ouders, die op haar beurt afhankelijk is van twee andere financieel-economische kenmerken van de ouders: de mate van armoede en het hebben van betaald werk. Deze drie factoren worden in de causale keten voorafgegaan door een aantal andere kenmerken: ouders hebben vaker geen betaald werk als zij van niet-westerse herkomst zijn en de Nederlandse taal niet goed beheersen of omdat ze alleenstaand zijn.

Een tweede weg waarlangs kinderen sociaal uitgesloten kunnen raken is de sociaal-cognitieve route. De sociale participatie van de ouders is binnen deze route een belangrijke directe determinant van sociale uitsluiting bij de kinderen. Een gebrek aan sociale participatie blijkt op zijn beurt in de hand te worden gewerkt door een gebrek aan vaardigheden bij de ouders, wat weer samenhangt met een lage opleiding; en bij ouders van niet-westerse herkomst is de kans op het laatste verhoudingsgewijs groot. De causale ketens in deze beide routes bestaan overigens niet uit één-op-éénrelaties, maar zijn een aaneenschakeling van risicofactoren; de verbanden zijn niet deterministisch, maar probabilistisch.

Figuur S.2

Belangrijkste causale routes ter verklaring van sociale uitsluiting bij kinderen (algemene index; met gestandaardiseerde coëfficiënten)

Bij de meeste aspecten van sociale uitsluiting zien we deze twee routes terug, zij het met verschillende accenten. Bij de *algemene index* hebben ze beide effect, maar omdat de materiële deprivatie van de ouders een sterke invloed uitoefent, domineert het effect van de financieel-economische route (zie figuur S.2). Bij de *materiële deprivatie* van kinderen is – nauwelijks verrassend – die dominantie van de financieel-economische route nog duidelijker.

Bij *onvoldoende sociale participatie* van het kind zijn beide causale mechanismen van belang: er zijn duidelijke directe effecten van zowel materiële deprivatie als sociale participatie van de ouders. De indirecte effecten zijn hier wat minder uitgesproken, maar desondanks zijn de financieel-economische en de sociaal-cognitieve route duidelijk herkenbaar als de paden waarlangs een gebrek aan sociale participatie bij kinderen tot stand komt.

Bij *onvoldoende toegang tot sociale grondrechten* zijn de gevonden effecten van de verschillende risicofactoren klein, maar de mate van toegang tot een prettige en veilige buurt wordt het sterkst beïnvloed door de financieel-economische route.

Ten slotte bleek *onvoldoende normatieve integratie* slechts in beperkte mate te kunnen worden verklaard door de risicofactoren in ons model. Leeftijd en sekse hebben een effect in die zin dat jongens vanaf 15 jaar vaker onvoldoende normatief geïntegreerd zijn. De financieel-economische en de sociaal-cognitieve route zijn in het causale model voor deze dimensie nagenoeg niet aangetroffen.

Conclusies

Een aantal van de risicofactoren die in de theoretische verkenning werden onderscheiden, is van invloed op diverse aspecten van sociale uitsluiting. De kans op sociale uitsluiting is groter wanneer een kind in een arm gezin leeft, van niet-westerse herkomst is, deel uitmaakt van een eenoudergezin en ouders heeft met een laag opleidingsniveau, zonder betaalde baan, met een hoge mate van materiële deprivatie of met een geringe mate van sociale participatie. Onvoldoende normatieve integratie wordt door de risicofactoren minder goed voorspeld.

Onderling zijn die risicofactoren in de praktijk sterk verweven. Bij een gedetailleerde causale analyse blijken er twee hoofdroutes naar sociale uitsluiting te leiden: een financieel-economische route, die vooral via de materiële deprivatie loopt (met als voorliggende determinanten inkomensarmoede, geen betaald werk, leven in een eenoudergezin, een geringe beheersing van de Nederlandse taal en een niet-westerse herkomst), en een sociaal-cognitieve route, die via een lage sociale participatie van de ouders loopt en waaraan een gebrek aan vaardigheden, een lage opleiding en een niet-westerse herkomst ten grondslag liggen.

De causale mechanismen (en dan vooral de financieel-economische route) zijn met name van belang bij het verklaren van de algemene index voor sociale uitsluiting en bij het verklaren van de dimensies materiële deprivatie en onvoldoende sociale participatie. De toegang tot sociale grondrechten wordt er minder goed door verklaard. Bij onvoldoende normatieve integratie zijn de routes nauwelijks van invloed: normatieve integratie hangt vooral samen met geslacht en leeftijd.

Wanneer men sociale uitsluiting bij kinderen wil tegengaan zijn diverse strategieën denkbaar. Het lijkt in ieder geval wenselijk te bezien of het huidige 'smalle' beleid, dat zich vooral richt op het vergroten van de deelname aan sport, cultuur en vrijetijdsactiviteiten bij arme kinderen, geen verbreding behoeft. Sociale uitsluiting omvat immers meer dan 'maatschappelijk niet mee kunnen doen', zo bleek uit deze studie. Uit de resultaten van dit onderzoek kwam verder naar voren dat armoedebestrijding alleen niet voldoende is: als men sociale uitsluiting bij kinderen wil tegengaan zal ook gekeken moeten worden naar andere factoren die van belang zijn. Men kan er daarbij voor kiezen aandacht te schenken aan afzonderlijke risicofactoren (een niet-westerse herkomst, leven in een eenoudergezin, ouders met een laag opleidingsniveau of zonder werk), als 'vindplaatsen' van sociale uitsluiting; of juist proberen de financieel-economische en sociaal-cognitieve routes naar sociale uitsluiting te doorbreken.

1 Inleiding

Ongeacht hun achtergrond en afkomst verdienen alle kinderen in Nederland goede kansen. Ze moeten bijvoorbeeld hun hobby's uit kunnen oefenen, nieuwe kleding en schoenen kunnen dragen en op kunnen groeien in een veilige en aangename omgeving. Wanneer kinderen dergelijke mogelijkheden niet hebben, kan dat worden opgevat als sociale uitsluiting en is mogelijk sprake van een maatschappelijk probleem.

Sociale uitsluiting wordt vaak in verband gebracht met armoede. Zowel nationaal als internationaal is er in toenemende mate belangstelling voor de problematiek van armoede en sociale uitsluiting onder kinderen. Zo heeft de Europese Commissie 2010 uitgeroepen tot het Europees Jaar van de bestrijding van armoede en sociale uitsluiting en voert zij een publiciteitscampagne met als doel het uitbannen van armoede in de Europese Unie. Een centraal thema binnen deze campagne is de participatie van kinderen uit arme gezinnen.

Naar aanleiding van de motie-Van Geel c.s. (TK 2007/2008a) en de motie-Bouchibti (TK 2007/2008b) heeft het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP) van het ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid opdracht gekregen onderzoek te doen naar deze problematiek. Het programmaministerie voor Jeugd en Gezin is ook bij dit onderzoek betrokken. Dit project, getiteld Armoede en sociale uitsluiting onder kinderen (ASOUK), bestaat uit vier deelonderzoeken. Ten eerste wordt er een monitoringsonderzoek uitgevoerd. Dit bestaat uit twee delen. In 2008 is een landelijke nulmeting uitgevoerd van het aantal kinderen dat om financiële redenen niet voldoende meedoet in de maatschappij. In dat onderzoek was vooral aandacht voor deelname aan sport en culturele activiteiten. De resultaten zijn inmiddels beschreven in het rapport *Kunnen alle kinderen meedoen?* (Jehoel-Gijsbers 2009). Deze nulmeting zal worden gevolgd door een nameting waarin de verschillen met 2008 zullen worden vastgesteld. In 2008 en in 2009 is er aan de gemeenten extra geld uitgekeerd door het kabinet om armoede en sociale uitsluiting onder kinderen tegen te gaan; de nameting dient om te onderzoeken of deze inzet van middelen de omvang van de problematiek heeft doen verminderen. De dataverzameling vindt in de tweede helft van 2010 plaats. In 2011 zal hierover worden gerapporteerd. Daarnaast worden door het SCP twee verdiepende studies verricht om inzicht te verkrijgen in de relatie tussen armoede en sociale uitsluiting onder kinderen. De eerste is een onderzoek naar de langetermijneffecten van armoede bij kinderen (het 'littekenonderzoek', waarvan de data in 2010 beschikbaar komen), de tweede een studie naar de omvang en achtergronden van armoede en sociale uitsluiting bij kinderen. In het huidige rapport beschrijven we de resultaten van het laatstgenoemde deelonderzoek.

1.1 Doel van deze studie

Deze studie heeft als doel in kaart te brengen wat sociale uitsluiting voor kinderen van 5 tot en met 17 jaar inhoudt. Meer specifiek wordt nagegaan hoe sociale uitsluiting bij kinderen kan worden gemeten. Daarnaast zullen ook de omvang en achtergronden van sociale uitsluiting onder kinderen worden onderzocht. We bekijken in welke mate kin-

deren in Nederland met sociale uitsluiting worden geconfronteerd en welke factoren hierop van invloed zijn. Uit eerder onderzoek onder volwassenen (Jehoel-Gijsbers 2004; Jehoel-Gijsbers en Vrooman 2007) is gebleken dat sociale uitsluiting een gevolg kan zijn van een laag inkomen. Dat wil zeggen dat arme mensen meer kans hebben om sociaal uitgesloten te zijn dan niet-arme mensen. Ook andere factoren bleken bij volwassenen echter van invloed te zijn op de mate van sociale uitsluiting, zoals het hebben van een slechte gezondheid. De vraag is nu wat sociale uitsluiting voor *kinderen* betekent en in hoeverre het wordt beïnvloed door armoede en andere factoren. Een bespreking van de onderzoeksliteratuur op dit gebied volgt in hoofdstuk 2.

Uit de eerste rapportage over maatschappelijke participatie van kinderen (Jehoel-Gijsbers 2009) is gebleken dat kinderen uit arme gezinnen minder vaak deelnemen aan sport en culturele activiteiten dan kinderen uit niet-arme gezinnen. In het huidige onderzoek zal worden gekeken naar de mogelijke oorzaken van niet-deelname. Gaat het hier uitsluitend om financiële redenen of spelen ook andere kenmerken een rol? Daarnaast wordt in het huidige onderzoek sociale uitsluiting niet slechts opgevat als het niet deelnemen aan georganiseerde activiteiten, maar wordt een bredere definitie gehanteerd. In eerder onderzoek is sociale uitsluiting gedefinieerd als een verschijnsel met vier dimensies, namelijk onvoldoende sociale participatie, onvoldoende normatieve integratie, materiële deprivatie en onvoldoende toegang tot sociale grondrechten (Jehoel-Gijsbers 2004; Jehoel-Gijsbers en Vrooman 2007; Jehoel-Gijsbers et al. 2009). De theoretische invulling van deze vier dimensies voor kinderen wordt in hoofdstuk 2 beschreven.

De centrale onderzoeksvragen van de huidige studie zijn:

- 1 Wat houdt sociale uitsluiting van kinderen in en hoe kan het worden gemeten?
- 2 In welke mate is er sprake van sociale uitsluiting van kinderen?
- 3 Welke factoren liggen ten grondslag aan sociale uitsluiting?

Met dit verdiepende onderzoek krijgen we inzicht in de omvang van de groepen kinderen met een verhoogde kans op sociale uitsluiting en in de bijbehorende risicofactoren. Mogelijk bieden de uitkomsten aanknopingspunten voor nieuw te formuleren beleid om deze problematiek aan te pakken. De implicaties voor beleid komen aan bod in het afsluitende hoofdstuk van dit rapport.

1.2 Beleidscontext

De thema's armoede en sociale uitsluiting krijgen de laatste jaren veel aandacht. De Europese Commissie heeft 2010 uitgeroepen tot het Europees Jaar van de bestrijding van armoede en sociale uitsluiting. Er is een tijdelijke subsidieregeling in het leven geroepen om verschillende projecten op dit gebied te bekostigen (zie agentschap.szw.nl). In het Nederlandse Nationaal Actieplan Armoedebestrijding en Participatiebevordering 2006 en 2008 is het bestrijden van armoede en het bevorderen van participatie onder kinderen en jongeren benoemd als centrale doelstelling. Er wordt onderstreept dat kinderen gelijke kansen moeten krijgen om hun talenten te ontplooiën, ongeacht het

inkomen van hun ouders. De nadruk ligt op deelname aan sport-, cultuur- of andere activiteiten.

In 2007 heeft de PvdA op basis van een verkennende notitie van het SCP, *Armoede en sociale uitsluiting bij kinderen* (SCP 2007), de problematiek van armoede en sociale uitsluiting onder kinderen in kaart gebracht in de notitie *Alle kinderen een goede start* (zie www.pvda.nl). In die notitie zijn twee doelen geformuleerd: het aantal kinderen dat in armoede opgroeit met een derde verminderen en het aantal kinderen dat vanwege financiële redenen geen lid is van een (sport)vereniging halveren. Op 20 september 2007 heeft de Tweede Kamer de motie-Van Geel c.s. (TK 2007/2008a) aangenomen, waarin het kabinet onder andere werd gevraagd extra middelen ter beschikking te stellen voor armoedebestrijding bij kinderen. In reactie hierop heeft het kabinet in 2008 en in 2009 extra geld (2 x 40 miljoen euro) beschikbaar gesteld aan gemeenten om ervoor te zorgen dat meer kinderen uit arme gezinnen kunnen deelnemen aan sport-, cultuur- en andere vrijetijdsactiviteiten. Dit geld komt boven op de al begrote bedragen voor de bestrijding van armoede, die oplopen van 5 miljoen euro in 2008 tot 80 miljoen euro in 2011.

Deze extra middelen worden ingezet met als doel het aantal kinderen dat vanwege armoede niet voldoende maatschappelijk deelneemt met de helft terug te brengen. Over het bestrijden van armoede bij kinderen hebben gemeenten met het kabinet afspraken gemaakt in de convenanten *Kinderen doen mee!* Door een convenant te tekenen geven gemeenten aan dat zij het aantal arme kinderen dat onvoldoende maatschappelijk participeert willen halveren. Dit doen zij door voorzieningen in natura aan kinderen uit arme gezinnen te verschaffen en door samen te werken met bestaande lokale initiatieven en voorzieningen. Gemeenten mogen zelf bepalen hoe zij hun armoedebeleid invullen, maar ze dienen die invulling wel kenbaar te maken aan het kabinet. De eerste gemeente die tekende was Rotterdam (februari 2008). Momenteel hebben 213 gemeenten een convenant ondertekend (stand van zaken 27 oktober 2009, www.gemeenteloket.szw.nl).

1.3 Opzet van het rapport

Om te beginnen beschrijven we in hoofdstuk 2 hoe het begrip sociale uitsluiting bij kinderen theoretisch wordt ingevuld en geven we een overzicht van mogelijke risicofactoren. In hoofdstuk 3 volgt beknopte informatie over de data die in dit rapport worden gebruikt, en over de onderzoeksopzet, de steekproef en de respons. Vervolgens wordt in hoofdstuk 4 geschetst hoe sociale uitsluiting bij kinderen is gemeten. We hebben een aantal meetinstrumenten ontwikkeld waarmee we sociale uitsluiting bij kinderen en de vier aspecten van sociale uitsluiting kunnen beschrijven. Met behulp van deze meetinstrumenten hebben we berekend hoeveel sociaal uitgesloten kinderen Nederland telt. In hoofdstuk 5 gaan we na in hoeverre armoede en andere risicofactoren invloed hebben op sociale uitsluiting van kinderen. Om dit te bepalen hebben we zowel bivariate als multivariate analyses uitgevoerd. In het zesde en laatste hoofdstuk worden enkele implicaties voor verder onderzoek en het beleid geschetst.

2 Theoretische verkenning

Hoewel ‘sociale uitsluiting’ een veel gebruikte term is, is het niet eenvoudig aan te geven wat daarmee nu precies wordt bedoeld. Sociale uitsluiting wordt in de (internationale) onderzoeksliteratuur omschreven als een toestand die voortvloeit uit tekorten op het economische, politieke, sociale en culturele vlak. Individuen en groepen die deze tekorten ervaren, worden belemmerd in hun deelname aan de maatschappij (Kamerman 2005). Sociale uitsluiting wordt vaak in één zin genoemd met het begrip armoede. Sommige auteurs hanteren een brede definitie van armoede: deze omvat niet alleen een tekort aan financiële middelen, maar ook tekorten op het culturele en sociale vlak (Alcock 1991; Bertram en Kohl 2010; UNICEF 2007). Deze brede definitie overlapt voor een deel de definitie van sociale uitsluiting. Wij kiezen ervoor om armoede en sociale uitsluiting te zien als twee verschillende begrippen (zie ook § 6.1) en volgen de theoretische afbakening die in eerder onderzoek naar sociale uitsluiting van volwassenen is toegepast (Jehoel-Gijsbers 2004; Jehoel-Gijsbers en Vrooman 2007; Jehoel-Gijsbers et al. 2009). In ons onderzoek gaat het specifiek om sociale uitsluiting onder kinderen. Wat dit concreet inhoudt is nog niet eerder empirisch gedefinieerd en vormt daarom een van de centrale onderzoeksvragen in dit rapport.

Ook zal worden onderzocht in hoeverre er sprake is van causale verbanden tussen armoede en verschillende aspecten van sociale uitsluiting van kinderen. Uit onderzoek onder volwassenen is gebleken dat een laag inkomen een oorzaak kan zijn van sociale uitsluiting. Dat wil zeggen dat arme mensen meer kans hebben om sociaal uitgesloten te zijn. Overigens bleken ook andere eigenschappen tot sociale uitsluiting te kunnen leiden, sommige zelfs in sterkere mate dan armoede: vooral een slechte (lichamelijke of psychische) gezondheid bleek onafhankelijk van inkomen tot sociale uitsluiting te kunnen leiden. Gezondheid kan trouwens zowel een oorzaak als een gevolg zijn van sociale uitsluiting (voor een uitgebreide bespreking van het causaliteitsvraagstuk, zie Jehoel-Gijsbers 2004: 135-138).

Wat de voornaamste risicofactoren van sociale uitsluiting onder kinderen zijn, is nog niet eerder onderzocht. Wel zijn er enkele aanwijzingen dat armoede en sociale uitsluiting ook bij kinderen met elkaar samenhangen. Zo blijkt uit de nulmeting van het huidige project Armoede en sociale uitsluiting bij kinderen (ASOUK) dat kinderen uit arme gezinnen minder vaak deelnemen aan sport en andere georganiseerde vrijetijdsactiviteiten (Jehoel-Gijsbers 2009). De vraag is nu of dit komt door een laag gezinsinkomen of door andere omstandigheden.

2.1 Sociale uitsluiting bij kinderen

Het eerste doel van het huidige onderzoek is het inzichtelijk maken van wat sociale uitsluiting voor kinderen inhoudt en hoe het kan worden gemeten. In eerder onderzoek naar sociale uitsluiting onder volwassenen is sociale uitsluiting gedefinieerd als een verschijnsel met twee hoofddimensies, namelijk het sociaal-culturele en het economisch-structurele domein (Jehoel-Gijsbers 2004; Jehoel-Gijsbers en Vrooman

2007; Jehoel-Gijsbers et al. 2009). Deze twee hoofddimensies kunnen ieder worden onderverdeeld in twee onderliggende dimensies. Zo bestaat sociaal-culturele uitsluiting uit onvoldoende sociale participatie en uit onvoldoende normatieve integratie. Bij de eerste onderliggende dimensie is sprake van onvoldoende deelname aan (in)formele netwerken, tekort aan sociale ondersteuning en weinig betrokkenheid. Een gebrekkige normatieve integratie houdt in dat mensen in onvoldoende mate centrale waarden en normen naleven die horen bij actief sociaal burgerschap. Men kan dan bijvoorbeeld denken aan geringe opleidingsbereidheid of afwijkende opvattingen over rechten en plichten. Deze aspecten van sociale uitsluiting zijn afkomstig van de Franse school en stoelen op de ideeën van Durkheim, die de nadruk legt op het relationele aspect van sociale uitsluiting (Saraceno 2001). De tweede hoofddimensie, economisch-structurele uitsluiting, omvat de verdeling van inkomen en goederen. Een tekort aan deze zaken wordt materiële deprivatie genoemd. Daarnaast kan er sprake zijn van uitsluiting van sociale grondrechten: mensen hebben onvoldoende toegang tot zaken waar iedereen in feite recht op heeft, bijvoorbeeld (semi-)overheidsvoorzieningen als gezondheidszorg en onderwijs of een veilige leefomgeving.

We gaan ervan uit dat de theoretische dimensies van het begrip sociale uitsluiting voor kinderen hetzelfde zijn als voor volwassenen. De praktische invulling van de vier dimensies kan vermoedelijk echter niet altijd hetzelfde zijn, omdat voor kinderen op elk van deze terreinen andere aspecten van belang zijn. Bij materiële deprivatie gaat het bij volwassenen bijvoorbeeld om het hebben van betalingsachterstanden op de huur of hypotheek, terwijl het bij kinderen waarschijnlijk gaat om het niet deel kunnen nemen aan bijvoorbeeld een schoolreisje wegens geldgebrek. Sociale uitsluiting bij kinderen behoeft dus een eigen operationalisering waarin wordt duidelijk gemaakt wat de dimensies van sociale uitsluiting voor hen inhouden. In dit hoofdstuk trachten we de beschreven dimensies te vertalen naar zaken die relevant zijn in het leven van kinderen. We richten ons bij de operationalisering (en ook bij de empirische analyses in hoofdstuk 3) op kinderen en jongeren van 5 tot en met 17 jaar. Om praktische redenen laten we sociale uitsluiting van kinderen van 0 tot en met 4 jaar buiten beschouwing.

Onvoldoende sociale participatie

Sociale participatie verwijst in eerste instantie naar hoe kinderen samen met leeftijdsgenoten hun vrije tijd besteden. Kinderen kunnen aan sport doen en deelnemen aan culturele activiteiten zoals muzieklés en theater; ze kunnen ook lid zijn van activiteitenclubs als de scouting. Daarnaast organiseren gemeenten, scholen, buurthuizen en instanties voor buitenschoolse opvang (BSO's) ook regelmatig activiteiten waar kinderen aan kunnen deelnemen. Men kan ook denken aan vrijetijdsbesteding met een wat minder georganiseerd karakter, zoals naar speel- en ontmoetingsplekken in de buurt gaan, uitstapjes maken naar de dierentuin of bowlingbaan, en zaken als vakanties, kampen en jeugdvakantieweken. Niet alleen zijn dit soort activiteiten voor kinderen plezierig in zichzelf, men gaat er vaak ook vanuit dat ze de ontwikkeling ten goede komen. Kinderen ervaren in hun vrijetijdsbesteding hoe het is om deel uit te maken van een groter geheel en leren samen te werken in teams. Daarnaast leren kinderen via hun sport- of andere clubs andere kinderen kennen met wie zij vriendschappen kunnen aangaan. Deze

ontmoetingen zijn belangrijk voor de ontwikkeling van een sterke sociale identiteit (Ridge en Millar 2000). In het rapport *Bouwstenen voor betrokken jeugdbeleid* (WRR 2007) wijst de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (WRR) op de sociaalintegratieve functie van de vrijetijdsbesteding: kinderen moeten leren meedoen en daarvoor is participatie in sport, spel, verenigingen en culturele activiteiten van belang. Voorts wijst Sieckelink (2009) erop dat kinderen tijdens het uitvoeren van gemeenschappelijke activiteiten zoals sport en spel erachter komen wat wel en niet mag. Hierbij moet wel worden opgemerkt dat in eerder onderzoek in Nederland slechts een zwak verband is gevonden tussen vrijetijdsbesteding en bijvoorbeeld schoolprestaties en risicogedrag van het kind (Zeijl et al. 2003: 144). Behalve naar vrijetijdsbesteding verwijst sociale participatie ook naar het hebben van sociale contacten, bijvoorbeeld met familie of vrienden. Contacten hoeven niet face-to-face te zijn; ze kunnen ook online worden onderhouden, bijvoorbeeld via sociale netwerksites en chatprogramma's. We besteden hier aandacht aan in hoofdstuk 4 en 5.

Onvoldoende normatieve integratie

Een tweede aspect van sociale uitsluiting is een tekort aan normatieve integratie, wat betekent dat mensen de waarden en normen die in de maatschappij gangbaar zijn, onvoldoende naleven. We hebben normatieve integratie opgenomen in de definitie van sociale uitsluiting omdat we denken dat mensen door hun afwijkende houding zichzelf gedeeltelijk buiten de maatschappij plaatsen. In het onderzoek van Jehoel-Gijsbers (2004) onder volwassenen bleek normatieve integratie een lastig te operationaliseren concept. Het is immers niet eenduidig vast te stellen wat in onze samenleving nu de gangbare normen en waarden zijn en wanneer mensen daar dusdanig van afwijken dat zij als onvoldoende geïntegreerd kunnen worden beschouwd (zie het WRR-rapport *Waarden, normen en de last van het gedrag* (WRR 2003)). Wel eenduidig is dat men zich dient te houden aan de geldende wet- en regelgeving. Welke ongeschreven regels richting geven aan het samenleven in Nederland is een onderwerp dat open is voor debat.¹

Bij kinderen is het wellicht eenvoudiger om op voorhand aan te geven wat onvoldoende normatieve integratie concreet inhoudt. Wat kinderen wel of niet mogen is gemakkelijker vast te stellen. Scholing is voor kinderen essentieel; wanneer kinderen het belang van school en goede prestaties niet onderschrijven, kan dat worden opgevat als een tekort aan normatieve integratie. Bij kinderen kan er ook sprake zijn van normoverschrijdend gedrag: bijvoorbeeld andere kinderen pesten of spijbelen. Dit type gedrag wordt in de samenleving duidelijk als negatief gezien. Daarnaast kunnen kinderen delinquent gedrag vertonen zoals stelen en vernielen. Al deze gedragingen (tegendraads

1 Verschillende instanties trachten het begrip normatieve integratie nader te omschrijven.

Onlangs heeft het ministerie van Binnenlandse Zaken het initiatief genomen om een Handvest Verantwoordelijk Burgerschap te ontwikkelen waarin dergelijke breed gedragen 'maatschappelijke spelregels' zullen worden beschreven. De resultaten van dit initiatief worden in 2010 verwacht. Het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP) onderzoekt door middel van focusgroepen hoe aan het begrip normatieve integratie een goede invulling kan worden gegeven; de resultaten van dit onderzoek worden eind 2010 verwacht.

of normoverschrijdend gedrag en delinquent gedrag) worden gezien als uitingen van onvoldoende normatieve integratie en ze zijn dan ook meegenomen in het huidige onderzoek.

Materiële deprivatie

Materiële deprivatie is een geheel van feitelijke tekorten op materieel gebied; het is een toestand waarin mensen kunnen verkeren wanneer zij hun positie afzetten tegen die van anderen. Anders dan bij armoede gaat het om de persoonlijke ervaring van deze tekorten en niet zozeer om de hoogte van het inkomen zelf. Een tekortschietend inkomen kan een oorzaak zijn van materiële deprivatie, maar er zijn ook andere oorzaken mogelijk (zoals een gebrek aan financiële redzaamheid, pech of bepaalde preferenties), waardoor materiële deprivatie zich ook kan voordoen als men niet arm is in termen van het inkomen. Kinderen zullen deels andere behoeften hebben dan volwassenen. Ze hebben bijvoorbeeld geen hypotheek-, huur- of andere vaste lasten. Het hebben van zaken als een eigen kamer, een eigen fiets en een mobiele telefoon lijken relevante materiële aspecten voor kinderen in Nederland. Ook is het voor kinderen belangrijk om van hun ouders regelmatig nieuwe kleding en schoenen te krijgen en om cadeautjes te kunnen kopen wanneer een vriend of vriendin jarig is; hebben zij die mogelijkheid niet dan kunnen zij zich sociaal uitgesloten voelen.

Onvoldoende toegang tot sociale grondrechten

De vierde dimensie van sociale uitsluiting is uitsluiting van sociale grondrechten. Dit houdt in dat mensen onvoldoende toegang hebben tot zaken als huisvesting, gezondheidszorg, sociale zekerheid en een veilige leefomgeving, en dat zij slechts beperkt gebruik kunnen maken van de zakelijke dienstverlening van bijvoorbeeld banken en verzekeringsmaatschappijen. Een aantal van deze zaken, zoals zakelijke dienstverlening, is niet direct relevant in het leven van kinderen. Andere, zoals een veilige leefomgeving, zijn dat juist wel.

In het beleidsprogramma *Alle kansen voor alle kinderen* van het programmaministerie voor Jeugd en Gezin (J&G 2007) worden vijf ontwikkelingsvoorwaarden beschreven die voor ieder kind of jongere moeten gelden, te weten:

- 1 Gezond opgroeien: lichamelijk gezond, geestelijk gezond, gezonde leefstijl en continuïteit in opvoeding en verzorging.
- 2 Veilig opgroeien: geborgenheid, onvoorwaardelijke liefde, respect, aandacht, grenzen, structuur en regelmaat, veilig thuis (voor geweld, mishandeling, seksueel misbruik) en veilig buitenshuis.
- 3 Steentje bijdragen aan de maatschappij: actieve betrokkenheid bij maatschappij, meedenken en meedoen, actieve betrokkenheid naaste omgeving, positief gedrag en burgerschap.
- 4 Talenten ontwikkelen en plezier hebben: onderwijs genieten/opleiding krijgen, mogelijkheid voor hobby's: sport, cultuur en recreatief en vrijheid om te spelen.
- 5 Goed voorbereid zijn op de toekomst: diploma halen, werk vinden, in levensonderhoud kunnen voorzien, stimulerende leefomgeving.

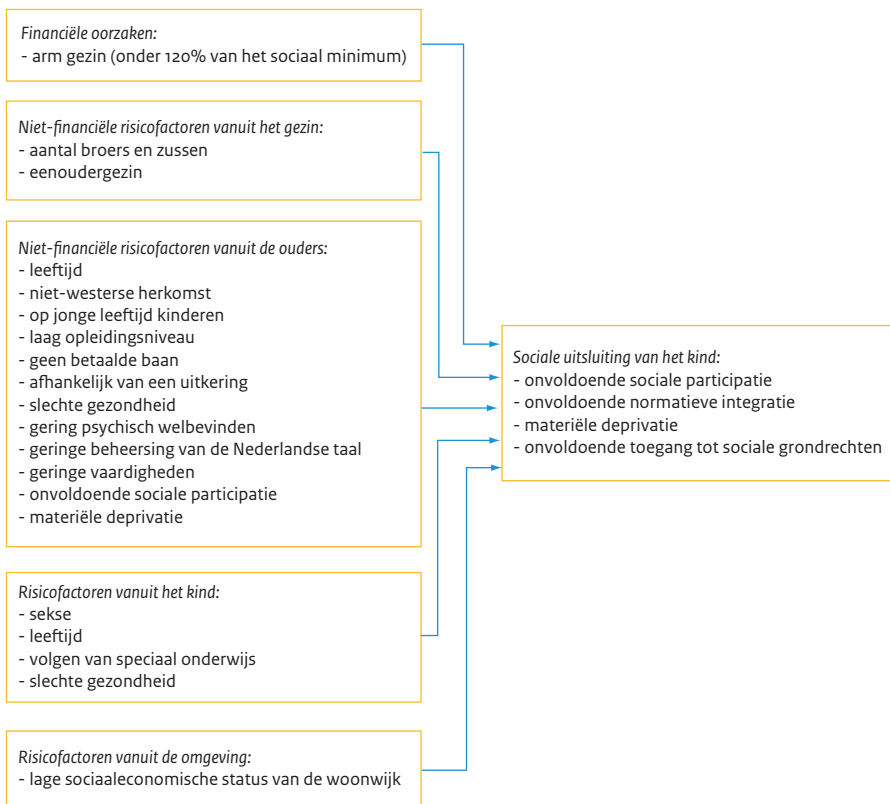
Kinderen hebben volgens deze omschrijving recht op een goede verzorging en opvoeding, een veilige leefomgeving, zinvolle vrijetijdsbesteding, onderwijs en (in de toekomst) werkgelegenheid. Hierin zien we een groot deel van de eerder genoemde sociale grondrechten terug. In hoeverre kunnen kinderen deze zaken realiseren? In Nederland heeft ieder kind recht op onderwijs. Dat wil niet zeggen dat het ieder kind ook goed vergaat binnen dat onderwijs. Kinderen of jongeren kunnen bijvoorbeeld worden afgewezen voor opleidingen of stageplaatsen. Het recht op een zinvolle vrijetijdsbesteding kan worden aangetast wanneer kinderen in de nabije omgeving onvoldoende vrijetijdsvoorzieningen hebben. Ook is de leefomgeving voor kinderen niet altijd even veilig. We zullen in dit onderzoek dan ook dieper ingaan op het recht op onderwijs, vrijetijdsvoorzieningen en veiligheid. Aangezien mag worden aangenomen dat ieder kind in Nederland voldoende toegang heeft tot gezondheidszorg zal niet naar dit onderdeel van sociale grondrechten worden gekeken.

2.2 Risicofactoren voor sociale uitsluiting bij kinderen

Het tweede doel van dit rapport is het in kaart brengen van risicofactoren die sociale uitsluiting van kinderen kunnen beïnvloeden. In de eerste plaats willen we weten in hoeverre er een financiële oorzaak (armoede) ten grondslag ligt aan – verschillende vormen van – sociale uitsluiting van kinderen. Naast armoede kunnen echter ook andere factoren een rol spelen. In lijn met de sociaal-ecologische benadering van Bronfenbrenner (1979) valt te denken aan kenmerken van het gezin (bijvoorbeeld een eenoudergezin), kenmerken van de ouders (bijvoorbeeld een lage opleiding), kenmerken van het kind zelf (bijvoorbeeld een slechte gezondheid) of kenmerken van de omgeving (bijvoorbeeld een achterstandswijk). Deze niet-financiële risicofactoren kunnen verband houden met elkaar en met het opgroeien in een arm gezin. In deze paragraaf zetten we uiteen wat er in de literatuur tot nu toe bekend is over de invloed van armoede en verschillende niet-financiële risicofactoren op kinderen. Zo veel mogelijk zal worden nagegaan of deze risicofactoren daadwerkelijk effect hebben op de mate van sociale uitsluiting. Figuur 2.1 bevat een overzicht van de risicofactoren die we in dit rapport zullen bespreken.

Figuur 2.1

Overzicht van risicofactoren voor sociale uitsluiting bij kinderen

2.2.1 Opgroeien in een arm gezin

In totaal zijn er in Nederland circa 2,5 miljoen kinderen van 5 tot en met 17 jaar. Uit het Inkomenspanelonderzoek (IPO) van het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) blijkt dat er in deze leeftijdsgroep circa 310.000 kinderen zijn die in een huishouden leven met een inkomen onder 120% van het sociaal minimum (cijfers 2008); dit is 12% van het totale aantal kinderen.

Onderzoek naar effecten van armoede op kinderen vinden we vooral in de Angelsaksische literatuur. Verschillende studies tonen aan dat armoede van kinderen verband houdt met een slechtere gezondheid (Brooks-Gunn en Duncan 1997; Griggs en Walker 2008), probleemgedrag (Brooks-Gunn en Duncan 1997), slechtere schoolprestaties (Ridge en Millar 2000) en een geringere cognitieve en sociaal-emotionele ontwikkeling (Korenman et al. 1994). Voor het idee dat armoede verband houdt met sociale uitsluiting is minder empirisch bewijs, maar er zijn wel aanwijzingen voor.

Zo wijst Ridge (2002) in een kwalitatieve studie erop dat het juist voor kinderen erg belangrijk is om 'erbij te horen' door bijvoorbeeld de juiste kleren te dragen. Men kan zich voorstellen dat wanneer ouders niet genoeg geld hebben voor kleding en dergelijke, dit voor kinderen – meer dan bij volwassenen – kan leiden tot uitsluiting.

In Nederlands onderzoek is er eveneens aandacht besteed aan armoede onder kinderen, zij het op kleinere schaal. Uit onderzoek van Snel et al. (2001) blijkt dat armoede samenhangt met welbevinden en psychosociale problematiek. Kinderen uit arme gezinnen rapporteren een lager welbevinden en men treft bij hen meer psychosociale problemen aan dan bij niet-arme kinderen. Tevens blijkt uit onderzoek dat kinderen uit materieel gedepriveerde gezinnen vaker regelovertredend gedrag vertonen (Rovers 1998), wat kan worden opgevat als een tekort aan normatieve integratie. Ook zijn er in Nederland aanwijzingen dat kinderen uit arme gezinnen minder goed presteren op school dan kinderen uit niet-arme gezinnen (Dekovic et al. 1997). Onderzoek van Hoff et al. (1997) laat zien dat kinderen uit gezinnen met een laag inkomen minder deelnemen aan culturele activiteiten en minder gebruikmaken van recreatieve voorzieningen dan niet-arme kinderen. Ook uit de nulmeting van het huidige project bleek dat kinderen uit arme gezinnen minder vaak deelnemen aan sport en culturele activiteiten dan kinderen uit niet-arme gezinnen. Tot slot blijken kinderen uit arme gezinnen minder vaak buiten te spelen (Zeijl et al. 2005).

Er zijn dus aanwijzingen dat armoede bij kinderen samenhangt met verschillende aspecten van sociale uitsluiting. Ook andere, niet-financiële risicofactoren kunnen er echter toe leiden dat kinderen sociaal uitgesloten raken. Deze niet-financiële risicofactoren kunnen worden ingedeeld in vier categorieën: kenmerken van het gezin, kenmerken van de ouders, kenmerken van kinderen zelf en kenmerken van de leefomgeving. Dergelijke factoren kunnen zowel verband houden met armoede als met elkaar. Armoede kan sociale uitsluiting indirect beïnvloeden via niet-financiële risicofactoren; dit is het geval wanneer armoede leidt tot een bepaalde niet-financiële risicofactor (bijvoorbeeld het wonen in een wijk met een lage sociaaleconomische status) en dit vervolgens leidt tot sociale uitsluiting van het kind. Andersom zou het ook zo kunnen zijn dat een niet-financiële risicofactor indirect effect heeft op sociale uitsluiting via armoede: dit is het geval wanneer een niet-financiële risicofactor (bijvoorbeeld een lage opleiding van de ouders) leidt tot armoede en dit vervolgens leidt tot sociale uitsluiting van het kind. Sommige risicofactoren kunnen zowel oorzaak als gevolg van armoede zijn. Er is dan sprake van wederzijdse beïnvloeding. Zo kan een slechte gezondheid van de ouders leiden tot een lager inkomen (bijvoorbeeld vanwege arbeidsongeschiktheid) en kan een laag inkomen gezondheidsklachten doen ontstaan (De Walle-Sevenster en Kok 1991). In de paragrafen 2.2.2 tot en met 2.2.5 zullen deze risicofactoren een voor een worden besproken en zal steeds zo duidelijk mogelijk worden aangegeven hoe deze factoren in theorie samenhangen met armoede en hoe zij de mate van sociale uitsluiting van kinderen kunnen beïnvloeden.

2.2.2 Kenmerken van het gezin

Kinderen groeien doorgaans op in gezinnen. Deze kunnen verschillen in bijvoorbeeld grootte en samenstelling. Dat kinderen worden beïnvloed door kenmerken van het gezin waarin zij opgroeien lijkt vanzelfsprekend; in het gezin gaan ouders en kinderen immers dagelijks met elkaar om. Het is daarom te verwachten dat kenmerken van het gezin de mate van sociale uitsluiting van kinderen kunnen beïnvloeden. Zo kan het aantal broers en zussen een rol spelen. Het kan echter met name van groot belang zijn of het kind opgroeit in een eenoudergezin of in een gezin met twee ouders.

Eenoudergezin

Uit eerder onderzoek is naar voren gekomen dat eenoudergezinnen meer risico lopen op armoede en meer uitgesloten zijn dan gezinnen waarin twee ouders aanwezig zijn (Vrooman et al. 2007). Zo blijken ouders in eenoudergezinnen minder vaak nieuwe kleren voor hun kinderen te kunnen kopen. Ook is er vaker geen internetverbinding en gaat men minder vaak op vakantie dan in gezinnen met twee ouders. Dit kunnen indicatoren zijn van materiële deprivatie van kinderen.

Wat betreft de overige dimensies van sociale uitsluiting is er geen onderzoek voorhanden dat expliciet ingaat op de mogelijke samenhang met het opgroeien in een eenoudergezin. Het is echter denkbaar dat een ouder die er alleen voor staat minder tijd heeft om de kinderen van en naar clubs en dergelijke te halen en te brengen. Ook kan het voor kinderen uit een eenoudergezin moeilijker zijn om vrienden en vriendinnen thuis uit te nodigen. Als dat zo is lopen kinderen wellicht een risico op een tekort aan sociale participatie (zie ook Dykstra 2000). Kinderen uit eenoudergezinnen worden expliciet als risicogroep aangemerkt in de huidige studie.

2.2.3 Kenmerken van ouders

Naast kenmerken van het gezin als geheel kunnen ook specifieke kenmerken van de ouders een rol spelen bij sociale uitsluiting van kinderen. Hieronder worden deze kenmerken beschreven en wordt steeds aangegeven hoe zij de mate van sociale uitsluiting van kinderen kunnen beïnvloeden.

Niet-westerse herkomst

Uit eerder onderzoek (Jehoel-Gijsbers 2004) bleek dat herkomst een risicofactor is voor sociale uitsluiting: niet-westerse migranten bleken vaker sociaal uitgesloten te zijn. Herkomst heeft een indirect effect op sociale uitsluiting via culturele factoren zoals opleidingsniveau, beheersing van het Nederlands en ICT-vaardigheden. Dit houdt in dat niet-westerse migranten een groter risico lopen op sociale uitsluiting omdat ze lager opgeleid zijn, minder goed Nederlands spreken en in mindere mate ICT-vaardigheden bezitten. Zij ervaren met name meer materiële deprivatie. Het is de vraag of dit bij kinderen ook het geval is. Mogelijk hebben kinderen van materieel gedepriveerde, niet-westerse ouders zelf ook een grotere kans op sociale uitsluiting.

Daarnaast blijken niet-westerse migranten oververtegenwoordigd in de bijstand (Jehoel-Gijsbers 2009); herkomst zou dus ook van invloed kunnen zijn op sociale uitsluiting via armoede. Als dit zo is dan heeft het opgroeien in een niet-westers gezin een indirect effect op de mate van sociale uitsluiting van kinderen.

Ouders die op jonge leeftijd kinderen hebben gekregen
De leeftijd waarop ouders kinderen krijgen zou een effect kunnen hebben op de mate van sociale uitsluiting van kinderen. Uit Amerikaans onderzoek is bekend dat meisjes die in armoede leven vaker zwanger raken voor hun 18^e (Brooks-Gunn en Duncan 1997). Zo bezien kan er een verband zijn tussen het krijgen van kinderen op jonge leeftijd en armoede. Op jonge leeftijd kinderen krijgen kan ook samenhangen met een laag opleidingsniveau en daarmee met een lager huishoudensinkomen, bijvoorbeeld wanneer men de opleiding staakt om de kinderen op te voeden. Het is aannemelijk dat de leeftijd waarop ouders kinderen krijgen geen direct, maar een indirect effect (via opleiding en armoede) op sociale uitsluiting van kinderen heeft.

Ouders met een laag opleidingsniveau

Ook het opleidingsniveau van de ouders is een mogelijke risicofactor voor sociale uitsluiting van kinderen. Opleiding hangt echter samen met armoede. Arme ouders zijn vaak lager opgeleid dan niet-arme ouders (Brooks-Gunn en Duncan 1997). Armoede kan een gevolg zijn van een lage opleiding, maar op de langere termijn kan ook het omgekeerde het geval zijn: mensen die in armoede opgroeien maken wellicht een minder hoge opleiding af. Naar dergelijke langetermijneffecten van armoede wordt in de huidige studie niet gekeken.² Wat hier van belang is, is dat kinderen van laagopgeleide ouders vaker in armoede opgroeien en daardoor wellicht meer kans hebben om sociaal uitgesloten te raken.

Uit eerder onderzoek onder volwassenen is daarnaast gebleken dat opleiding een indirect effect heeft op de mate van sociale uitsluiting van de ouders, omdat het samenhangt met zaken als gezondheid, huishoudensinkomen, beheersing van de Nederlandse taal en ICT-vaardigheden (Jehoel-Gijsbers 2004). Dit wil zeggen dat ouders met een lage opleiding vaker een slechtere gezondheid en een lager inkomen hebben, de Nederlandse taal minder goed beheersen en minder ICT-vaardigheden bezitten, waardoor zij meer kans hebben sociaal uitgesloten te zijn. Wanneer ouders zelf in mindere mate deelnemen aan het maatschappelijke leven, kan dit vervolgens de uitsluiting van kinderen negatief beïnvloeden.

Ouders zonder betaalde baan

Naast de hoogte van het inkomen kan ook de bron van het inkomen van belang zijn; het kan bijvoorbeeld van belang zijn of de ouders een baan hebben of niet. Werkloosheid kan leiden tot een kleiner sociaal netwerk, oftewel tot minder sociale participatie (Van Echtelt 2010). Het niet hebben van betaald werk kan ook leiden tot een verslechterde financiële situatie voor het huishouden. Dit kan vervolgens zijn weerslag hebben op de

2 Zij komen aan de orde in het 'littekenonderzoek', waarvan het verslag in 2011 wordt verwacht.

mate van uitsluiting van de kinderen. Of ouders een betaalde baan hebben zal dan ook in dit onderzoek worden meegenomen.

Ouders die afhankelijk zijn van een uitkering

Uit de nulmeting van het huidige project bleek dat kinderen uit gezinnen die een bijstandsuitkering ontvangen minder deelnemen aan sport-, hobby- en culturele activiteiten dan kinderen uit anderszins arme gezinnen (Jehoel-Gijsbers 2009). Daarom zal in de huidige studie vooral worden gekeken of het gezin van de bijstand leeft. Daarnaast wordt gekeken of het gezin andere uitkeringen ontvangt zoals een werkloosheids- en arbeidsongeschiktheidsuitkering.

Ouders met een slechte gezondheid

Wanneer ouders een slechte gezondheid hebben kan dat de mate van sociale uitsluiting van de kinderen beïnvloeden. Het kan bijvoorbeeld zijn dat ouders door ziekte niet in staat zijn de kinderen naar sport- of andere clubs te brengen. Ook zouden kinderen zich bezwaard kunnen voelen om vrienden en vriendinnen mee naar huis te nemen als de ouders een slechte gezondheid hebben. Op deze manier kan de sociale participatie van kinderen achterblijven. Een slechte gezondheid van ouders zou er ook de oorzaak van kunnen zijn dat er minder geld overblijft voor zaken die juist voor het kind van belang zijn zoals een fiets of nieuwe kleding. Dit zijn voorbeelden van een direct effect van de gezondheid van de ouders op de mate van uitsluiting van de kinderen. Echter, net als veel van de andere besproken risicofactoren hangt ook de gezondheid van de ouders samen met armoede. Ouders met een slechte gezondheid leven vaker in armoede en hun slechte gezondheid kan zowel een oorzaak als een gevolg van die armoede zijn (De Walle-Sevenster en Kok 1991). In beide gevallen is sprake van een mogelijk indirect effect op de sociale uitsluiting van de kinderen: de gezondheid van de ouders kan de sociale uitsluiting van de kinderen beïnvloeden doordat de ouders arm zijn, en armoede kan de uitsluiting beïnvloeden doordat de ouders niet gezond zijn. In dit rapport nemen we de gezondheid van ouders mee in de analyses door hen de volgende vraag te stellen: Wat vindt u over het algemeen van uw eigen gezondheid? Het gaat dus niet om medische gegevens, maar om de perceptie van de ouders.

Ouders met een gering psychisch welbevinden

Naast de fysieke gezondheid kan ook het psychisch welbevinden van de ouders een rol spelen. Het kan zijn dat ouders (net als bij een slechte fysieke gezondheid) niet in staat zijn kinderen te begeleiden in hun sociale participatie, of dat hun kinderen bijvoorbeeld liever geen vriendjes thuis uitnodigen.

Ook psychisch welbevinden hangt volgens eerder onderzoek samen met armoede: arme moeders vertonen vaker symptomen van depressie dan niet-arme moeders (Dekovic et al. 1997). Het is de vraag of armoede leidt tot psychische klachten of dat mensen met psychische klachten een groter risico op armoede lopen. Hoewel beide richtingen van dit verband aannemelijk lijken, is er op basis van voorgaand onderzoek meer reden om aan te nemen dat armoede psychische klachten veroorzaakt dan andersom (Meertens 2004). Van depressie bij de moeder is bekend dat deze tal van negatieve effecten heeft

op kinderen: zij kunnen problemen krijgen met taal- en cognitieve ontwikkeling, met sociale interacties en met gedrag. Met name deze laatste twee zaken kunnen indicatoren zijn van sociale uitsluiting. Armoede vergroot dus de kans op depressie bij de moeder en daarmee de kans op sociale uitsluiting van de kinderen. Het leven in welvaart zou de effecten van depressie juist verzachten (Pettersson en Burke Albers 2001). Depressie kan ook een gevolg zijn van sociale uitsluiting. Mensen met een gering psychisch welbevinden zijn vaker materieel gedepriveerd en hebben vaker een tekort aan sociale participatie (Jehoel-Gijsbers 2004). Dit kan de mate van sociale uitsluiting van kinderen beïnvloeden. Het psychisch welbevinden van de ouders is voor dit rapport gemeten door hen zes vragen voor te leggen over de gemoedstoestand in de afgelopen vier weken. Deze vragen zijn: Voelde u zich erg zenuwachtig? Zat u zo erg in de put dat niets u kon opvrolijken? Voelde u zich kalm en rustig? Voelde u zich erg energiek? Voelde u zich neerslachtig en somber? Voelde u zich gelukkig?

Ouders met een geringe beheersing van de Nederlandse taal

Wanneer ouders de Nederlandse taal niet goed beheersen, kan dit gevolgen hebben voor de mate van sociale uitsluiting van kinderen. In eerder onderzoek bleek dat volwassenen die moeite hebben met het Nederlands vaker sociaal uitgesloten zijn (Jehoel-Gijsbers 2004). Meer specifiek ervaren mensen die het Nederlands niet goed beheersen een grotere mate van materiële deprivatie en een tekort aan sociale participatie, wat vervolgens invloed kan hebben op de mate van sociale uitsluiting van hun kinderen.

Voor dit rapport is nagegaan in hoeverre ouders de Nederlandse taal beheersen door hen twee vragen voor te leggen (Heeft u moeite met het lezen van Nederlands bij het lezen van kranten, brieven of folders? Heeft u moeite met het schrijven van Nederlands?) Daarnaast zijn aan de interviewer twee vragen voorgelegd (Heeft de ouder moeite met het spreken van Nederlands? Heeft de ouder moeite met een gesprek in het Nederlands te volgen?).

Ouders met geringe vaardigheden

Los van opleiding en arbeidmarktpositie is een aantal vaardigheden in toenemende mate essentieel om succesvol mee te kunnen doen aan het maatschappelijke leven. Geringe ICT-vaardigheden zijn een mogelijke risicofactor voor sociale uitsluiting. Wanneer mensen bijvoorbeeld niet weten hoe zij een computer moeten gebruiken of een e-mail moeten versturen, lopen ze het risico op sociaal isolement en kunnen ze beperkt genieten van sociale grondrechten. Ook het kunnen invullen van formulieren (bureaucratische vaardigheden) zijn van belang voor een actieve deelname aan de Nederlandse maatschappij. Tezamen met taalbeheersing kunnen zij worden opgevat als aspecten van maatschappelijke redzaamheid. In eerder onderzoek bleek een tekort hieraan samen te hangen met een tekort aan sociale participatie en in mindere mate met materiële deprivatie (Jehoel-Gijsbers 2004). Dit is in lijn met onderzoek dat laat zien dat e-mailgebruikers zich minder vaak sociaal geïsoleerd voelen en de kwaliteit van hun sociale leven hoger inschatten dan mensen die geen e-mail gebruiken (De Haan 2004). Wanneer ouders vanwege geringe vaardigheden een sterkere materiële deprivatie en een groter

tekort aan sociale participatie ervaren, kan dit tevens de mate van sociale uitsluiting van hun kinderen beïnvloeden.

Om de vaardigheden van ouders voor dit rapport te bepalen, is aan hen gevraagd in hoeverre ze moeite hebben met negen verschillende vaardigheden. Het gaat om de volgende vaardigheden: formulieren invullen voor officiële instanties, geld pinnen uit een geldautomaat, bellen met een mobiele telefoon, sms'en, een treinkaartje uit de kaartautomaat trekken, internetbankieren, op de computer werken met een tekstverwerkingsprogramma, e-mailen en op internet praktische dingen opzoeken, zoals telefoonnummers of treintijden.

Onvoldoende sociale participatie van ouders

Door zelf beperkt deel te nemen aan het maatschappelijke, culturele en sociale leven, kunnen ouders een verkeerd voorbeeld geven aan hun kinderen. Doordat de ouders minder contacten hebben, zijn de kinderen minder gewend aan sociale interacties. Ook lijkt het aannemelijk dat ouders die zelf geen belang hechten aan maatschappelijke deelname, hun kinderen minder zullen stimuleren om mee te doen. Daarnaast kunnen de contacten van (jonge) kinderen via de contacten van de ouders verlopen: bijvoorbeeld wanneer ouders voor hun kinderen afspraken maken om met andere kinderen te spelen. Ouders die zelf weinig contacten hebben, zullen dit waarschijnlijk minder doen. Ook deze risicofactor hangt samen met armoede: arme mensen participeren minder (Jehoel-Gijsbers 2004). Kortom, verwacht wordt dat een geringe sociale participatie van de ouders de mate van sociale uitsluiting van kinderen negatief zal beïnvloeden.

De sociale participatie van ouders is voor dit rapport in kaart gebracht op basis van verschillende vormen van participatie. Zo is aan ouders gevraagd met hoeveel mensen zij persoonlijke dingen kunnen bespreken, hoe vaak ze uitgaan naar bijvoorbeeld een café, restaurant, bioscoop of theater, van hoeveel verenigingen of clubs zij lid zijn en of ze weleens onbetaald vrijwilligerswerk doen. Daarnaast is de diversiteit aan contacten meegenomen. De achterliggende gedachte hierbij is dat eenzijdigheid van sociale contacten als kenmerk van onvoldoende sociale participatie kan worden opgevat. Er is nagegaan in hoeverre ouders wekelijks contact hebben met familie of vrienden, eens per maand uitgaan, lid zijn van een vereniging, vrijwilligerswerk doen of tot een geloofsgemeenschap (zoals een kerk of moskee) behoren.

Materiële deprivatie bij ouders

Materiële deprivatie heeft, zoals gezegd, betrekking op feitelijke tekorten op materieel gebied afgezet tegen de positie van anderen. Materiële deprivatie van de ouders hangt theoretisch wel samen met de materiële deprivatie van de kinderen, maar valt er in de praktijk niet per se mee samen. Dat komt allereerst doordat kinderen en ouders verschillende levensbehoeften hebben: kinderen hebben speelgoed en schoolartikelen nodig, hun ouders niet. Een tweede oorzaak is dat de beschikbare middelen onevenredig over de gezinsleden kunnen worden verdeeld. In tijden van krapte kunnen ouders er bijvoorbeeld voor kiezen om zaken voor zichzelf te ontzeggen, waardoor de kinderen minder de dupe worden. Anderzijds kunnen ouders te maken krijgen met bijzondere kosten (bijvoorbeeld als zij een dieet volgen of verslaafd zijn), waardoor kinderen relatief meer

tekortkomen. Materiële deprivatie bij ouders kan dus leiden tot materiële deprivatie bij kinderen.

Het kan ook andere gevolgen hebben. Zo blijkt uit onderzoek van Rovers (1998) dat kinderen uit materieel gedepriveerde gezinnen vaker diverse vormen van regelovertrekend of delinquent gedrag vertonen. Het gaat hierbij om verschillende gedragingen zoals vernieling, geweld en diefstal: gedrag dat mogelijk indicatief is voor onvoldoende normatieve integratie.

Daarnaast kan materiële deprivatie van de ouders ertoe leiden dat kinderen minder meedoen in de samenleving, vooral als die deprivatie voortvloeit uit armoede. Uit de nulmeting van het huidige ASOUK-project bleek dat kinderen uit arme gezinnen minder vaak deelnemen aan sport en andere georganiseerde vrijetijdsactiviteiten (Jehoel-Gijsbers 2009). Ook bleek dat arme kinderen en dan met name die uit bijstandsgezinnen vaker niet meedoen om financiële redenen dan niet-arme kinderen.

Materiële deprivatie bij ouders wordt in dit rapport geanalyseerd aan de hand van een vijftal vragen. Ten eerste is aan de ouders gevraagd of zij in de afgelopen twaalf maanden te maken hebben gehad met een betalingsachterstand op bijvoorbeeld een persoonlijke lening of doorlopend krediet of op de huur of hypotheek, de energierekening of de ziektekostenverzekering. Ten tweede is aan ouders gevraagd of ze voldoende geld hebben voor een aantal basale zaken zoals om het huis goed te verwarmen, versleten meubels te vervangen door nieuwe en eenmaal per dag een warme maaltijd te bereiden. Tevens is aan ouders gevraagd of er een aantal duurzame goederen, zoals een auto, computer of afwasmachine, in hun huishouden ontbreekt om financiële redenen. Ten slotte is hen de vraag voorgelegd of ze moeite hebben met rondkomen van het totale huishoudensinkomen en of ze in staat zijn om een onverwachte noodzakelijke uitgave van duizend euro te betalen zonder dat ze daarvoor schulden hoeven te maken of een lening hoeven aan te gaan.

2.2.4 Kenmerken van het kind

Hoewel we verwachten dat kinderen in sterke mate worden beïnvloed door hun ouders en het gezin waarin zij opgroeien, zullen ook kenmerken van kinderen zelf effect hebben op de mate waarin zij uitgesloten zijn. Zo kunnen kinderen verschillen in hun behoefte aan zaken die opgevat kunnen worden als kenmerkend voor sociale in- of uitsluiting. Sommige kinderen zullen liever aan sport doen dan andere en het ene kind zal meer behoefte hebben aan vriendschappen dan het andere kind. In dit onderzoek zijn we echter in de eerste plaats geïnteresseerd in het effect van armoede en daaraan gerelateerde risicofactoren. Daarom zal in dit rapport aan individuele verschillen in bijvoorbeeld persoonlijke voorkeuren geen aandacht worden besteed. Wel zal worden gekeken naar algemene achtergrondkenmerken van kinderen die zouden kunnen samenhangen met sociale uitsluiting. Deze worden hieronder beschreven. Naast de hier beschreven kenmerken worden ook sekse en leeftijd als variabelen meegenomen.

Volgen van speciaal onderwijs

Wanneer kinderen speciaal onderwijs moeten volgen, betekent dit meestal dat zij naar een school gaan die verder uit de buurt ligt. Klasgenootjes wonen in zo'n geval vaak verder weg waardoor het moeilijker is om aansluiting met hen te vinden. Tegelijkertijd zitten de kinderen uit de buurt weer op een andere school, zodat aansluiting met hen ook moeilijker is. Kinderen die speciaal onderwijs volgen doen dat tot slot met een reden: zij hebben bijvoorbeeld een verstandelijke handicap of een stoornis. Ook dat kan de kans op sociale uitsluiting vergroten.

Slechte gezondheid

Kinderen met een slechte gezondheid zullen minder makkelijk deelnemen aan sociale activiteiten met andere kinderen en minder gebruik kunnen maken van voorzieningen in de buurt. Het is voor hen bijvoorbeeld moeilijker om aan sport te doen (Kobes en De Vries 2004). Ook kan er sprake zijn van medische kosten waardoor er minder geld overblijft voor andere zaken. De verwachting in het huidige onderzoek is daarom dat een slechte gezondheid leidt tot meer sociale uitsluiting. Er is voor de Nederlandse situatie overigens geen bewijs voorhanden dat een slechte gezondheid van kinderen samenhangt met armoede in het gezin. Weliswaar ligt bij kinderen uit arme gezinnen het percentage dat de eigen gezondheid als niet goed ervaart wat hoger dan bij kinderen uit niet-arme gezinnen, maar dergelijke verschillen verdwijnen wanneer gecontroleerd wordt voor opleidingsniveau van de ouders en gezinstype (Snel et al. 2001). De gezondheid van het kind is in dit rapport beoordeeld op basis van de perceptie van de ouders. Aan de ouders is gevraagd hoe de gezondheid van hun kind over het algemeen is.

2.2.5 Kenmerken van de omgeving

Een vierde en laatste categorie van risicofactoren die we in dit onderzoek onderscheiden bestaat uit kenmerken van de leefomgeving. Naast kenmerken van het gezin, de ouders en het kind zelf wordt verwacht dat ook kenmerken van de omgeving van invloed kunnen zijn op de mate van sociale uitsluiting van kinderen. Een belangrijk kenmerk van de leefomgeving is bijvoorbeeld de sociaaleconomische status van de wijk waarin men woont.

Lage sociaaleconomische status van de woonwijk

Wonen in een buurt met een lage sociaaleconomische status zou een determinant van sociale uitsluiting van kinderen kunnen zijn. Kinderen hebben recht op een veilige en beschermde leefomgeving: dit is een van de sociale grondrechten. Het is de vraag of een buurt met een lage sociaaleconomische status een dergelijke leefomgeving voor kinderen kan bieden. Gedepriveerde buurten blijken vaak minder veilig (Wittebrood en Van Dijk 2007). Het wonen in een buurt met een lage status hangt vermoedelijk ook samen met armoede. Als kinderen uit lagestatuswijken inderdaad meer uitgesloten zijn, is het de vraag of dit komt doordat zij armer zijn of doordat zij in een wijk met een lage status wonen. Op basis van postcodegebieden kan het Centraal Bureau voor de Statistiek aan elke woonwijk een statusscore toekennen die gebaseerd is op het gemiddelde inkomen,

het percentage bewoners met een laag inkomen, het percentage laagopgeleiden en het percentage werklozen. Deze statusscore zal in dit rapport worden gebruikt.

2.3 Samenvatting

In dit hoofdstuk is een aanzet gegeven tot een definitie van sociale uitsluiting van kinderen en is de relatie tussen armoede, overige risicofactoren en sociale uitsluiting bij kinderen besproken. Sociale uitsluiting kent vier dimensies: onvoldoende sociale participatie, onvoldoende normatieve integratie, materiële deprivatie en onvoldoende toegang tot sociale grondrechten. In eerder onderzoek is deze definitie slechts toegepast op volwassenen; wij hebben beschreven hoe sociale uitsluiting voor kinderen eruit zou kunnen zien. In hoofdstuk 4 zal worden bekeken in hoeverre deze theoretische definitie stand kan houden op basis van de verzamelde empirische gegevens.

Daarnaast zijn in dit hoofdstuk de mogelijke risicofactoren voor sociale uitsluiting van kinderen geschetst. Armoede in het gezin is vermoedelijk een belangrijke oorzaak van sociale uitsluiting van kinderen. Armoede hangt echter samen met tal van andere risicofactoren die in dit hoofdstuk zijn besproken: kenmerken van de ouders, van het gezin, van de kinderen zelf en van de leefomgeving. Bij kenmerken van het gezin gaat het bijvoorbeeld om of het kind opgroeit in een eenoudergezin. Kenmerken van de ouders die als risicofactor voor sociale uitsluiting van kinderen kunnen fungeren, zijn bijvoorbeeld het hebben van een lage opleiding en een slechte gezondheid. Een kenmerk van kinderen zelf is het volgen van speciaal onderwijs. Bij kenmerken van de leefomgeving gaat het om de status van de woonwijk. Deze risicofactoren kunnen de sociale uitsluiting van kinderen direct beïnvloeden, maar zij kunnen die invloed ook hebben in combinatie met armoede. Van een dergelijk indirect effect is bijvoorbeeld sprake als armoede leidt tot een verminderde gezondheid van de ouders en die vervolgens leidt tot sociale uitsluiting bij het kind. Andersom kan ook: de risicofactoren leiden tot armoede en daarmee tot sociale uitsluiting.

3 De data

Voor het huidige onderzoek is gebruikgemaakt van data die eerder zijn verzameld voor de landelijke nulmeting van het project Armoede en sociale uitsluiting bij kinderen (ASOUK). De wijze van dataverzameling en de onderzoeksopzet zijn al uitgebreid beschreven in het rapport *Kunnen alle kinderen meedoen?* (Jehoel-Gijsbers 2009); hier wordt daarom volstaan met een kortere beschrijving.

3.1 Onderzoeksopzet en onderzoeksgroep

In de herfst van 2008 heeft onderzoeksbureau Intomart GfK de data verzameld onder een landelijke steekproef van circa 4000 kinderen. In totaal hebben 2202 kinderen en één van hun ouders aan het onderzoek deelgenomen. Deze kinderen waren allen tussen de 5 en 17 jaar oud. De steekproef bevat 1101 meisjes en 1091 jongens. Meer informatie over de wijze van steekproeftrekking wordt gegeven in paragraaf 3.2. De informatie is verzameld met behulp van mondelinge enquêtes bij de respondenten thuis. De interviewer gebruikte een laptop om de antwoorden te noteren. Er is gekozen voor deze wijze van dataverzameling om selectieve uitval te beperken en omdat de vragenlijst vrij lang en complex was. De vragenlijst bestond uit twee gedeelten: een gedeelte voor het kind en een gedeelte voor de ouder. Sommige vragen zijn in verschillende bewoordingen gesteld voor kinderen onder respectievelijk boven de 12 jaar. Antwoorden op vragen waarvan werd vermoed dat deze gevoelig zouden liggen, zijn door de respondent zelf op de laptop ingevuld. De interviews duurden gemiddeld anderhalf uur.

3.2 Steekproef

Het Centraal Bureau voor de Statistiek heeft in 2008 een landelijke steekproef van bijna 4200 kinderen van 5 tot en met 17 jaar samengesteld. In de rapportage van de nulmeting (Jehoel-Gijsbers 2009) wordt uitgebreid ingegaan op het steekproefkader, de steekproeftrekking en de respons. Ook wordt daar een verantwoording gegeven van de gemaakte keuzes. Hier wordt daarom volstaan met een korte samenvatting van de wijze waarop de steekproef tot stand is gekomen.

Omdat we in dit onderzoek speciaal geïnteresseerd zijn in de relatie tussen armoede en sociale uitsluiting, is ervoor gezorgd dat kinderen uit arme gezinnen oververtegenwoordigd waren in de steekproef. Voor de steekproef van arme kinderen is gebruikgemaakt van twee administratieve bestanden. Ten eerste is er een steekproef getrokken uit het uitkeringsbestand van de bijstand van januari 2008. Deze groep kinderen wordt in de rest van dit rapport de bijstandsgroep genoemd. Van deze kinderen is het zeker dat zij in januari 2008 in een arm huishouden (met een huishoudensinkomen onder 120% van het sociaal minimum) woonden.

Daarnaast is er een steekproef getrokken op basis van het administratieve bestand van jaarinkomsten uit loon en uitkering in 2006, de Fi-base 2006. Er is een selectie gemaakt van gezinnen met een huishoudensinkomen onder 120% van het sociaal

minimum (de keuze voor dit armoedecriterium wordt besproken in § 3.3). Dit inkomen is niet afkomstig uit een bijstandsuitkering, maar uit werk of een werkloosheids- of arbeidsongeschiktheidsuitkering. Kinderen uit gezinnen met een dergelijk inkomen vormen de overig-arme groep. De Fi-base 2006 was op het moment van steekproeftrekking het meest actuele inkomensbestand. Van de gezinnen in de overig-arme groep is niet bekend of zij in januari 2008 nog steeds arm waren. Met behulp van aanvullende informatie van de respondenten over wijzigingen in hun huishoudensinkomen is een deel (circa 30%) van deze groep achteraf – na dataverzameling – als niet meer arm beschouwd. Dit komt overeen met een schatting op basis van het inkomenspanelonderzoek 2004/2005 volgens welke waarschijnlijk circa 70% arm is gebleven en 30% de armoede ontstegen is. Echter, een (klein) aantal gezinnen kan toch nog ten onrechte voor 2008 tot de arme groep zijn gerekend, omdat in de Fi-base alleen inkomsten uit loon en uitkering zijn opgenomen en enkele inkomensbestanddelen ontbreken die wel zouden moeten worden meegeteld (bv. partneralimentatie, inkomsten uit winst en vermogen) (zie Jehoel-Gijsbers 2009). Dit heeft geleid tot een (geringe) overschatting van het aantal gezinnen in de overig-arme groep.

Voor de steekproef van de niet-arme kinderen is eveneens gebruikgemaakt van de Fi-base 2006. Men kan ervan uitgaan dat vrijwel alle kinderen uit deze niet-arme groep in januari 2008 nog steeds niet arm waren (naar schatting heeft maximaal 3% à 4% de overgang naar 'arm' gemaakt).

We kunnen kortom in de steekproef drie analysegroepen onderscheiden: een bijstandsgroep (inkomen onder 120% van het sociaal minimum, afkomstig van een bijstandsuitkering), een overig-arme groep (inkomen onder 120% van het sociaal minimum, niet afkomstig van een bijstandsuitkering) en een niet-arme groep (inkomen boven 120% van het sociaal minimum).

De gezinnen in de steekproef zijn benaderd door het onderzoeksbureau Intomart GfK. De respons bedroeg gemiddeld 54% (57% voor de niet-arme en 51% voor de arme groepen). Het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) heeft een weeg- en ophoogfactor aangemaakt voor de responsgroep. Door de weging vormt het analysebestand een goede afspiegeling van de populatie. In tabel 3.1 presenteren we het aantal respondenten dat is meegenomen in de analyses.

De procedure zoals die in deze dataverzameling is gevolgd, heeft geleid tot een respons van 1218 arme en 984 niet-arme kinderen. Na herweging en ophoging gaat het om circa 0,4 miljoen arme en circa 2 miljoen niet-arme kinderen van 5 tot en met 17 jaar.

Tabel 3.1

Aantal kinderen (5-17 jaar) in de steekproef en populatie, totaal en verdeeld in drie analysegroepen (in absolute aantallen)

	totaal	bijstand	arm ^a		
			overig-arm	totaal armen	niet-arm ^b
steekproef	2.202	563	655	1.218	984
populatie (op basis van weging)	2.413.000	116.000	291.000	406.000	2.006.000

a Inkomen < 120% van het sociaal minimum.

b Inkomen > 120% van het sociaal minimum.

Bron: SCP (ASOUK'08)

3.3 Operationalisering van variabelen

Hoe de risicofactoren voor sociale uitsluiting van kinderen zijn gemeten, is besproken in hoofdstuk 2. Hier richten we ons op het gebruikte armoedecriterium en op de operationalisatie van de theoretische dimensies van sociale uitsluiting van kinderen.

Armoede

Er zijn verschillende manieren om het concept armoede in te vullen (zie Vrooman 2009: 344-390). In de armoedemonitoren en -berichten van het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP) en het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) worden verschillende armoedegrenzen gehanteerd, zoals de lage inkomensgrens en de budgetgerelateerde grens in twee varianten (de lage basisbehoeftevariant en de hogere niet-veel-maar-toereikend variant). Tevens is er nog de Europese armoedegrens van 60% van het mediane inkomen en de beleidsmatige grens voor Nederland, te weten 105% van het sociaal minimum. Het ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid (SZW) heeft voor het huidige project gekozen voor een beleidsmatige grens. Deze ligt echter hoger dan de genoemde beleidsmatige armoedegrens, namelijk op 120% van het sociaal minimum. Deze grens is zo gelegd om aan te sluiten bij het armoedebeleid voor kinderen dat de meeste gemeenten voeren. We gebruiken in dit rapport dan ook de term 'arm' voor huishoudens met een inkomen onder deze 120%-grens, en 'niet-arm' voor huishoudens met een inkomen boven deze grens. Daarnaast wordt in dit onderzoek een groep bijstandsgezinnen onderscheiden. Volgens het hier gebruikte armoedecriterium horen bijstandsgezinnen per definitie bij de arme groep: het sociaal minimum is namelijk gelijk aan de bijstandsnorm plus de kinderbijslag.

Sociale uitsluiting van kinderen

Hoe sociale uitsluiting onder kinderen het beste geoperationaliseerd ofwel gemeten kan worden, maakt deel uit van de eerste onderzoeksvraag in dit rapport. In hoofdstuk 2 hebben we uitgelegd dat we sociale uitsluiting beschouwen als een verschijnsel met meer dan een dimensie. We gaan uit van dezelfde dimensies die Jehoel-Gijsbers (2004)

heeft onderscheiden in haar onderzoek naar sociale uitsluiting onder volwassenen. Deze dimensies zijn: onvoldoende sociale participatie, onvoldoende normatieve integratie, materiële deprivatie en onvoldoende toegang tot sociale grondrechten. Vervolgens zal in het huidige rapport worden uitgezocht welke indicatoren precies onder deze dimensies vallen. Omdat dit voor kinderen nog niet eerder is onderzocht, hebben we een brede opzet gehanteerd en voor elke dimensie van sociale uitsluiting een groot aantal mogelijke indicatoren gebruikt. Indicatoren zijn gemeten door zowel aan het kind als aan één van zijn ouders vragen voor te leggen. In hoofdstuk 4 zal worden getoetst welke indicatoren daadwerkelijk een aspect van sociale uitsluiting bij kinderen meten.

Mogelijke indicatoren van onvoldoende sociale participatie

Om sociale participatie bij kinderen in kaart te brengen, is aan hen gevraagd of ze op een sport, muzieklus of scouting zitten en of ze deelnemen aan jeugdactiviteiten die georganiseerd zijn door de buitenschoolse opvang (BSO), een buurthuis, de gemeente of de kerk of moskee. We kijken ook naar niet-georganiseerde activiteiten zoals het bezoeken van speel- en ontmoetingsplekken in de buurt. Daarnaast is aan kinderen gevraagd of ze weleens uitstapjes maken of op vakantie gaan. Ook is gevraagd naar sociale contacten met vrienden en familie en naar het onderhouden van contacten via internet. Wanneer kinderen dergelijke activiteiten niet ondernemen, kan dit duiden op een tekort aan sociale participatie.

Mogelijke indicatoren van onvoldoende normatieve integratie

Om normatieve integratie te meten is aan de kinderen een aantal vragen voorgelegd over gedrag op school. Er is gevraagd hoe belangrijk ze het vinden om een goed rapport te krijgen en of ze weleens gespijeld hebben of geschorst zijn van school. Behalve naar schoolgedrag is ook gevraagd naar normoverschrijdend gedrag, zoals het weleens pesten van andere kinderen (broertjes en zusjes niet meegerekend). Daarnaast zijn aan de oudere kinderen vanaf 12 jaar vragen voorgelegd over delinquent gedrag als geld stelen, bushokjes bekladden en iemand anders in elkaar slaan.

Mogelijke indicatoren van materiële deprivatie

Om mogelijke indicatoren van materiële deprivatie in kaart te brengen is aan de kinderen gevraagd of ze een eigen fiets, een eigen slaapkamer en een plek om huiswerk te maken hebben. Daarnaast is aan de ouders gevraagd of ze bepaalde basale zaken voor de kinderen, zoals een verjaardagsfeestje, cadeautjes voor andere kinderverjaardagen en nieuwe kleding en schoenen kunnen betalen. Tevens is gevraagd of ouders kosten voor school (zoals schoolgeld, ouderbijdrage, schoolmateriaal) en aan school gerelateerde uitstapjes kunnen betalen. Indien een kind niet deelnam aan een sport, culturele, BSO- of andere georganiseerde activiteit, is gevraagd of dit was vanwege financiële redenen. In het verlengde daarvan werd aan ouders ook de vraag gesteld of zij vonden dat ze veel kosten hebben aan de vrijetijdsbesteding van hun kinderen. Tot slot is gevraagd naar het bezit van luxeartikelen ofwel *gadgets* zoals een mobiele telefoon, spelcomputer of mp3-speler.

Mogelijke indicatoren van onvoldoende toegang tot sociale grondrechten

Ook om de toegang tot sociale grondrechten te meten, is een brede set aan mogelijke indicatoren voorgelegd aan zowel de ouders als de kinderen. Allereerst zijn er aan de ouders vragen gesteld over de leefomgeving: is er sprake van verschillende vormen van overlast, gaan burens op een prettige manier met elkaar om en is de woonbuurt veilig voor kinderen. Verder is aan de kinderen gevraagd of de speel- en ontmoetingsplekken in de buurt veilig en goed zijn en of er in de buurt of op school wordt gepest. Ook is gevraagd naar de hoeveelheid voorzieningen voor kinderen in de buurt. Aan ouders en kinderen is gevraagd of er voldoende vrijetijdsclubs en speel- en ontmoetingsplekken in de buurt zijn en of er in het algemeen genoeg te doen is in de buurt. Ten slotte zijn aan de kinderen nog vragen gesteld over de toegang tot onderwijs en werk. Aan alle kinderen is gevraagd of zij het leuk vinden op school en aan de oudere kinderen vanaf 12 jaar is gevraagd of zij weleens zijn afgewezen voor een opleiding, stage of (bij)baantje.

4 Aard en omvang van sociale uitsluiting

Hoe kan sociale uitsluiting onder kinderen worden gemeten? En in welke mate is er sprake van sociale uitsluiting onder kinderen in Nederland? Dit zijn de eerste twee onderzoeksvragen van dit rapport die in dit hoofdstuk centraal staan. In hoofdstuk 2 hebben we vier theoretische dimensies van sociale uitsluiting onderscheiden, namelijk onvoldoende sociale participatie, onvoldoende normatieve integratie, materiële deprivatie en onvoldoende toegang tot sociale grondrechten. In dit hoofdstuk zal worden nagegaan welke indicatoren deze vier dimensies het beste meten. Daarna wordt onderzocht of van alle indicatoren tezamen één algemene index voor sociale uitsluiting onder kinderen kan worden geconstrueerd. Aan het eind van dit hoofdstuk wordt antwoord gegeven op de vraag hoeveel kinderen er in Nederland sociaal uitgesloten zijn.

4.1 Onvoldoende sociale participatie

Indicatoren van onvoldoende sociale participatie

De eerste dimensie van sociale uitsluiting is onvoldoende sociale participatie. In tabel 4.1 staan mogelijke indicatoren van een tekort aan sociale participatie beschreven. Per indicator wordt aangegeven hoeveel procent van de kinderen per leeftijdscategorie niet aan een bepaalde activiteit deelneemt.

De eerste groep indicatoren bestaat uit activiteiten die in de nulmeting (Jehoel-Gijsbers 2009) van het huidige project Armoede en sociale uitsluiting bij kinderen (ASOUK) zijn opgevat als indicatoren van maatschappelijke deelname. Het gaat om 'georganiseerde en gangbare activiteiten voor kinderen (buiten schooltijd) die met een zekere frequentie en regelmaat worden verricht en waarvan verondersteld wordt dat zij een sociaalintegratieve of ontplooiingsfunctie hebben' (Jehoel-Gijsbers 2009: 17). Van deze activiteiten is de niet-deelname het geringst als het gaat om sporten. De meeste kinderen, vooral die tussen 8 en 14 jaar, zitten wel op een sport (17% tot 46% sport niet). Kinderen nemen veel minder vaak deel aan een hobby- of culturele activiteit zoals muziek-, teken- of schilderen en zijn veel minder vaak lid van een toneel-, dam- of schaakclub (67% tot 89% zit hier niet op). Nog minder kinderen zitten op scouting of horen bij Jong Nederland (meer dan negen van de tien kinderen is hier geen lid van). Daarnaast zijn er vrijetijdsactiviteiten die georganiseerd worden door de buitenschoolse opvang, door school (buiten schooltijd) of door een buurthuis of gemeente en waaraan doorgaans weinig of geen kosten zijn verbonden voor gezinnen. Weinig kinderen doen echter aan deze activiteiten mee (meer dan negen van de tien kinderen doet hier niet of minder dan een keer per week aan mee). Ook doen (meer dan) negen van de tien kinderen niet of minder dan een keer per week mee aan activiteiten die door een kerk of moskee worden georganiseerd. Een volgende groep indicatoren heeft betrekking op speel- of ontmoetingsplekken in de buurt. De meeste kinderen onder 12 jaar gaan weleens naar een speeltuintje, pleintje, speelplek of park in de omgeving, oudere kinderen doen dit minder vaak. Een skate- of crossbaan, jongerencentrum, buurt- of dorpshuis wordt door veel minder kinderen

bezoekt: gemiddeld gaan negen van de tien kinderen in alle leeftijdsgroepen hier (bijna) nooit naartoe.

De volgende categorie activiteiten zijn uitstapjes die kinderen incidenteel of een aantal keer per jaar kunnen maken en waarvoor (in principe) geld betaald dient te worden. Wat betreft niet-deelname zien we grote verschillen per soort uitstapje en per leeftijdsgroep. Veel kinderen gaan weleens naar een bioscoop of een pretpark, terwijl maar weinig een klimhal of een buurthuis of jongeren centrum bezoeken. Verder komt een aantal voor de hand liggende verschillen tussen de leeftijdsgroepen naar voren: vrijwel alle jongere kinderen gaan (bijna) nooit naar een discotheek, kartbaan of muziekfestival, terwijl de meeste oudere kinderen (bijna) nooit naar een circus gaan en veel minder vaak een dierentuin bezoeken.

Naast het maken van eendaagse uitstapjes kan op vakantie of op kamp gaan tot sociale participatie worden gerekend. 13% tot 20% van de kinderen is in de zomer voorafgaand aan het interview niet op vakantie geweest. Een ruime meerderheid, met name van de 5- tot en met 7-jarige kinderen, is in dezelfde zomer niet op kamp geweest (denk aan een scouting-, pony- of zeilkamp). Een nog groter percentage (85% tot 95%) heeft in de laatste zomervakantie niet meegegaan aan een jeugdvakantieweek.

Een andere vorm van sociale participatie is het onderhouden van informele netwerken ofwel contacten met vrienden en familie. Slechts een klein deel van de kinderen (3% tot 7%) komt nooit bij vrienden of vriendinnen thuis en gaat nooit naar verjaardagen. Eveneens weinig kinderen (3% tot 14%) nodigen nooit vrienden of vriendinnen thuis uit. Iets meer kinderen, namelijk een op de tien in de jongste leeftijdsgroep oplopend tot zo'n kwart van de kinderen in de oudste leeftijdsgroep, hebben geen vrienden of vriendinnen uitgenodigd voor hun laatste verjaardag. Verder zegt een minderheid van de kinderen geen of alleen maar één echt goede vriend of vriendin te hebben. Ook een minderheid van de kinderen vindt dat hij of zij niet genoeg goede vrienden of vriendinnen heeft. Voorts heeft ongeveer een vijfde tot een derde van de kinderen minder dan een keer per week contact met familieleden die niet tot het eigen gezin behoren; naarmate kinderen ouder zijn, is dit percentage hoger.

Ten slotte vallen contacten via internet vermoedelijk onder sociale participatie. Omdat we verwachten dat kinderen onder de 8 jaar nog weinig gebruikmaken van het internet voor hun sociale contacten, zijn aan hen hierover geen vragen gesteld. Van de 8- tot en met 11-jarige kinderen e-mailt, msn't of chat de meerderheid (bijna) nooit en zit ook meer dan de helft (bijna) nooit op Hyves of een andere profielsite. Zodra kinderen 12 jaar of ouder zijn verandert dit. Dan e-mailt, msn't de meerderheid en zit de meerderheid op Hyves. Chatten blijft minder populair: ongeveer twee derde van de kinderen van 12 jaar en ouder doet dit (vrijwel) nooit.

Tabel 4.1

Mogelijke indicatoren van onvoldoende sociale participatie bij kinderen, naar leeftijdsgroep (herwogen percentages)

	5-7- jarigen (n = 420)	8-11- jarigen (n = 805)	12-14- jarigen (n = 533)	15-17- jarigen (n = 444)
maatschappelijke deelname op januari 2008				
zit niet op een sport of op zwembles	46	17	22	34
zit niet op een hobbyclub, muzieklles of andere vrijetijdsclub	89	67	73	81
zit niet op scouting/Jong Nederland	98	93	93	96
doet niet of alleen soms aan extra BSO-activiteiten	88	95	100	-
doet niet of alleen soms aan buitenschoolse activiteiten	96	96	93	94
doet niet of minder dan 1x per week aan sportactiviteiten van wijk-/ buurthuis of gemeente	99	98	97	99
doet niet of minder dan 1x per week aan jeugdactiviteiten georganiseerd door kerk of moskee	96	90	92	91
speel- of ontmoetingsplekken in de buurt				
gaat (bijna) nooit naar een speeltuin	22	37	-	-
gaat (bijna) nooit naar een pleintje, hoek van de straat of schoolplein	22	22	39	56
gaat (bijna) nooit naar een park, speel- of voetbalveldje, speelplek met speeltoestellen	32	29	36	53
gaat (bijna) nooit naar een skate- of crossbaan	87	85	85	90
gaat (bijna) nooit naar een jongerencentrum, buurthuis, wijkcentrum of dorpshuis	92	89	87	87
uitstapjes				
gaat (bijna) nooit naar een bioscoop	24	15	9	13
gaat (bijna) nooit naar een pretpark	17	17	17	24
gaat (bijna) nooit naar een kermis	26	21	20	23
gaat (bijna) nooit naar een speeltuin waarvoor je moet betalen ^d	28	40	-	-
gaat (bijna) nooit naar een dierenruin	14	31	46	66
gaat (bijna) nooit naar een bowlingbaan	64	35	36	37
gaat (bijna) nooit naar een museum	53	46	42	55
gaat (bijna) nooit naar een ijsbaan	71	49	46	55
gaat (bijna) nooit naar een café	-	-	76	40
gaat (bijna) nooit naar theater, schouwburg of concertzaal	70	59	58	60
gaat (bijna) nooit naar een muziekfestival of popconcert	88	84	67	48
gaat (bijna) nooit naar een discotheek	99	96	66	43
gaat (bijna) nooit naar een circus	64	71	80	92
gaat (bijna) nooit naar een kartbaan, paintball of lasergame	98	88	68	61
gaat (bijna) nooit naar een klimhal	88	81	82	83
gaat (bijna) nooit naar een buurthuis of jongerencentrum	91	87	83	86

Tabel 4.1 (vervolg)

	5-7- jarigen (n = 420)	8-11- jarigen (n = 805)	12-14- jarigen (n = 533)	15-17- jarigen (n = 444)
vakantie				
is afgelopen zomer niet op vakantie geweest	13	14	14	20
is afgelopen zomer niet op kamp geweest	95	82	72	82
heeft afgelopen zomer niet meegedaan aan een jeugdvakantieweek	91	85	95	95
contact met vrienden en familie				
komt nooit bij vriend(inn)en thuis	3	3	7	7
gaat nooit naar verjaardagen van vriend(inn)en	5	3	5	5
nodigt nooit vriend(inn)en uit thuis	3	4	9	14
heeft geen vriend(inn)en uitgenodigd voor zijn/haar laatste verjaardag	10	17	25	23
heeft geen of alleen één echt goede vriend(in)	11	5	5	6
vindt dat hij/zij niet genoeg goede vriend(inn)en heeft	12	7	4	4
heeft minder dan 1x per week contact met familie (buiten gezin)	21	23	26	33
contact via internet				
e-mailt (bijna) nooit	-	58	18	7
msn't (bijna) nooit	-	60	15	6
zit (bijna) nooit op Hyves of andere profielsite	-	56	23	19
chat (bijna) nooit	-	76	64	67

- = Deze indicator geldt niet voor kinderen uit de desbetreffende leeftijdsgroep.

Bron: SCP (ASOUK'08)

Onvoldoende sociale participatie als één dimensie

In deze paragraaf gaan we na welke indicatoren voldoende met elkaar samenhangen om één dimensie onvoldoende sociale participatie te vormen. Dit doen we door middel van een optimale schalingstechniek. Indicatoren die niet goed met andere indicatoren samenhangen,³ worden niet meegenomen in de schaal. Tabel 4.2 laat de resultaten van de analyse zien. De dimensie onvoldoende sociale participatie bij kinderen blijkt in te houden dat kinderen niet op een sport, muzieklles, hobbyclub of scouting zitten, vrijwel nooit uitstapjes maken naar een pretpark, dierentuin, museum, muziekfestival of iets dergelijks, niet op vakantie gaan, nooit bij vrienden of vriendinnen thuis of op hun verjaardag komen en nooit zelf vrienden of vrienden thuis uitnodigen om te spelen of te kletsen of om hun verjaardag te vieren. De onderlinge betrouwbaarheid van deze indicatoren is adequaat met een Cronbach's alpha van .76.

- 3 Deze indicatoren hebben een te lage componentlading. In onze analyses geldt als vuistregel dat een componentlading onder .40 te laag is. Het streven is om uiteindelijk een set indicatoren te verkrijgen met een voldoende hoge Cronbach's alpha. De waarde van de Cronbach's zou minimaal .60 moeten zijn; wanneer zij hoger is dan .80 wordt gesproken van een heel goede betrouwbaarheid.

Een aantal indicatoren uit tabel 4.1 is dus afgefallen. Wanneer kinderen bijvoorbeeld niet meedoen aan activiteiten die georganiseerd worden vanuit de BSO, een wijk- of buurthuis, de gemeente of een kerk of moskee wil dit niet zeggen dat zij onvoldoende participeren in de samenleving. Ook het niet komen op speel- of ontmoetingsplekken in de buurt zoals een speelveldje of pleintje heeft een andere betekenis. Verder blijkt sociale participatie niet gemeten te kunnen worden door te kijken naar het aantal vrienden of vriendinnen, naar het contact met familieleden of naar de contacten die kinderen hebben via internet.

Tabel 4.2

Schaal van indicatoren die onvoldoende sociale participatie bij kinderen meet (n = 2202)

indicatoren	componentlading
zit niet op een sport, zwembad, hobby- of culturele activiteiten of scouting/Jong Nederland	.47
maakt (bijna) nooit uitstapjes naar een bioscoop, pretpark, dierentuin, museum of muziekfestival enz.	.58
is afgelopen zomer niet op vakantie of op kamp geweest en heeft niet meegedaan aan een jeugdvakantieweek	.44
komt nooit bij vriend(inn)en thuis	.77
gaat nooit naar verjaardagen van vriend(inn)en	.74
nodigt nooit vriend(inn)en uit thuis	.78
heeft geen vriend(inn)en uitgenodigd voor zijn/haar laatste verjaardag	.63
Cronbach's alpha = .76	

Bron: SCP (ASOUK'08)

4.2 Onvoldoende normatieve integratie

Indicatoren van onvoldoende normatieve integratie

Onvoldoende normatieve integratie is de tweede dimensie van sociale uitsluiting. Mogelijke indicatoren van deze dimensie staan in tabel 4.3.

Allereerst is een aantal indicatoren van tegendraads gedrag op school geselecteerd. Slechts een hele kleine groep kinderen van 8 jaar en ouder (2% tot 4%) vindt een goed rapport krijgen niet zo of helemaal niet belangrijk. Ook maar weinig kinderen en alleen kinderen van 12 jaar en ouder zijn weleens geschorst van school of voor straf naar huis gestuurd. Een grotere groep kinderen is weleens thuisgebleven van school zonder dat hij of zij ziek was of heeft weleens gespijbeld van school. Met name veel oudere kinderen vanaf 15 jaar (maar liefst 60%) hebben weleens gespijbeld.

De andere groep indicatoren heeft betrekking op normoverschrijdend gedrag. Zo zijn kinderen van 12 jaar en ouder gevraagd naar een aantal delinquent gedragingen. Over het algemeen vertonen kinderen vanaf 15 jaar iets vaker delinquent gedrag dan kinderen tussen 12 en 14 jaar. Het minst vaak hebben kinderen ergens ingebroken, bijvoorbeeld op

school of in een huis. Het vaakst hebben kinderen iemand gedreigd in elkaar te slaan. In alle leeftijdsgroepen hebben twee tot drie van de tien kinderen weleens andere kinderen gepest.

Tabel 4.3

Mogelijke indicatoren van onvoldoende normatieve integratie bij kinderen, naar leeftijdsgroep (herwogen percentages)

	5-7- jarigen (n = 420)	8-11- jarigen (n = 805)	12-14- jarigen (n = 533)	15-17- jarigen (n = 444)
gedrag op school				
vindt een goed rapport krijgen niet zo of helemaal niet belangrijk is ten minste 1x geschorst van school of voor straf naar huis gestuurd	-	4	2	2
is ten minste 1x thuisgebleven van school zonder dat hij/zij ziek was	-	0	5	12
heeft ten minste 1x gespijgeld van school	15	24	-	-
	-	-	19	60
normoverschrijdend gedrag				
heeft ten minste 1x ergens ingebroken, bv. op school of in een huis	-	-	2	2
heeft ten minste 1x iets gekocht waarvan hij/zij wist dat het gestolen was	-	-	2	7
heeft ten minste 1x op school iets gestolen van leerlingen of anderen	-	-	5	7
heeft ten minste 1x muren, bushokjes of portieken beklad met stiften, een spuitbus o.i.d.	-	-	9	10
heeft ten minste 1x expres iets in brand gestoken, bv. een vuilcontainer of een pak kranten	-	-	9	11
heeft ten minste 1x geld gepikt uit de portemonnee van zijn/haar ouders	-	-	9	13
heeft ten minste 1x expres iets op straat beschadigd, zoals een verkeersbord, straatlantaarn, reclamebord of bushokje	-	-	8	16
heeft ten minste 1x iets uit een winkel meegenomen zonder te betalen	-	-	11	14
heeft ten minste 1x iemand in elkaar geslagen (terugvechten als verdediging niet meegeteld)	-	-	12	14
heeft ten minste 1x tegen iemand gezegd dat hij/zij hem of haar in elkaar zou slaan	-	-	21	27
pest soms of vaak andere kinderen (broertjes en zusjes niet meegerekend)	28	25	21	20

- = Deze indicator geldt niet voor kinderen uit de desbetreffende leeftijdsgroep.

Bron: SCP (ASOUK'08)

Onvoldoende normatieve integratie als één dimensie

Wederom is een optimale schalingsanalyse verricht, ditmaal om één dimensie onvoldoende normatieve integratie te construeren. Het resultaat van deze analyse is weergegeven in tabel 4.4. Over de meeste indicatoren die we voor de dimensie onvoldoende normatieve integratie hebben geselecteerd, zijn alleen vragen gesteld aan kinderen van 12 jaar en ouder; daarom hebben we de optimale schalingsanalyse alleen voor deze groep kinderen uitgevoerd. Alle oorspronkelijke indicatoren blijken voldoende samen te hangen om één schaal te vormen, met uitzondering van één indicator: kind vindt een goed rapport krijgen niet zo of helemaal niet belangrijk. Hieruit kunnen we opmaken dat de dimensie onvoldoende normatieve integratie bij kinderen bestaat uit het overtreden van normen en regels op school (geschorst worden of spijbelen) of in de samenleving (delinquent gedrag vertonen of pesten). De schaal voor een tekort aan normatieve integratie is met een Cronbach's alpha van .69 voldoende betrouwbaar.

Tabel 4.4

Schaal van indicatoren die onvoldoende normatieve integratie bij kinderen meet^a (n = 971)

indicatoren	componentlading
is ten minste 1x geschorst van school of voor straf naar huis gestuurd	.57
heeft ten minste 1x gespijbeld van school	.57
heeft ten minste 1x ergens ingebroken, iets gekocht dat gestolen was, iets gestolen van anderen, ouders of uit een winkel	.67
heeft ten minste 1x iets beklad, iets in brand gestoken op straat of iets vernield op straat	.71
heeft ten minste 1x iemand in elkaar geslagen of bedreigd in elkaar te slaan	.72
pest soms of vaak andere kinderen (broertjes en zusjes niet meegerekend)	.46
Cronbach's alpha = .69	

a De dimensie onvoldoende normatieve integratie is alleen gemeten bij kinderen van 12 jaar en ouder.

Bron: SCP (ASOUK'08)

4.3 Materiële deprivatie

Indicatoren van materiële deprivatie

De derde dimensie van sociale uitsluiting is materiële deprivatie. Tabel 4.5 geeft de mogelijke indicatoren van deze dimensie weer.

Als eerste hebben we een aantal basisgoederen in het onderzoek meegenomen. Slechts een heel gering percentage (1% tot 3%) van de kinderen heeft geen eigen fiets. Ook maar weinig kinderen hebben geen goede plek om huiswerk te maken (1% tot 5%) of geen eigen slaapkamer (4% tot 13%).

Ten tweede is aan ouders gevraagd in hoeverre zij moeite hebben om een aantal basale goederen voor hun kinderen te betalen. Een kleine groep ouders (3% tot 6%) zegt niet in staat te zijn of alleen met veel moeite cadeautjes te kunnen betalen die zijn of haar kind

mee kan nemen naar een feestje van een vriend of vriendin, een verjaardagsfeestje te kunnen betalen voor zijn of haar kind, dan wel regelmatig nieuwe kleren of schoenen voor ieder kind te kunnen kopen.

Tabel 4.5

Mogelijke indicatoren van materiële deprivatie bij kinderen, naar leeftijdsgroep (herwogen percentages)

	5-7- jarigen (n = 420)	8-11- jarigen (n = 805)	12-14- jarigen (n = 533)	15-17- jarigen (n = 444)
geen basisgoederen				
heeft geen eigen fiets	1	2	2	3
heeft geen goede plek om huiswerk te maken	5	4	1	1
heeft geen eigen slaapkamer	12	13	8	4
ouder kan niet of alleen met veel moeite basale zaken voor het kind betalen				
geen cadeautjes die de kinderen mee kunnen nemen als zij naar een feestje van iemand anders gaan	4	3	4	4
geen verjaardagsfeestje voor de eigen kinderen	5	4	4	4
geen regelmatige aankoop van nieuwe kleren voor de kinderen	4	5	3	5
geen twee paar passende nieuwe schoenen voor ieder kind	5	6	5	6
ouder kan niet of alleen met veel moeite onderwijskosten voor het kind betalen				
geen uitstapjes met school, schoolkamp of schoolevenementen	6	4	4	5
geen schoolkosten van het kind	5	5	6	7
het kost veel moeite om de (vervolg)opleiding van het kind te betalen	9	10	7	7
geen maatschappelijke deelname om financiële redenen				
doet niet aan extra vso-activiteiten om financiële redenen	0	0	0	0
doet niet aan buitenschoolse activiteiten om financiële redenen	2	2	1	0
zit niet op een hobbyclub, muzieklles, andere vrijetijdsclub of scouting om financiële redenen	6	6	5	4
zit niet op een sport of op zwembles om financiële redenen	7	6	6	7
ouder vindt dat hij/zij (heel) veel moet betalen voor de vrijetijdsbesteding van zijn/haar kind	8	18	22	15
geen luxe goederen ofwel gadgets				
heeft geen eigen mobiele telefoon	93	64	7	3
heeft geen eigen spelcomputer	39	23	30	45
heeft geen eigen mp3-speler	77	50	39	56
heeft geen eigen iPod	99	91	76	60

Bron: SCP (ASOUK'08)

Een volgende groep indicatoren heeft betrekking op kosten die te maken hebben met de school van het kind. Opnieuw zegt slechts een kleine groep ouders (4% tot 7%) niet of alleen met veel moeite schooluitstapjes, een schoolkamp of schoolkosten zoals schoolgeld, de ouderbijdrage of lesmateriaal te kunnen betalen. Verder zegt 7% tot 10% van de ouders dat het hen veel moeite kost of zal kosten om de opleiding van hun kind te betalen. Vervolgens hebben we gekeken naar indicatoren die iets zeggen over het uitgesloten zijn van maatschappelijke deelname wegens geldgebrek. Er zijn nauwelijks kinderen (0% tot 2%) die niet aan extra BSO- of buitenschoolse activiteiten meedoen om financiële redenen. Ook het percentage kinderen dat wegens geldgebrek niet op muzieklles, scouting, een andere vrijetijdsclub of een sport zit, is klein (4% tot 7%). Op de vraag aan ouders of zij vinden dat zij veel moeten betalen voor de vrijetijdsbesteding van hun kind, antwoordden iets meer ouders dat zij (heel) veel kosten hebben, te weten 8% tot 22%. De laatste categorie indicatoren is het niet bezitten van luxe goederen ofwel *gadgets*, zoals een mobiele telefoon. Vrijwel alle 5- tot en met 7-jarige kinderen en ook de meeste kinderen tussen 8 en 11 jaar hebben nog geen mobiele telefoon. Echter, zodra kinderen 12 jaar of ouder zijn, hebben ze bijna allemaal een mobieltje. De meeste kinderen hebben ook een spelcomputer, iets minder kinderen hebben een mp3-speler en nog minder kinderen hebben een iPod (van de kinderen van 11 jaar en jonger heeft vrijwel niemand een iPod).

Materiële deprivatie als één dimensie

Er is weer gebruikgemaakt van de optimale schalingstechniek, dit keer om de indicatoren van materiële deprivatie te reduceren tot één schaal. De bevindingen zijn weergegeven in tabel 4.6. Kort gezegd omvat de dimensie materiële deprivatie bij kinderen het met moeite kunnen betalen van verjaardagscadeautjes of een verjaardagsfeestje, nieuwe kleren en schoenen, schoolkosten en van kosten die verbonden zijn aan het zitten op een sport, muzieklles of scouting of het deelnemen aan een andere vorm van vrijetijdsbesteding. Deze indicatoren hebben samen een hoge Cronbach's alpha, namelijk .89.

Ook ditmaal zijn er een aantal indicatoren dat niet voldoende in de schaal passen. Ten eerste valt het niet bezitten van basisgoederen zoals een fiets af. Ten tweede vallen te hoge kosten van de vrijetijdsbesteding van het kind buiten de schaal. En ten slotte doet het niet bezitten van luxe goederen ofwel *gadgets* niet mee. We kunnen dus niet stellen dat kinderen in Nederland materieel gedepriveerd zijn wanneer ze geen *gadgets* zoals een mobiele telefoon of een spelcomputer hebben. Vermoedelijk komt dat doordat deze goederen inmiddels vrij makkelijk en goedkoop (ook tweedehands) te verkrijgen zijn. Tevens kan het zijn dat ouders, ook al hebben ze weinig geld, hun kind graag een plezier willen doen en toch zo'n *gadget* kopen. Wanneer kinderen deze goederen niet hebben, is dat dan niet vanwege geldgebrek, maar om andere redenen. Dit kan bijvoorbeeld zijn omdat kinderen er simpelweg geen interesse in hebben of omdat ouders de *gadget* niet verantwoord voor hun kind vinden.

Tabel 4.6

Schaal van indicatoren die materiële deprivatie bij kinderen meet (n = 2183)

indicatoren	componentlading
ouder kan niet of alleen met veel moeite verjaardagscadeautjes voor andere kinderen en/of een verjaardagsfeestje voor de eigen kinderen betalen	.90
ouder kan niet of alleen met veel moeite nieuwe kleren en/of schoenen voor de kinderen betalen	.90
ouder kan niet of alleen met veel moeite schoolevenementen en/of andere schoolkosten van het kind betalen	.90
het kost de ouder veel moeite om de (vervolg)opleiding van het kind te betalen	.74
kind doet niet aan extra BSO- en buitenschoolse activiteiten en/of zit niet op een sport, zwemles, hobby- en culturele activiteiten of scouting/Jong Nederland om financiële redenen	.72
Cronbach's alpha = .89	

Bron: SCP (ASOUK'08)

4.4 Onvoldoende toegang tot sociale grondrechten

Indicatoren van onvoldoende toegang tot sociale grondrechten

De vierde en laatste dimensie van sociale uitsluiting is onvoldoende toegang tot sociale grondrechten. In tabel 4.7 zijn mogelijke indicatoren van deze dimensie genoemd.

We beginnen met een uitgebreide lijst van indicatoren van een onprettige en onveilige leefomgeving. Een minderheid van de ouders zegt vaak last te hebben van hangjongeren (2% tot 6%), directe burens (3% tot 6%) of stank, stof of vuil (3% tot 7%) in zijn of haar woonomgeving. Iets meer ouders (9% tot 14%) vinden dat er vaak sprake is van verkeersoverlast. Er is eveneens maar een kleine groep ouders die geen goed contact heeft met directe burens, ontevreden is met de bevolkingssamenstelling van de buurt of vindt dat burens niet gezellig met elkaar omgaan of elkaar zelfs nauwelijks kennen. Ook vindt slechts een klein percentage ouders (7% tot 10%) dat de buurt waarin zij wonen onveilig is voor kinderen. Van de kinderen zelf vindt eveneens een minderheid (6% tot 32%) dat speel- en ontmoetingsplekken in hun buurt en de route ernaartoe niet veilig zijn; jongere kinderen vinden deze vaker onveilig dan oudere kinderen. De kinderen die zeggen dat er vaak iets kapot is op de speel- en ontmoetingsplekken of dat de speelplekken niet leuk zijn ingericht of niet goed worden schoongehouden, zijn ook in de minderheid. Voorts worden de meeste kinderen niet gepest door andere kinderen; de jongste kinderen worden het vaakst gepest (46%), de oudste het minst vaak (12%). Ook wordt er volgens de meeste kinderen niet gepest in de buurt. Op school wordt er volgens de meeste kinderen wel gepest.

Tabel 4.7

Mogelijke indicatoren van onvoldoende toegang tot sociale grondrechten bij kinderen, naar leeftijdsgroep (herwogen percentages)

	5-7- jarigen (n = 420)	8-11- jarigen (n = 805)	12-14- jarigen (n = 533)	15-17- jarigen (n = 444)
onprettige en onveilige leefomgeving				
in de woonomgeving heeft men vaak last van hangjongeren volgens ouder	6	2	2	4
in de woonomgeving heeft men vaak last van stank, stof of vuil volgens ouder	4	3	5	7
in de woonomgeving is er vaak overlast door directe burens volgens ouder	3	3	6	6
in de woonomgeving is er vaak verkeersoverlast volgens ouder	14	9	13	12
ouder heeft (helemaal) geen goed contact met de directe burens	7	8	8	9
ouder is (helemaal) niet tevreden met de bevolkingssamenstelling in de buurt	9	9	9	11
in de buurt gaat men (helemaal) niet op een gezellige manier met elkaar om volgens ouder	11	11	15	14
mensen kennen elkaar in de buurt nauwelijks volgens ouder	19	17	17	19
ouder vindt de buurt waarin hij/zij woont niet veilig voor kinderen	9	7	10	9
de route naar de speel- of ontmoetingsplek is niet veilig volgens kind	32	11	11	6
de speel- of ontmoetingsplekken zijn niet veilig volgens kind	24	18	19	7
de dingen op de speel- of ontmoetingsplek zijn vaak kapot volgens kind	17	20	27	16
de speel- of ontmoetingsplekken zijn niet leuk ingericht volgens kind	28	24	34	29
de speel- of ontmoetingsplek wordt niet goed schoongehouden volgens kind	42	44	35	23
kind wordt zelf soms of vaak gepest op school of in de buurt	46	37	20	12
er wordt soms of vaak op straat gepest in de buurt volgens kind	31	33	22	23
er wordt soms of vaak gepest op school volgens kind	66	58	51	49
onvoldoende voorzieningen in de buurt				
er zijn niet voldoende vrijetijdclubs voor kind in de buurt volgens ouder	19	19	18	16
er is volgens kind niet genoeg te doen in de buurt voor kinderen van zijn/haar leeftijd	30	31	48	53
er zijn niet genoeg speel- of ontmoetingsplekken in de buurt volgens kind	31	34	32	42
er zijn niet voldoende speel- of ontmoetingsplekken in de buurt volgens ouder	41	36	61	69
onvoldoende toegang tot onderwijs en werk				
kind vindt het niet zo of helemaal niet leuk op school	5	6	6	8
kind is ten minste 1x afgewezen voor een opleiding	-	-	3	7
kind is ten minste 1x afgewezen voor een stageplaats	-	-	1	7
kind is ten minste 1x afgewezen voor een (bij)baan	-	-	4	18

- = Deze indicator geldt niet voor kinderen uit de desbetreffende leeftijdsgroep.

Bron: SCP (ASOUK'08)

De tweede groep bestaat uit indicatoren die iets zeggen over het voorzieningenaanbod voor kinderen in de buurt. Minder dan een vijfde van de ouders is van mening dat er onvoldoende vrijetijdsclubs voor hun kind aanwezig zijn. Ongeveer een derde van de 5- tot en met 11-jarige kinderen en bijna de helft van de oudere kinderen vindt dat er niet genoeg te doen is in de buurt voor kinderen van hun leeftijd. Verder zegt (ruim) een derde van de kinderen dat er niet genoeg speel- of ontmoetingsplekken zijn. Ouders, met name ouders met kinderen in de oudere leeftijdsgroepen, zeggen vaker dat er onvoldoende speel- of ontmoetingsplekken in de buurt zijn (36% tot 69%).

De laatste categorie bestaat uit indicatoren die iets zeggen over toegang tot onderwijs en werk. Slechts een kleine groep kinderen (5% tot 8%) vindt het niet zo of helemaal niet leuk op school. Ook maar weinig kinderen van 12 jaar en ouder zijn weleens afgewezen voor een opleiding (3% tot 7%), een stageplaats (1% tot 7%) of (bij)baantje (4% tot 18%).

Onvoldoende toegang tot sociale grondrechten als één dimensie

In tabel 4.8 is te zien welke indicatoren samen een schaal vormen om de dimensie onvoldoende toegang tot sociale grondrechten aan te duiden. Het gaat hierbij om de mening die ouders hebben over de overlast in de woonomgeving, de saamhorigheid of cohesie in de buurt en de veiligheid van de buurt voor kinderen; daarnaast is de mening van het kind over de kwaliteit en aanbod van speel- en ontmoetingsplekken en het aanbod van andere vrijetijdsbestedingen in de buurt voor kinderen een indicator van toegang tot sociale grondrechten. De Cronbach's alpha bedraagt .62 en is daarmee acceptabel.

Tabel 4.8

Schaal van indicatoren die onvoldoende toegang tot sociale grondrechten bij kinderen meet (n = 2180)

indicatoren	componentlading
er is vaak overlast in de woonomgeving volgens ouder	.49
er is weinig sociale cohesie in de buurt volgens ouder	.43
ouder vindt de buurt waarin hij/zij woont niet veilig voor kinderen	.56
speel- of ontmoetingsplekken in de buurt hebben een slechte kwaliteit volgens kind	.62
er is volgens kind niet genoeg te doen in de buurt voor kinderen van zijn/haar leeftijd	.69
er zijn niet genoeg speel- of ontmoetingsplekken in de buurt volgens kind	.68
Cronbach's alpha = .62	

Bron: SCP (ASOUK'08)

Verschillende indicatoren waarvan we dachten dat ze tot deze dimensie zouden kunnen behoren, zijn op grond van de optimale schalingsanalyse niet in de schaal opgenomen. Allereerst is pestgedrag in de buurt of op school afgevallen. Blijkbaar vormt gepest worden geen indicatie dat kinderen zijn buitengesloten van in Nederland verworven sociale grondrechten. Ook de mening van ouders over het al dan niet voldoende aanwezig zijn van speel- of ontmoetingsplekken en van vrijetijdsclubs voor hun kind in de buurt hangt niet voldoende samen met de indicatoren die tezamen de uiteindelijke schaal vormen.

Verder blijkt ook de toegang tot onderwijs en werk buiten de schaal te vallen. Hierdoor is uiteindelijk een schaal verkregen waarin het recht op een prettige en veilige woonbuurt waarin genoeg te doen is voor kinderen centraal staat.

4.5 Algemene index voor sociale uitsluiting bij kinderen

In de voorgaande paragrafen is op basis van afzonderlijke indicatoren voor elke dimensie van sociale uitsluiting een schaal gemaakt. In hoofdstuk 2 is beargumenteerd dat deze dimensies gezamenlijk naar het achterliggende concept van sociale uitsluiting verwijzen. In deze paragraaf wordt getoetst of de indicatoren binnen de dimensies inderdaad in die mate met elkaar samenhangen dat zij samen als sociale uitsluiting van kinderen kunnen worden opgevat.

De gebruikte techniek is Overals. Deze techniek is in een vergelijkend onderzoek het meest geschikt gebleken om een algemene index voor sociale uitsluiting samen te stellen (Jehoel-Gijsbers et al. 2009). De resultaten van de analyse staan vermeld in tabel 4.9. De algemene index voor sociale uitsluiting bij kinderen blijkt het meest te bestaan uit materiële deprivatie (loss = .34), gevolgd door onvoldoende sociale participatie (loss = .39) en onvoldoende toegang tot sociale grondrechten (loss = .48).⁴ De dimensie onvoldoende normatieve integratie ontbreekt in de tabel; deze dimensie bleek een loss boven .90 te hebben en daarmee niet afdoende bij te dragen aan de totale index. Hoewel we wel een goede schaal hebben gevonden om normatieve integratie te meten, blijkt deze dimensie inhoudelijk niet aan te sluiten bij de andere drie dimensies van sociale uitsluiting. Ook in het onderzoek naar sociale uitsluiting onder volwassenen (Jehoel-Gijsbers 2004) was het niet gelukt deze dimensie op te nemen in de totale index. Hoe een normatieve component kan worden toegevoegd aan een concept voor sociale uitsluiting verdient verdergaand onderzoek. Het Sociaal en Cultureel Planbureau is reeds gestart met een onderzoek hiernaar door middel van focusgroepen. De resultaten van deze studie worden eind 2010 verwacht.

In de tweede kolom van tabel 4.9 staan de gewichten van de indicatoren. Deze geven aan in hoeverre elke indicator bijdraagt aan de totale index. Vijf indicatoren met een te laag gewicht zijn niet in de schaal opgenomen.⁵ Hierdoor is de totaalindex van sociale uitsluiting bij kinderen niet helemaal vergelijkbaar met de schalen voor de afzonderlijke dimensies.

De indicator dat er volgens ouders niet voldoende vrijetijdsclubs in de buurt aanwezig zijn, draagt het meeste bij aan de totale index sociale uitsluiting bij kinderen (omdat het

4 De 'loss' geeft aan hoeveel een dimensie bijdraagt aan de algemene index. Hoe lager de loss, hoe meer een dimensie bijdraagt aan de algemene index voor sociale uitsluiting onder kinderen.

5 De vuistregel die hierbij wordt gehanteerd, is dat een gewicht ten minste een waarde van .10 dient te hebben (Jehoel-Gijsbers et al. 2009). Bij de dimensie onvoldoende sociale participatie is de indicator 'komt nooit bij vriend(inn)en thuis' weggefallen en bij de dimensie onvoldoende toegang tot sociale grondrechten zijn vier indicatoren weggefallen, namelijk 'er is vaak overlast in de woonomgeving volgens ouder', 'speel- of ontmoetingsplekken in de buurt hebben een slechte kwaliteit volgens kind', 'er is volgens kind niet genoeg te doen in de buurt voor kinderen van zijn/haar leeftijd' en 'er zijn niet genoeg speel- of ontmoetingsplekken in de buurt volgens kind'.

gewicht van deze indicator het hoogst is). Andere belangrijke bijdragen zijn er van de indicatoren over de sociale cohesie in de buurt en de deelname van kinderen aan activiteiten als sport, scouting, hobby- en culturele activiteiten.

Tabel 4.9

Schaal van indicatoren die een algemene index van sociale uitsluiting bij kinderen meet (n = 2202)

dimensies en indicatoren	gewicht	componentlading
onvoldoende sociale participatie kind (loss = .39)		
zit niet op een sport, zwemles, hobby- of culturele activiteiten of scouting/Jong Nederland	.40	.60
maakt (bijna) nooit uitstapjes naar een bioscoop, pretpark, dierentuin, museum of muziekfestival enz..	.18	.46
is afgelopen zomer niet op vakantie of op kamp geweest en niet meegedaan aan een jeugdvakantieweek	.28	.50
gaat nooit naar verjaardagen van vriend(inn)en	.10	.41
nodigt nooit vriend(inn)en uit thuis	.15	.44
heeft geen vriend(inn)en uitgenodigd voor zijn/haar laatste verjaardag	.14	.41
materiële deprivatie kind (loss = .34)		
ouder kan niet of alleen met veel moeite verjaardagscadeautjes voor andere kinderen en/of een verjaardagsfeestje voor de eigen kinderen betalen	.20	.67
ouder kan niet of alleen met veel moeite nieuwe kleren en/of schoenen voor de kinderen betalen	.18	.69
ouder kan niet of alleen met veel moeite schoolevenementen en/of andere schoolkosten van het kind betalen	.16	.64
het kost de ouder veel moeite om de (vervolg)opleiding van het kind te betalen	.17	.52
kind doet niet aan extra BSO- en buitenschoolse activiteiten en/of zit niet op een sport, zwemles, hobby- en culturele activiteiten of scouting/Jong Nederland om financiële redenen	.32	.64
onvoldoende toegang tot sociale grondrechten (loss = .48)		
er is weinig sociale cohesie in de buurt volgens ouder	.39	.50
ouder vindt de buurt waarin hij/zij woont niet veilig voor kinderen	.11	.27
er zijn niet voldoende vrijetijdsclubs voor kind in de buurt volgens ouder	.50	.57
eigenwaarde = .60		

Bron: SCP (ASOUK'08)

In de derde kolom staan van alle indicatoren de componentladingen aangegeven.⁶ Dit zijn in feite de correlaties (Pearson's correlatiecoëfficiënten) tussen de indicatoren in een set en de algemene index. De componentladingen variëren tussen .27 en .69. De indicatoren correleren dus redelijk tot goed met de algemene index.

6 De vuistregel is dat deze componentladingen in Overals ongeveer .30 of hoger moeten zijn.

Er is voor deze algemene index een eigenwaarde van .60 bereikt en dat is acceptabel.⁷ Er kan met andere woorden gesteld worden dat het mogelijk is om op basis van de huidige data het concept sociale uitsluiting bij kinderen in één algemene index samen te vatten, zij het zonder de dimensie onvoldoende normatieve integratie en zonder een vijftal losse indicatoren. Hierdoor is de totaalindex dus niet een directe afspiegeling van de afzonderlijke dimensies.

4.6 Aantallen sociaal uitgesloten kinderen in Nederland

In het eerste deel van dit hoofdstuk is antwoord gegeven op de onderzoeksvraag hoe sociale uitsluiting onder kinderen kan worden gemeten. Het is gelukt om per dimensie van sociale uitsluiting bij kinderen een schaal ofwel meetinstrument te construeren waarmee sociale uitsluiting onder kinderen in Nederland in kaart kan worden gebracht. Ook is er een totaalindex voor sociale uitsluiting ontwikkeld (deze algemene index vormt echter geen directe afspiegeling van de afzonderlijke dimensies, omdat normatieve integratie en daarnaast een aantal losse indicatoren in deze totaalindex ontbreken).

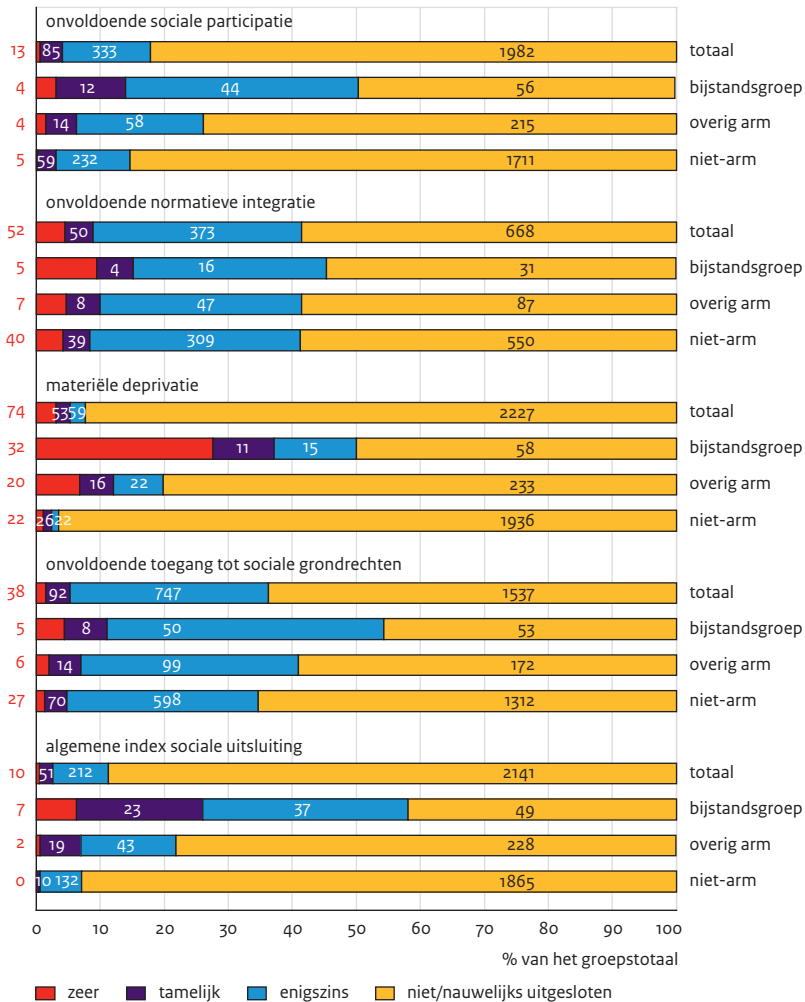
In het tweede deel van dit hoofdstuk willen we aan de hand van deze meetinstrumenten antwoord geven op de onderzoeksvraag hoeveel kinderen er in Nederland sociaal uitgesloten zijn. Dit is minder simpel dan het op het eerste gezicht wellicht lijkt. Er is namelijk geen natuurlijke of logische absolute grens waaronder kinderen als sociaal uitgesloten kunnen worden beschouwd. De meetinstrumenten voor de dimensies en de algemene index zijn gebaseerd op een groot aantal indicatoren. Wanneer kinderen op alle indicatoren een voldoende scoren, kan worden geconcludeerd dat er bij hen geen sprake is van sociale uitsluiting. Er kan ook een stellige conclusie worden getrokken wanneer kinderen op alle indicatoren een onvoldoende scoren: deze kinderen zijn zeker sociaal uitgesloten. Echter, tussen deze twee uitersten bestaat op alle meetinstrumenten een continuüm: kinderen kunnen ook op één of een aantal indicatoren onvoldoende scoren. Het is a priori niet duidelijk of men hen al dan niet als uitgesloten zou willen beschouwen.

In figuur 4.1 is de gehele scoreverdeling op de vier dimensies en de algemene index van sociale uitsluiting in vier categorieën weergegeven: kinderen zijn geclassificeerd als 'niet of nauwelijks', 'enigszins', 'tamelijk' en 'zeer' uitgesloten. Deze categorieën zijn verkregen door de theoretische scores in vieren te delen. Een kind geldt als niet of nauwelijks uitgesloten wanneer het op minder dan 25% van de indicatoren onvoldoende scoort. Het wordt aangemerkt als enigszins uitgesloten indien het op 25% tot 50% van de indicatoren op onvoldoende uitkomt, en als tamelijk uitgesloten als het op 50%-75% van de indicatoren onvoldoende scoort. De groep met scores in het hoogste kwart van de theoretische verdeling (75% of meer van de indicatoren onvoldoende) geldt als zeer uitgesloten.

7 De eigenwaarde geeft de totale verklaarde variantie aan. Hierbij geldt dat de waarde tussen 0 en 1 kan liggen. Hoe dichter bij 1, des te beter de fit.

Figuur 4.1

Sociaal uitgesloten kinderen in Nederland per dimensie en volgens de algemene index (in procenten)^a

a Cijfers in de figuur: absolute aantallen x 1000.

Om te bepalen hoeveel kinderen als sociaal uitgesloten kunnen worden beschouwd, zijn twee beslisregels gehanteerd: een strikte en een ruime. De strikte beslisregel houdt in dat kinderen als sociaal uitgesloten gelden wanneer zij op ten minste de helft van alle indicatoren onvoldoende hebben gescoord (de categorieën tamelijk + zeer uitgesloten). Bij deze groep kinderen is de problematiek duidelijk aanwezig. Volgens de ruime beslisregel worden kinderen als sociaal uitgesloten beschouwd indien zij op minstens een kwart van de indicatoren onvoldoende scoren (de categorieën enigszins + tamelijk +

zeer uitgesloten). We hebben besloten om ook de enigszins uitgesloten kinderen mee te nemen, omdat het misleidend zou zijn om deze groep buiten beschouwing te laten. Tegelijkertijd willen we kinderen in deze groep echter niet zonder meer als sociaal uitgesloten bestempelen, omdat de problematiek bij hen minder zwaar is dan bij de tamelijk en zeer uitgesloten kinderen.

Deze beslisregels leveren de volgende percentages en aantallen sociaal uitgesloten kinderen op. Er zijn in Nederland in totaal bijna 2,5 miljoen kinderen in de leeftijd van 5 tot en met 17 jaar die binnen het steekproefkader vallen.⁸ Volgens de strikte beslisregel heeft 4% van hen een *tekort aan sociale participatie* (98.000 kinderen). Op basis van de ruime beslisregel is dat beduidend meer: als we de groep enigszins uitgesloten kinderen meetellen dan gaat het om 18%, ofwel 431.000 kinderen.⁹ De groep die volgens de strikte regel met *materiële deprivatie* heeft te maken omvat 5% van alle kinderen (127.000). Bij het hanteren van de ruimere afbakening wordt dat niet heel veel meer: 8% van het totaal, ofwel 186.000 kinderen, is dan materieel gedepriveerd. Op de dimensie *onvoldoende toegang tot sociale grondrechten* – voor kinderen opgevat als een buurt die onveilig is of waar voor hen niet genoeg te doen is – heeft volgens de strikte definitie 5% van het totaal (130.000 kinderen) een score die duidt op sociale uitsluiting. Er is echter een grote groep die enigermate met deze problemen te maken heeft: volgens de ruime beslisregel gaat het om 36%, ofwel 877.000 kinderen. Ook bij *onvoldoende normatieve integratie* is sprake van een omvangrijke groep die in dit opzicht sociaal uitgesloten is. Volgens de strikte beslisregel is bij 9% van de 12- tot en met 17-jarigen sprake van regelovertreding op school of van delinquent gedrag; op basis van de ruime beslisregel is dat percentage veel hoger (42%). Dit komt overeen met respectievelijk 102.000 en 475.000 kinderen van 12 tot en met 17 jaar bij wie de normatieve integratie tekortschiet. Bij de *totale index* – een combinatie van materiële deprivatie, onvoldoende sociale participatie en onvoldoende toegang tot sociale grondrechten – is 3% van de totale groep sociaal uitgesloten in strikte zin (61.000 kinderen). Ook hier is sprake van een substantiële categorie waarbinnen de problematiek zich in een lichte vorm voordoet. Volgens de ruime beslisregel, dus met inbegrip van de groep enigszins uitgesloten kinderen, is bij 11% (273.000 kinderen) sprake van sociale uitsluiting, zoals afgemeten aan de totaalindex.

Omdat we verwachten dat sociale uitsluiting meer voorkomt bij kinderen uit arme gezinnen, toont figuur 4.1 ook een uitsplitsing naar drie typen kinderen: zij die leven in bijstandshuishoudens, in overig-arme huishoudens (een inkomen tot 120% van het sociaal minimum) en in niet-arme huishoudens (een hoger inkomen). In totaal omvatten deze groepen respectievelijk 116.000, 291.000 en circa 2 miljoen kinderen. De verwachting dat arme kinderen in hogere mate sociaal uitgesloten zijn, blijkt grotendeels te

8 Kinderen in instellingen zoals een gezinsvervangend tehuis, opvoedingsinternaat, inrichting voor verstandelijk gehandicapten of penitentiaire inrichting zijn niet meegerekend.

9 In het rapport 'Kunnen alle kinderen meedoen?' (Jehoel-Gijsbers 2009) wordt gesproken van 432.000 kinderen die niet maatschappelijk meedoen. Dat het hier genoemde aantal hier enigszins van afwijkt heeft twee redenen: ten eerste is sociale participatie een breder begrip dan maatschappelijk meedoen. Ten tweede is de hier gehanteerde beslisregel anders dan die in het rapport van Jehoel-Gijsbers: daar werd gekeken naar kinderen die nergens aan deelnemen.

kloppen; dat geldt echter vooral in de bijstandsgroep en is niet van toepassing op alle aspecten van sociale uitsluiting. Ten aanzien van normatieve integratie zijn er nauwelijks verschillen tussen arme en niet-arme kinderen.

Het percentage uitgesloten kinderen is in de bijstandsgroep vooral relatief hoog als het gaat om *materiële deprivatie*: maar liefst 37% van de bijstandskinderen (43.000) is tamelijk of zeer materieel gedepriveerd en de helft (58.000 kinderen) is ten minste enigszins materieel gedepriveerd. Voor de overig-arme kinderen liggen deze percentages op 12% (36.000 kinderen) en 20% (58.000 kinderen) en voor de niet-arme kinderen op slechts 2% (48.000 kinderen) en 4% (70.000 kinderen).

Ook zijn er relatief grote verschillen in de mate van *sociale participatie*. In de bijstandsgroep heeft 14% (16.000 kinderen) volgens de strikte definitie een tekort hieraan en volgens de ruime definitie meer dan de helft (60.000 kinderen). Van de overig-arme kinderen is 6% (18.000 kinderen) tamelijk of zeer uitgesloten op dit aspect en ruim een kwart (76.000 kinderen) enigszins tot zeer uitgesloten. Onder niet-arme kinderen ten slotte heeft 3% (64.000 kinderen) in strikte zin en 15% (296.000 kinderen) in ruime zin een tekort aan sociale participatie.

Verder constateren we enige verschillen tussen arme en niet-arme kinderen in de toegang tot *sociale grondrechten* ofwel tot het wonen in een aangename en veilige buurt. Van de bijstandskinderen is 11% (13.000 kinderen) tamelijk of zeer uitgesloten van deze grondrechten en is 54% (63.000 kinderen) minstens enigszins uitgesloten. Onder de overig-arme en niet-arme kinderen zijn deze percentages niet heel veel lager: 7% (20.000) van de overig-arme kinderen en 5% (97.000) van de niet-arme kinderen wonen volgens de strikte definitie in een onaangename en onveilige buurt en volgens de ruime definitie zijn dit 41% (119.000) overig-arme kinderen en 35% (695.000) niet-arme kinderen.

Door deze verschillen binnen de afzonderlijke dimensies komen ook in de *totale index* verschillen tussen de drie groepen naar voren. Ruim een kwart ofwel 30.000 bijstandskinderen zijn volgens de totaalindex in strikte zin uitgesloten en in ruime zin geldt dit voor 58% (67.000 kinderen). Van de overig-arme kinderen is 7% (21.000 kinderen) zeer tot tamelijk uitgesloten en 22% (64.000 kinderen) enigszins tot zeer uitgesloten. Niet-arme kinderen zijn veel minder vaak uitgesloten: 1% (10.000 kinderen) is dit tamelijk tot zeer en 7% (142.000 kinderen) is dit ten minste enigszins.

Tot slot liggen de percentages kinderen met een onvoldoende niveau van *normatieve integratie* bij de arme en niet-arme groepen behoorlijk dicht bij elkaar. In de bijstandsgroep heeft 15% (9000 kinderen) een tamelijk tot zeer groot tekort aan normatieve integratie, in de overig-arme groep is dat 10% (15.000 kinderen) en in de niet-arme groep 8% (79.000 kinderen). Volgens de ruime definitie is er in deze groepen bij respectievelijk 45% (25.000 kinderen), 42% (62.000 kinderen) en 41% (388.000 kinderen) sprake van onvoldoende normatieve integratie.

We kunnen concluderen dat er volgens de strikte definitie bij ongeveer een op de twintig kinderen sprake is van sociale uitsluiting in termen van materiële deprivatie, een gebrek aan sociale participatie en onvoldoende toegang tot sociale rechten. Op de gecombineerde index van deze aspecten van sociale uitsluiting komt het percentage wat lager

uit (3%). Van de 12- tot en met 17-jarigen heeft ongeveer een op de negen een tekort aan normatieve integratie.

Gevalen waarbij de problematiek betrekkelijk licht is, zijn bij deze strikte afbakening buiten beschouwing gelaten. Als de groep enigszins uitgesloten kinderen wordt meegeteld, zijn de percentages en aantallen sociaal uitgeslotenen veel hoger. Dat is het meest uitgesproken bij de schalen voor normatieve integratie en onvoldoende toegang tot sociale grondrechten, en doet zich bij de materiële deprivatie slechts in beperkte mate voor. De kans op sociale uitsluiting is bij arme kinderen doorgaans hoger, vooral wanneer zij opgroeien in een bijstandsgezin. Armoede is echter niet allesbepalend: bij normatieve integratie zijn de verschillen tussen arme en niet-arme kinderen beperkt, en absoluut gezien komt er ook onder niet-arme kinderen veel sociale uitsluiting voor.

4.7 Samenvatting

In dit hoofdstuk is inzichtelijk gemaakt hoe sociale uitsluiting bij kinderen kan worden gemeten. Een groot aantal mogelijke indicatoren van sociale uitsluiting is teruggebracht tot de vier dimensies van sociale uitsluiting zoals uiteengezet in hoofdstuk 2: onvoldoende sociale participatie, onvoldoende normatieve integratie, materiële deprivatie en onvoldoende toegang tot sociale grondrechten. Voor elk van de vier dimensies is een betrouwbare schaal ofwel meetinstrument ontwikkeld:

- Onvoldoende sociale participatie kan worden gemeten door na te gaan of kinderen op een sport, muzieklus, hobbyclub of scouting zitten, weleens uitstapjes maken zoals naar een bioscoop, pretpark, dierentuin, museum of muziekfestival, jaarlijks op vakantie gaan en weleens bij vrienden thuis komen, uitgenodigd worden voor verjaardagen van vrienden of zelf vrienden thuis uitnodigen en de eigen verjaardag met vrienden vieren.
- Om onvoldoende normatieve integratie te meten, kan worden onderzocht of kinderen regels overtreden op school (geschorst worden en spijbelen) en in de samenleving (plegen van diefstal, openbare vernieling en fysiek geweld).
- Materiële deprivatie wordt gemeten door na te gaan of ouders cadeautjes, een verjaardagsfeestje, nieuwe kleding en schoenen en schoolkosten kunnen betalen en of kinderen niet op een sport, muzieklus of hobbyclub kunnen zitten wegens geldgebrek.
- Onvoldoende toegang tot sociale grondrechten kan worden gemeten aan de hand van indicatoren van de saamhorigheid en veiligheid in de buurt en het voorzieningen-aanbod voor kinderen.

Vervolgens is één totale index van sociale uitsluiting bij kinderen geconstrueerd. Deze bestaat uit drie van de vier dimensies. De dimensie onvoldoende normatieve integratie bleek niet afdoende bij te dragen aan de totale index. Ook in het onderzoek naar sociale uitsluiting onder volwassenen (o.a. Jehoel-Gijsbers 2004; Jehoel-Gijsbers en Vrooman 2007; Jehoel-Gijsbers et al. 2009) bleek onvoldoende normatieve integratie niet in de totale index te passen. Meer diepgaand onderzoek is nodig om tot een betere opera-

tionalisering van deze dimensie te komen, waardoor deze misschien wel tot de totale index kan worden gerekend of waardoor met meer zekerheid kan worden gesteld dat een tekort aan normatieve integratie geen deel kan uitmaken van een maat voor sociale uitsluiting bij kinderen.

Met behulp van deze meetinstrumenten hebben we het aantal uitgesloten kinderen in Nederland kunnen bepalen. Op grond van de strikte beslisregel die we in dit rapport hanteren, zijn er in Nederland ruim 60.000 kinderen van 5 tot en met 17 jaar (3% van het totale aantal kinderen in deze leeftijdsgroep) op verschillende aspecten sociaal uitgesloten. Volgens de ruime definitie zijn dit bijna 275.000 kinderen (ofwel 11%). Bij bijna 100.000 kinderen (ruim 430.000 volgens de ruime definitie) is sprake van onvoldoende sociale participatie, bij ruim 125.000 kinderen (ruim 185.000 volgens de ruime definitie) van materiële deprivatie en bij 130.000 kinderen (ruim 875.000 volgens de ruime definitie) van onvoldoende toegang tot sociale grondrechten (wat in dit rapport inhoudt dat een kind in een onprettige en onveilige buurt woont). Voorts is er bij meer dan 100.000 kinderen van 12 tot en met 17 jaar (475.000 kinderen in ruime zin) sprake van onvoldoende normatieve integratie: zij hebben weleens regels op school of in de samenleving overtreden. Bijstandskinderen blijken het vaakst sociaal uitgesloten. Vooral materiële deprivatie komt bij hen relatief vaak voor. Maar ook kinderen in overig-arme gezinnen met een huishoudensinkomen onder 120% van het sociaal minimum zijn vaker sociaal uitgesloten dan kinderen in niet-arme gezinnen. Alleen als het gaat om normatieve integratie zijn er weinig verschillen tussen arme en niet-arme kinderen. In hoofdstuk 5 gaan we dieper in op de oorzaken van sociale uitsluiting onder kinderen.

5 De invloed van armoede en andere factoren

In dit hoofdstuk richten we ons op de derde en laatste onderzoeksvraag van dit rapport: Welke factoren liggen ten grondslag aan sociale uitsluiting onder kinderen? Om deze vraag te beantwoorden hebben we bivariate analyses uitgevoerd, dat wil zeggen dat we hebben onderzocht hoe een bepaalde risicofactor samenhangt met sociale uitsluiting van kinderen. Er is in de eerste plaats gekeken naar het verband tussen armoede en sociale uitsluiting.

Het is echter goed mogelijk dat risicofactoren met elkaar samenhangen of elkaar beïnvloeden, waardoor de gevonden bivariate verbanden schijnverbanden zijn of verklaard worden door andere risicofactoren. Daarom is eveneens onderzocht in hoeverre risicofactoren verband houden met elkaar. We richtten ons vooral op de samenhang tussen armoede en andere risicofactoren.

Aansluitend zijn we nog een stap verder gegaan en hebben we onderzocht hoe verschillende risicofactoren sociale uitsluiting gelijktijdig beïnvloeden. We hebben dit gedaan met behulp van multivariate analyses. Hierbij is nagegaan in hoeverre verbanden tussen het opgroeien in een arm gezin en het als kind sociaal uitgesloten zijn blijven bestaan wanneer rekening wordt gehouden met andere risicofactoren van sociale uitsluiting. Om dit vast te stellen is gebruikgemaakt van structurele vergelijkingsmodellen ofwel padanalyses. Dit wil zeggen dat onderlinge relaties ('paden') tussen de verschillende risicofactoren (waaronder armoede) en de te verklaren variabele (sociale uitsluiting onder kinderen) zichtbaar worden gemaakt in één causaal model. Op die manier kunnen directe en indirecte effecten op sociale uitsluiting onder kinderen worden ontrafeld.

5.1 Samenhang tussen risicofactoren en indicatoren van sociale uitsluiting bij kinderen

In hoofdstuk 4 is beschreven hoe sociale uitsluiting bij kinderen kan worden gemeten. Voor elk van de vier theoretische dimensies van sociale uitsluiting (onvoldoende sociale participatie, onvoldoende normatieve integratie, materiële deprivatie en onvoldoende toegang tot sociale grondrechten) is een schaal gemaakt op basis van een aantal indicatoren. In deze paragraaf kijken we in hoeverre armoede en andere mogelijke risicofactoren, zoals die in het overzicht in figuur 2.1 zijn onderscheiden, samenhangen met elk van deze indicatoren. Deze bivariate verbanden worden uitgedrukt in odds ratio's. Zowel de verschillende risicofactoren als de indicatoren worden gedichotomiseerd ofwel in tweeën gedeeld: respectievelijk in een risicogroep versus niet-risicogroep¹⁰ (bijvoorbeeld arm versus niet-arm) en in wel versus niet sociaal uitgesloten (bijvoorbeeld

10 Kenmerken waarbij het niet voor de hand lag een risicogroep en een niet-risicogroep te onderscheiden, zijn buiten beschouwing gelaten. Dit zijn de volgende kenmerken: aantal broers en zussen in het gezin, leeftijd van de ouders, sekse van het kind en leeftijd van het kind. Deze kenmerken zijn wel opgenomen in de causale analyses waarvan de resultaten in de paragrafen 5.2 tot en met 5.4 aan bod zullen komen.

niet versus wel op een sport zitten). Een odds ratio van 1 duidt op gelijke kansen. Dat wil zeggen dat een kind uit een risicogroep (bijvoorbeeld uit een arm gezin) net zoveel kans heeft om sociaal uitgesloten te zijn (bijvoorbeeld niet op een sport te zitten) als een kind uit een niet-risicogroep (in dit voorbeeld uit een niet-arm gezin). Als de odds ratio lager is dan 1 (in de tabellen wordt dit aangegeven met blauwe stippen), is er een kleinere kans op sociale uitsluiting en als de odds ratio hoger is dan 1 (in de tabellen aangegeven met rode stippen), dan heeft de desbetreffende risicogroep een grotere kans op sociale uitsluiting. We zullen de odds ratio's per dimensie bespreken.

5.1.1 Samenhang tussen risicofactoren en indicatoren van onvoldoende sociale participatie

Tabel 5.1 toont de kans op onvoldoende sociale participatie bij verschillende risicogroepen, uitgedrukt in odds ratio's.

Ten eerste is te zien dat kinderen uit de bijstandsgroep en overige arme gezinnen een grotere kans hebben dan kinderen uit niet-arme gezinnen om niet te participeren in de meer traditionele, betaalde vormen van maatschappelijke deelname zoals een sport, hobbyclub, muzieklus of scouting.

Ook maken arme kinderen vaker vrijwel nooit uitstapjes dan niet-arme kinderen. Ze gaan minder vaak naar een speeltuin, pretpark, museum, schouwburg, bowlingbaan, ijsbaan of café. Bijstandskinderen maken nog minder vaak uitstapjes dan kinderen uit overig-arme gezinnen. Zo gaan bijstandskinderen ook minder vaak naar een dieren-tuin, popconcert of bioscoop. Niet alle soorten uitstapjes worden minder vaak gemaakt door arme kinderen: er zijn geen verschillen tussen arme en niet-arme kinderen in discobezoek en arme kinderen gaan juist vaker naar de kermis of naar een buurthuis of jongerencentrum.

Verder zijn arme kinderen de afgelopen zomer vaker niet op vakantie geweest dan niet-arme kinderen. Kinderen uit de bijstandsgroep zijn ook vaker niet op een zomerkamp geweest en hebben vaker niet meegegaan aan een jeugdvakantieweek.

Tevens komt het bij kinderen in arme gezinnen vaker voor dat zij nooit bij vrienden of vriendinnen thuis komen of naar hun verjaardag gaan en komt het vaker voor dat ze nooit vrienden of vriendinnen thuis uitnodigen, ook niet om hun verjaardag te vieren. Voor de indicatoren die niet tot de dimensie onvoldoende sociale participatie bleken te behoren (zie hoofdstuk 4), zijn eveneens odds ratio's berekend. Deze staan in tabel A in de bijlage. Bij deze activiteiten blijken er veel minder verschillen te zijn tussen arme en niet-arme kinderen. Sterker nog, voor verschillende van deze activiteiten geldt dat arme kinderen juist een grotere kans hebben om eraan deel te nemen dan niet-arme kinderen. Arme kinderen doen vaker mee aan (sport)activiteiten die georganiseerd worden door een buurthuis of gemeente en aan activiteiten die georganiseerd worden door een kerk of moskee. Daarnaast gaan arme kinderen vaker naar (gratis) speel- of ontmoetingsplekken in de buurt en chatten en msn'en ze vaker dan niet-arme kinderen.

Kinderen uit arme gezinnen vormen niet de enige risicogroep die kans loopt op een tekort aan sociale participatie, zo blijkt uit tabel 5.1. Alle andere onderscheiden risicogroepen hebben eveneens een verhoogde kans op onvoldoende sociale partici-

patie. Ook niet-westerse kinderen, kinderen van niet-werkende ouders en kinderen van materieel gedepriveerde ouders laten op verschillende indicatoren onvoldoende sociale participatie zien vergeleken met kinderen die niet tot deze risicogroepen behoren.

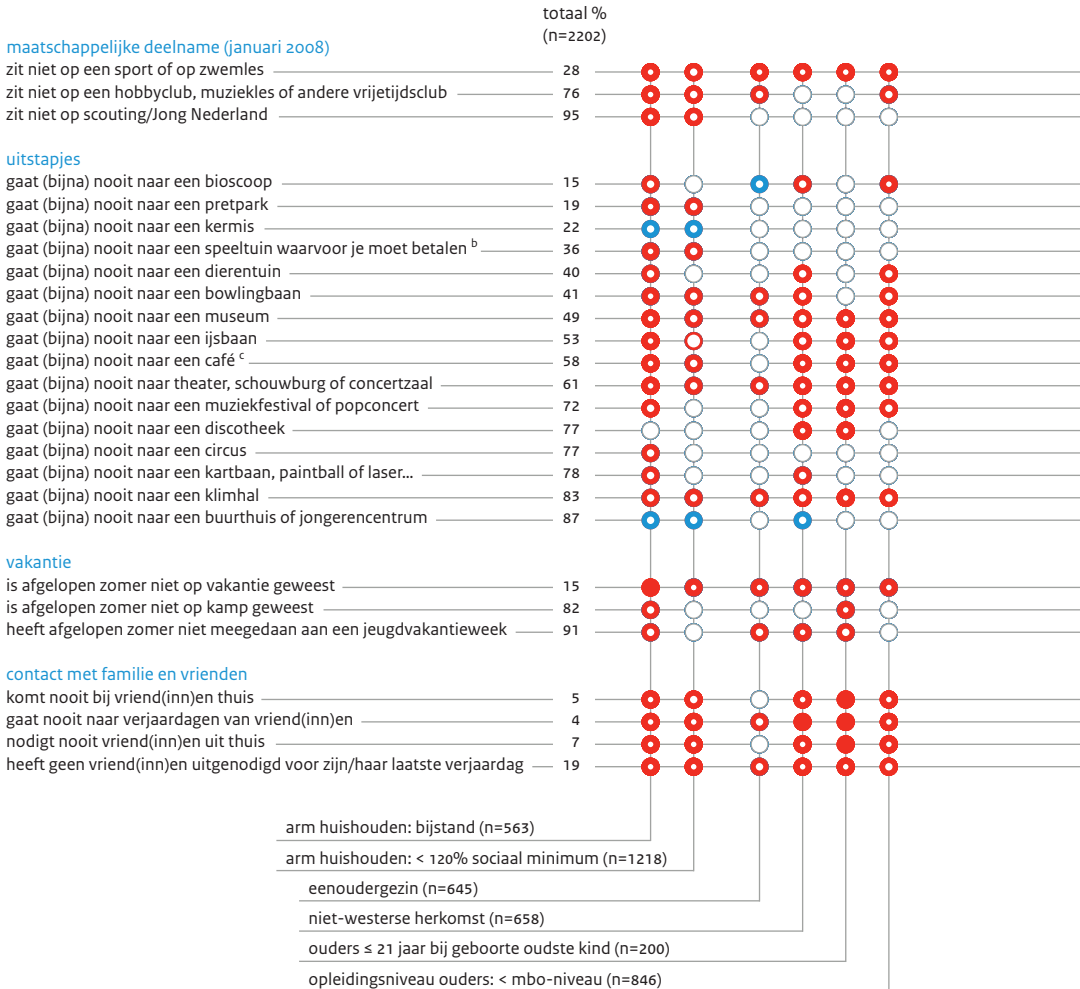
5.1.2 Samenhang tussen risicofactoren en indicatoren van onvoldoende normatieve integratie

Tabel 5.2 toont de kans op onvoldoende normatieve integratie bij verschillende risicogroepen, uitgedrukt in odds ratio's. Lang niet op alle indicatoren is er een verschil tussen arme en niet-arme kinderen. Kinderen uit arme gezinnen hebben vergeleken met kinderen uit niet-arme gezinnen alleen meer kans om weleens geschorst of voor straf naar huis te zijn gestuurd van school, weleens iets te hebben gekocht dat gestolen was en weleens iemand in elkaar te hebben geslagen. Bijstandskinderen hebben daarnaast vaker weleens iets gestolen uit een winkel en hebben vaker iemand bedreigd in elkaar te slaan.

Naast opgroeien in een arm gezin is er nog een aantal andere risicofactoren dat de kans op onvoldoende normatieve integratie verhoogt (zie tabel 5.2). Deze risicofactoren zijn met name het hebben van ouders die op jonge leeftijd kinderen kregen, het hebben van materieel gedepriveerde ouders en het hebben van niet-werkende ouders.

Tabel 5.1

Onvoldoende sociale participatie bij kinderen: odds ratio's^a van risicogroepen (significant op 5%-niveau)

a Een rode stip betekent een grotere kans op onvoldoende sociale participatie; een blauwe stip betekent een kleinere kans. De hoeveelheid rood en blauw geeft de sterkte van het verband aan. Daarbij zijn de volgende grenzen gehanteerd:
 - een odds ratio van 0,75 t/m 0,99 resp. 1,00 t/m 1,32 wordt aangeduid met ○ resp. ●
 - een odds ratio van 0,50 t/m 0,74 resp. 1,33 t/m 1,99 wordt aangeduid met ● resp. ●
 - een odds ratio van 0,25 t/m 0,49 resp. 2,00 t/m 3,99 wordt aangeduid met ● resp. ●
 - een odds ratio van < 0,25 resp. ≥ 4,00 wordt aangeduid met ● resp. ●

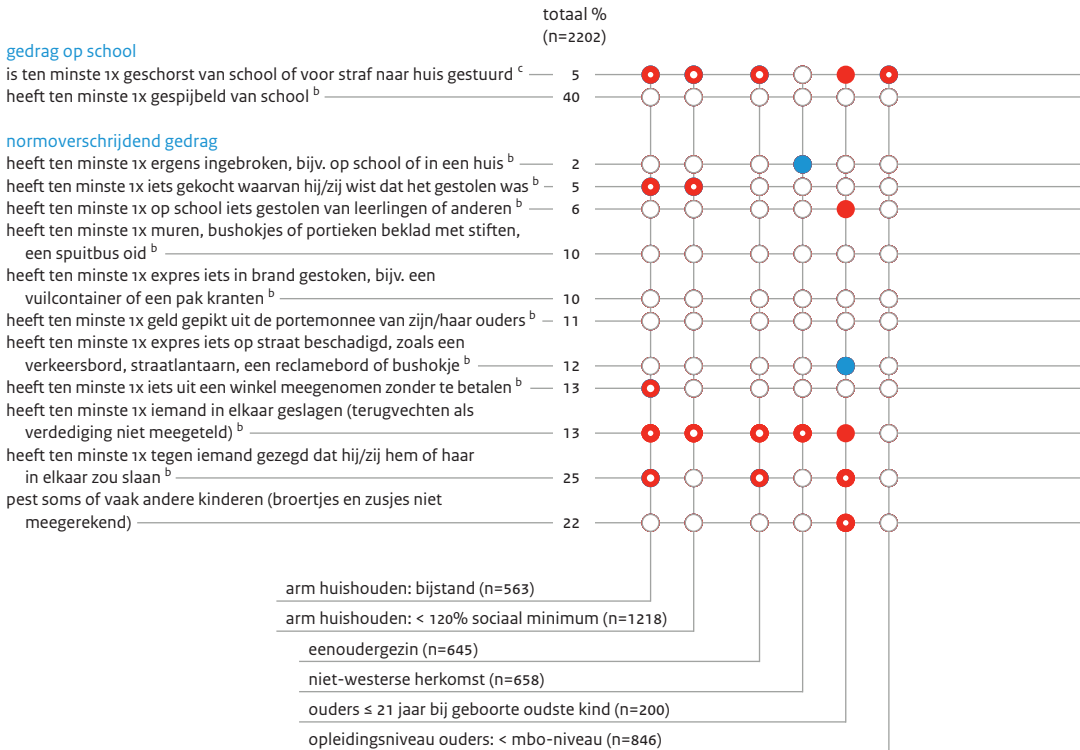
b Deze indicator heeft alleen betrekking op kinderen van 5 t/m 11 jaar.
 c Deze indicator heeft alleen betrekking op kinderen vanaf 12 t/m 17 jaar.

Bron: SCP (ASOUK '08).

Tabel 5.2

Onvoldoende normatieve integratie bij kinderen: odds ratio's^a van risicogroepen (significant op 5%-niveau)

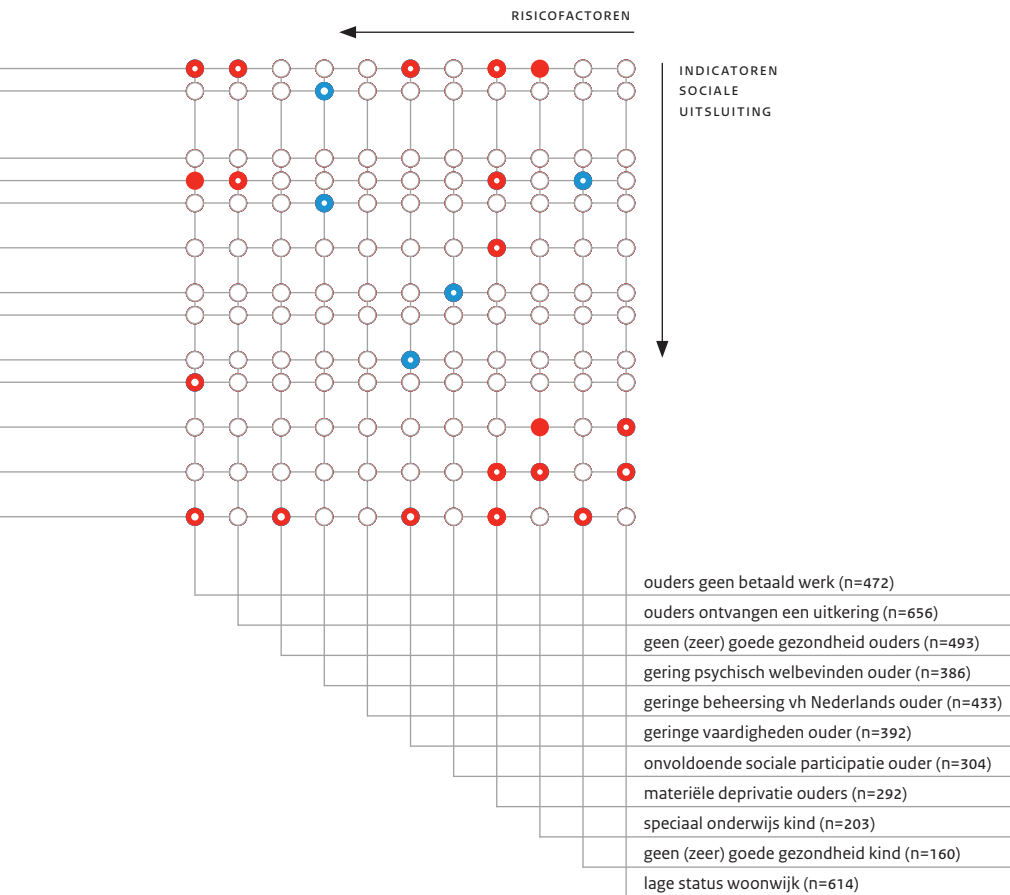

a Een rode stip betekent een grotere kans op onvoldoende normatieve integratie; een blauwe stip betekent een kleinere kans. De hoeveelheid rood en blauw geeft de sterkte van het verband aan. Daarbij zijn de volgende grenzen gehanteerd:

- een odds ratio van 0,75 t/m 0,99 resp. 1,00 t/m 1,32 wordt aangeduid met ○ resp. ○
- een odds ratio van 0,50 t/m 0,74 resp. 1,33 t/m 1,99 wordt aangeduid met ● resp. ●
- een odds ratio van 0,25 t/m 0,49 resp. 2,00 t/m 3,99 wordt aangeduid met ● resp. ●
- een odds ratio van < 0,25 resp. ≥ 4,00 wordt aangeduid met ● resp. ●

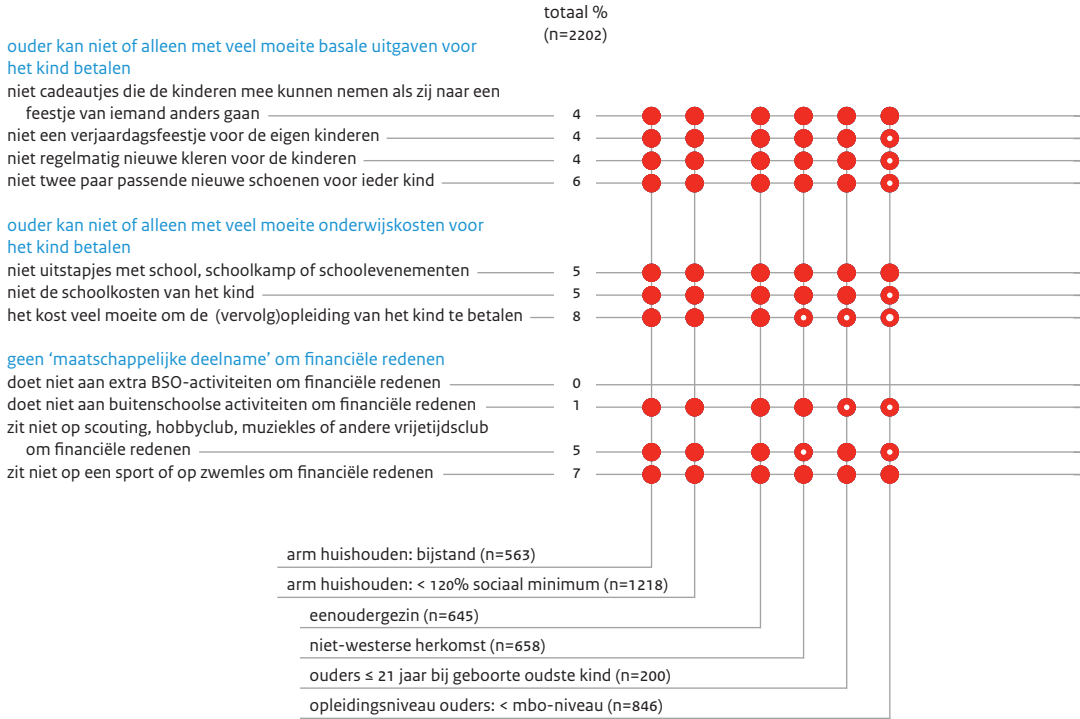
b Deze indicator heeft alleen betrekking op kinderen van 12 t/m 17 jaar.
 c Deze indicator heeft alleen betrekking op kinderen vanaf 8 t/m 17 jaar.

Bron: SCP (ASOUK '08).

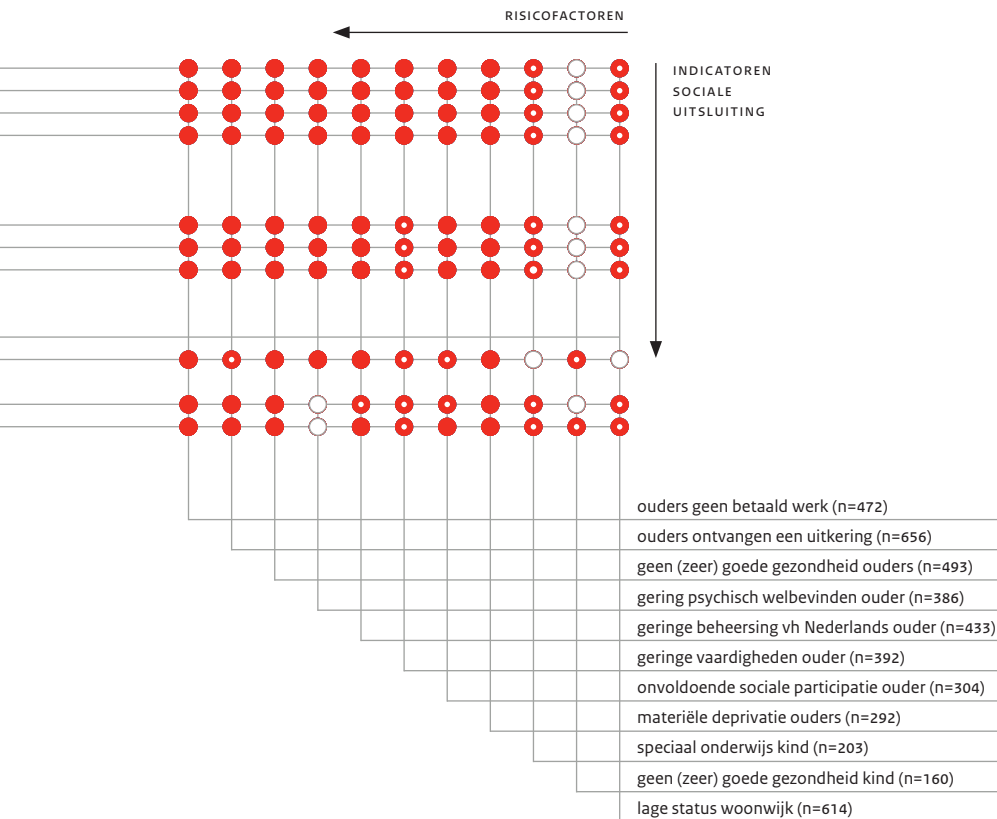
Tabel 5.3

Materiële deprivatie bij kinderen: odds ratio's^a van risicogroepen (significant op 5%-niveau)

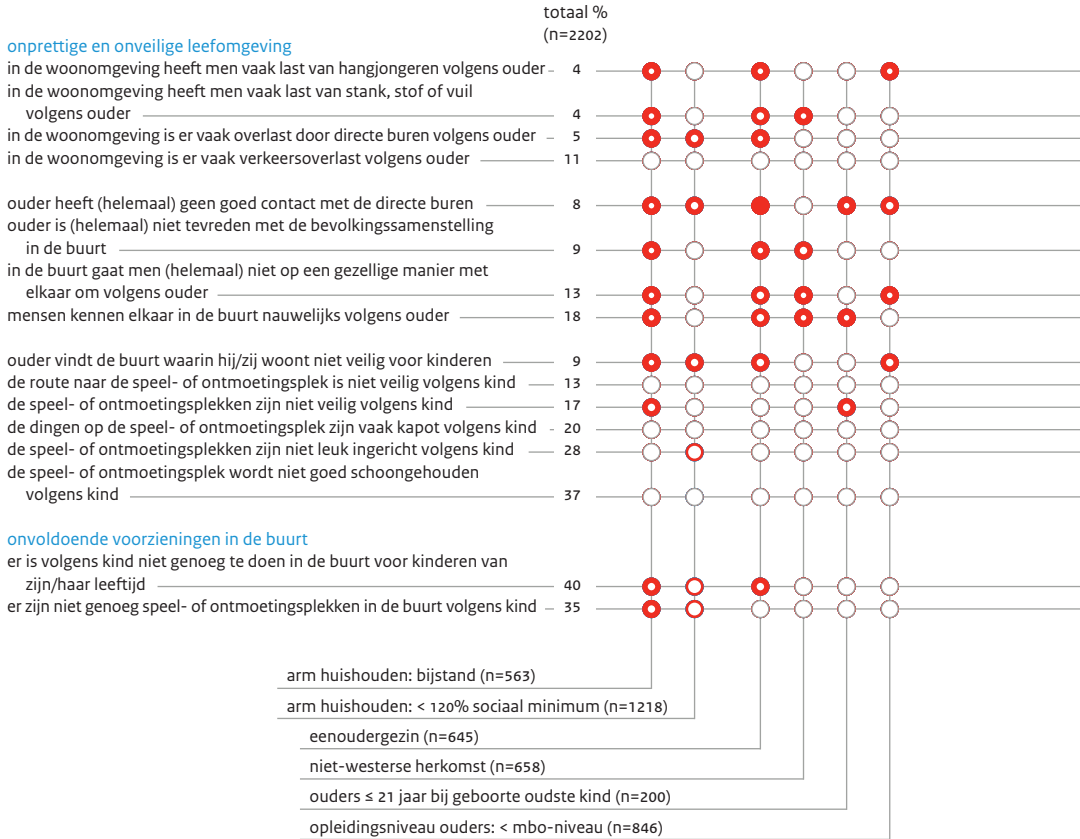
a Een rode stip betekent een grotere kans op materiële deprivatie; een blauwe stip betekent een kleinere kans. De hoeveelheid rood en blauw geeft de sterkte van het verband aan. Daarbij zijn de volgende grenzen gehanteerd:
 - een odds ratio van 0,75 t/m 0,99 resp. 1,00 t/m 1,32 wordt aangeduid met ● resp. ●
 - een odds ratio van 0,50 t/m 0,74 resp. 1,33 t/m 1,99 wordt aangeduid met ● resp. ●
 - een odds ratio van 0,25 t/m 0,49 resp. 2,00 t/m 3,99 wordt aangeduid met ● resp. ●
 - een odds ratio van < 0,25 resp. ≥ 4,00 wordt aangeduid met ● resp. ●

Bron: SCP (ASOUK '08).

Tabel 5.4

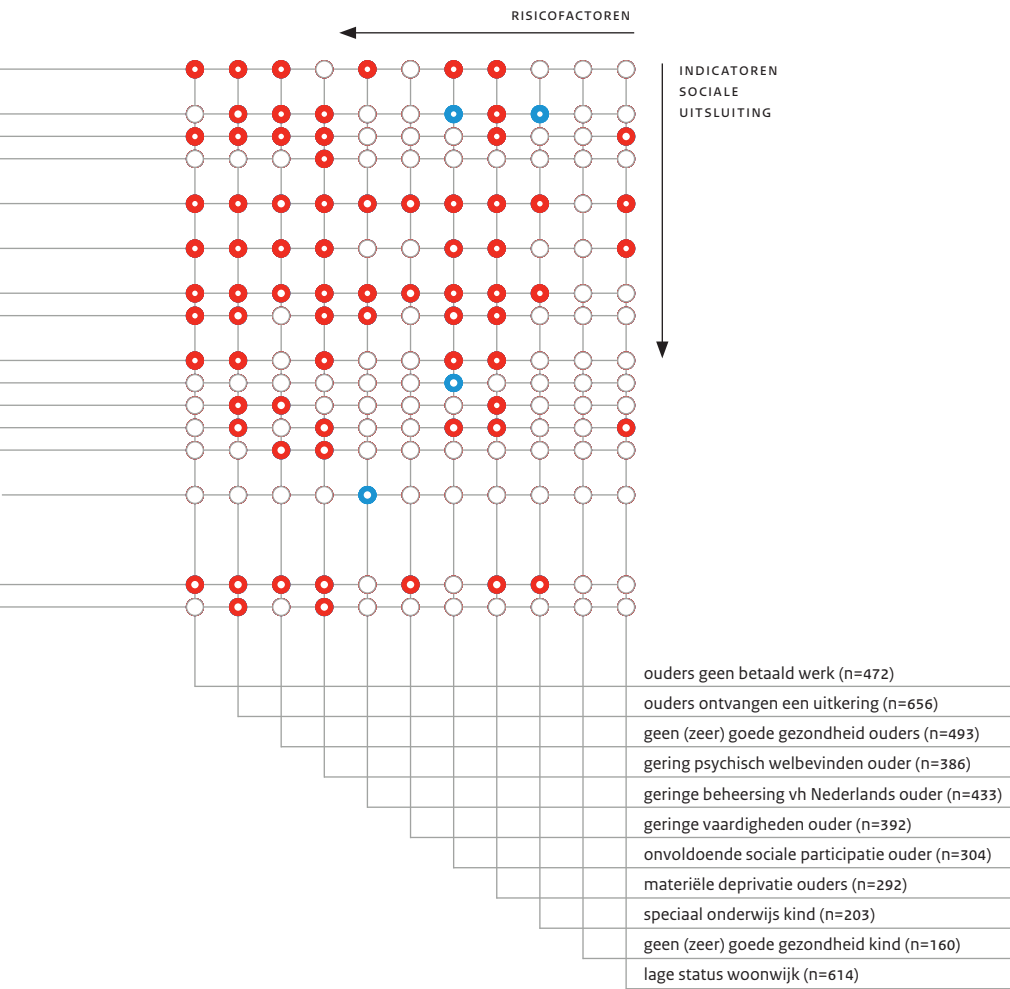
Onvoldoende toegang tot sociale grondrechten bij kinderen: odds ratio's^a van risicogroepen (signif-icant op 5%-niveau)

a Een rode stip betekent een grotere kans op onvoldoende toegang tot 'social rights'; een blauwe stip betekent een kleinere kans. De hoeveelheid rood en blauw geeft de sterkte van het verband aan. Daarbij zijn de volgende grenzen gehanteerd:

- een odds ratio van 0,75 t/m 0,99 resp. 1,00 t/m 1,32 wordt aangeduid met ○ resp. ○
- een odds ratio van 0,50 t/m 0,74 resp. 1,33 t/m 1,99 wordt aangeduid met ● resp. ●
- een odds ratio van 0,25 t/m 0,49 resp. 2,00 t/m 3,99 wordt aangeduid met ● resp. ●
- een odds ratio van < 0,25 resp. ≥ 4,00 wordt aangeduid met ● resp. ●

Bron: SCP (ASOUK '08).

5.1.3 Samenhang tussen risicofactoren en indicatoren van materiële deprivatie

In tabel 5.3 zijn de odds ratio's voor de indicatoren van materiële deprivatie opgenomen. Er is een heel duidelijk patroon te zien in de risico's die arme en niet-arme kinderen lopen: op vrijwel alle indicatoren lopen arme kinderen een duidelijk hoger risico. Er zijn geen verschillen in materiële deprivatie tussen kinderen uit bijstandsgezinnen en overig-arme gezinnen.

In de bijlage zijn de odds ratio's voor de uitgevallen indicatoren weergegeven in tabel C. Hierin is te zien dat arme kinderen niet minder vaak zogenaamde gadgets (een mobiele telefoon, spelcomputer, mp3-speler of iPod) bezitten dan niet-arme kinderen (kinderen in de bijstandsgroep hebben wel minder vaak een spelcomputer, mp3-speler en iPod). Ook bij de andere risicogroepen in tabel 5.3 is een vrij consistent patroon te zien. Vrijwel alle risicogroepen hebben een grotere kans om materieel gedepriveerd te zijn dan de niet-risicogroepen. Ongezonde kinderen vormen hierop de belangrijkste uitzondering. De odds ratio's in de bijlage (tabel C) tonen onder meer aan dat kinderen uit sommige risicogroepen juist vaker gadgets bezitten dan kinderen die tot de niet-risicogroepen behoren. Zo hebben kinderen uit eenoudergezinnen, kinderen wier ouders een uitkering hebben en kinderen wier ouders geen goede gezondheid hebben, vaker een mobiele telefoon. Kinderen van lager opgeleide ouders hebben zowel vaker een mobiele telefoon als een mp3-speler dan kinderen van hoger opgeleide ouders.

5.1.4 Samenhang tussen risicofactoren en indicatoren van onvoldoende toegang tot sociale grondrechten

De odds ratio's voor de indicatoren van de laatste dimensie van sociale uitsluiting, onvoldoende toegang tot sociale grondrechten, staan vermeld in tabel 5.4. In arme gezinnen is er meer kans op overlast van directe burens, het ontbreken van contact met directe burens, een onveilige buurt voor kinderen en onvoldoende voorzieningen in de buurt voor kinderen. Kinderen uit de bijstandsgroep hebben op vrijwel alle indicatoren een hoger risico dan de overig-arme en niet-arme kinderen.

Tabel D in de bijlage toont de odds ratio's voor de indicatoren die niet tot de dimensie toegang tot sociale grondrechten bleken te behoren. Hieruit blijkt onder andere dat er geen verschillen zijn tussen arme en niet-arme kinderen wat betreft de toegang tot onderwijs en werk. Arme kinderen blijken niet vaker te zijn afgewezen voor een opleiding, stageplaats of bijbaantje.

We kijken nogmaals naar tabel 5.4 voor de kans die andere risicogroepen lopen om onvoldoende toegang te krijgen tot sociale grondrechten. We zien dat vooral kinderen van ouders met een uitkering, kinderen van ouders met een gering psychisch welbevinden, kinderen van materieel gedepriveerde ouders en kinderen uit de bijstandsgroep een verhoogde kans hebben om in een onprettige en onveilige buurt te wonen waarin weinig te doen is voor kinderen.

5.2 Samenhang tussen risicofactoren en dimensies en de algemene index van sociale uitsluiting bij kinderen

In deze paragraaf beschrijven we de bivariate samenhang tussen (risico)factoren en sociale uitsluiting onder kinderen op een hoger niveau, namelijk dat van de vier dimensies en de totale index. Tevens bekijken we hoe risicofactoren samenhangen met één specifieke vorm van sociale uitsluiting, te weten geen maatschappelijke deelname. Deze vorm van uitsluiting behelst onder meer het niet zitten op een sport of zwemles, op scouting of op een hobby- of culturele club. Het ontbreken van maatschappelijke deelname vormt het centrale thema in het monitoring onderzoek van het project Armoede en sociale uitsluiting bij kinderen (ΑΣΟΥΚ). Vandaar dat we ook in dit rapport extra aandacht aan deze vorm van sociale uitsluiting besteden. In tabel 5.5. staan herwogen bivariate Pearson's correlaties.

De eerste dimensie van sociale uitsluiting bij kinderen, onvoldoende sociale participatie, houdt het meest verband met een laag opleidingsniveau van ouders, een grotere mate van materiële deprivatie bij ouders, een groter tekort op sociale participatie bij ouders en een niet-westerse herkomst. De samenhang met armoede en andere (risico)factoren is minder groot.

De factoren die het meest samenhangen met maatschappelijke deelname onder kinderen zijn het opleidingsniveau en de sociale participatie van de ouders: naarmate ouders een lager opleidingsniveau hebben en naarmate hun tekort aan sociale participatie toeneemt, zitten hun kinderen vaker niet op een sport-, scouting- of andere club. Andere factoren zoals armoede hangen in mindere mate samen met maatschappelijke deelname.

De dimensie onvoldoende normatieve integratie hangt bij kinderen nauwelijks samen met de onderscheiden (risico)factoren: vrijwel alle correlaties, ook die met armoede, zijn aan de lage kant. Alleen de correlaties met de sekse en leeftijd van het kind zijn hoger: jongens en oudere kinderen hebben vaker een tekort aan normatieve integratie dan meisjes en jongere kinderen.

Tabel 5.5

Herwogen correlaties^a tussen (risico)factoren en dimensies en de algemene index van sociale uitsluiting bij kinderen vanaf .10 (alle significant op 5%-niveau)

	dimensie 1: onvoldoende sociale participatie	geen maatschappelijke deelname ^b
financiële factoren		
arm huishouden: bijstandsgroep	.19	.13
arm huishouden: overig-arme groep	.19	.13
kenmerken van het gezin		
aantal broers en zussen in het huishouden	.10	
eenoudergezin		.12
kenmerken van de ouders		
leeftijd	-.10	
niet-westerse herkomst	.26	.10
leeftijd bij geboorte oudste kind	-.21	-.15
opleidingsniveau	-.30	-.29
geen betaald werk (beide ouders/enige ouder)	.17	.13
uitkering (een van beide ouders/enige ouder)	.17	.15
gezondheid	-.12	-.14
psychisch welbevinden	-.14	-.12
beheersing Nederlandse taal	-.21	-.13
vaardigheden	-.22	-.15
onvoldoende sociale participatie	.28	.29
materiële deprivatie	.30	.23
kenmerken van het kind		
sekse (1 = meisje, 0 = jongen)	-.14	-.13
leeftijd		
speciaal onderwijs (1 = ja, 0 = nee)	.24	
gezondheid	-.13	-.14
kenmerken van de omgeving		
sociaaleconomische status woonwijk	.15	.12

a Correlatie: < .20 = zwak, .20 tot .50 = redelijk, ≥ .50 = sterk.

b Kind zit niet op een sport of zwembad, neemt geen deel aan hobby- of culturele activiteiten of is geen lid van de scouting/Jong Nederland.

c Deze dimensie geldt alleen voor kinderen van 12 jaar en ouder.

Bron: SCP (ASOUK'08)

DE INVLOED VAN ARMOEDE EN ANDERE FACTOREN

dimensie 2: onvoldoende normatieve integratie ^c	dimensie 3: materi- ële deprivatie	dimensie 4: onvoldoende toe- gang tot sociale grondrechten	algemene index van sociale uitsluiting
	.41		.37
	.41		.35
	.12		.15
.10	.37	.10	.28
	-.14		-.16
	.30		.37
	-.21		-.26
	-.29		-.37
	.47	.10	.39
.11	.37	.16	.33
-.12	-.32	-.17	-.28
	-.41	-.18	-.35
	-.30		-.32
	-.25		-.29
	.38	.12	.44
.15	.79	.21	.63
-.26			
.23		.16	
.18	.13		.18
-.12			-.16
	.18	.11	.21

De correlaties tussen de risicofactoren en de dimensie materiële deprivatie bij kinderen zijn het hoogst. Met name de samenhang tussen materiële deprivatie bij ouders en die bij kinderen is zeer groot. Andere factoren die in vrij sterke mate met materiële deprivatie bij kinderen correleren, zijn het leven in een gezin waarin de ouder of ouders geen betaald werk heeft (hebben), het leven in een arm gezin, het hebben van ouders met een gering psychisch welbevinden, het hebben van ouders met onvoldoende sociale participatie, het hebben van ouders met een uitkering en het leven in een eenoudergezin. De vierde dimensie, onvoldoende toegang tot sociale grondrechten, hangt weer niet sterk samen met de (risico)factoren, ook niet met armoede. Materiële deprivatie bij ouders houdt het meest verband met deze dimensie.

Als laatste bekijken we de verbanden tussen de (risico)factoren en de totale index van sociale uitsluiting bij kinderen. Net als de dimensie materiële deprivatie hangt ook de totale index sterk samen met materiële deprivatie bij de ouders. Voorts zijn er correlaties tussen de algemene index en de volgende kenmerken van de ouders: onvoldoende sociale participatie, het niet hebben van betaald werk, een laag opleidingsniveau, een niet-westerse herkomst, armoede en een gering psychisch welbevinden.

5.3 Onderlinge verbanden tussen armoede en andere risicofactoren

5.3.1 Prevalentie van risicogroepen onder arme en niet-arme huishoudens

In deze paragraaf verkennen we in hoeverre de risicofactoren van sociale uitsluiting met elkaar samenhangen. Allereerst kijken we of de onderscheiden risicogroepen in meerdere of mindere mate voorkomen onder arme huishoudens met een bijstandsuitkering, overig-arme huishoudens en niet-arme huishoudens. De bevindingen staan in tabel 5.6. Alle risicofactoren (met uitzondering van een slechte gezondheid van het kind) blijken het meest voor te komen onder huishoudens die leven van een bijstandsuitkering; ze komen minder voor onder de overig-armen en het minst onder niet-arme huishoudens. Er zijn met name grote verschillen tussen deze drie groepen huishoudens wat betreft de arbeidsmarktpositie van de ouders: in 80%¹¹ van de gezinnen in de bijstandsgroep blijkt ten minste een van beide ouders een uitkering te hebben en in 65% van deze gezinnen heeft geen enkele ouder betaald werk; bij de overig-arme gezinnen liggen deze percentages op respectievelijk 21% en 13% en in de niet-arme gezinnen zijn ze slechts respectievelijk 8% en 1%. Verder valt op dat het percentage eenoudergezinnen veel hoger is in de bijstandsgroep (65%) dan in de groep overig-armen (28%) en niet-armen (9%) en dat niet-westerse migranten oververtegenwoordigd zijn onder de bijstandsgezinnen (55%)

11 Dat dit percentage niet 100% is, komt vermoedelijk doordat de steekproef van arme gezinnen met een bijstandsuitkering is getrokken op basis van informatie uit het uitkeringsbestand van januari 2008, terwijl de vraag of de ouder(s) een uitkering ontvangen gesteld is tijdens de dataverzameling in het najaar van 2008. Hiertussen zit een tijdsverschil van minimaal acht tot bijna twaalf maanden. In die periode kunnen ouders uitgestroomd zijn uit de bijstand. Volgens cijfers van het CBS bedroeg de uitstroom uit de bijstand voor personen onder 65 jaar in 2008 35% (14% verliet de bijstand vanwege werk) (CBS-CvB 2009).

en overig-arme gezinnen (22%), terwijl van de niet-arme huishoudens niet meer dan een op de tien een niet-westerse herkomst heeft. Ten slotte merken we op dat onvoldoende sociale participatie en materiële deprivatie bij ouders duidelijk vaker voorkomen in de bijstandsgroep (ca. 33%) dan in de overig-arme groep (11%) en dat deze risicofactoren het minst voorkomen in de niet-arme groep (1% tot 4%).

Tabel 5.6

Het voorkomen van risicofactoren onder arme en niet-arme huishoudens (herwogen percentages)

	totaal (n = 2202)	arm huishouden: bijstandsgroep (n = 563)	arm huishouden: overig-arme groep (n = 655)	niet-arm huishouden (n 984)
kenmerken van het gezin				
eenoudergezin	14	65	28	9
kenmerken van de ouders				
niet-westerse herkomst	14	55	22	10
gemiddeld ≤ 21 jaar bij geboorte				
oudste kind	3	19	7	2
opleidingsniveau gemiddeld lager dan mbo-niveau	27	60	37	23
geen betaald werk (beide ouders/ enige ouder)	6	65	13	1
uitkering (een van beide ouders/ enige ouder)	13	80	21	8
gemiddeld geen (zeer) goede gezondheid	12	48	19	8
gering psychisch welbevinden	8	36	18	5
geringe beheersing van de Nederlandse taal	8	41	15	5
geringe betalings-, communicatie- en ICT-vaardigheden	10	34	17	8
onvoldoende sociale participatie	6	31	11	4
materiële deprivatie	4	34	11	1
kenmerken van het kind				
speciaal onderwijs	6	18	9	5
geen (zeer) goede gezondheid	7	8	9	6
kenmerken van de omgeving				
lage sociaaleconomische status woonwijk	17	44	24	14

Bron: SCP (ASOUK'08)

5.3.2 Onderlinge verbanden tussen de risicofactoren

Om een nog beter beeld te krijgen van de onderlinge samenhang tussen verschillende risicofactoren van sociale uitsluiting hebben we de onderlinge correlaties weergegeven in een tabel in de bijlage (tabel E). De correlaties tussen het behoren tot een arm gezin zijn het hoogst met het niet hebben van een betaalde baan en het ontvangen van een uitkering door ouders. Vervolgens hangt armoede het meest samen met materiële deprivatie bij ouders, het leven in een eenoudergezin en een geringe beheersing van de Nederlandse taal door ouders.

Wat betreft de andere gezins- en ouderlijke kenmerken hangt met name materiële deprivatie bij de ouders sterk samen met andere kenmerken van het gezin (eenoudergezin) en van de ouders (waaronder werkloosheid en uitkeringsafhankelijkheid, een niet-westerse herkomst, een laag opleidingsniveau, een slechte gezondheid, een gering psychisch welbevinden en onvoldoende sociale participatie). De kenmerken van het kind en de omgeving (de sociaaleconomische status van de woonwijk) hangen nauwelijks samen met andere factoren.

5.4 Toetsing van causale modellen

Nadat we voor dit rapport bivariate analyses hadden uitgevoerd en onderlinge samenhangen tussen de (risico)factoren hadden onderzocht, zijn we overgegaan op multivariate analyses. Dit wil zeggen dat we de aan de hand van causale modellen hebben onderzocht hoe verschillende risicofactoren sociale uitsluiting gelijktijdig beïnvloeden. Dit hebben we gedaan met behulp van het statistische programma Amos. In het overzicht in hoofdstuk 2 (zie figuur 2.1) zijn de verschillende factoren schematisch weergegeven in blokken. In de causale modellen die we in deze paragraaf bespreken, zijn op basis van theoretische verwachtingen paden tussen afzonderlijke variabelen getrokken. Echter, aangezien het onderzoek in dit rapport cross-sectioneel is (dat wil zeggen dat de onderzoeksdata op één tijdstip zijn verzameld), is het lang niet altijd evident of er sprake is van causaliteit en in welke richting de relatie loopt. In een aantal gevallen hebben we er daarom voor gekozen om tussen twee variabelen paden te trekken in beide richtingen.

In totaal zijn er zes causale modellen opgesteld. In de volgende paragrafen bespreken we achtereenvolgens de modellen die het beste de totale index van sociale uitsluiting (§ 5.4.1), de dimensie onvoldoende sociale participatie (§ 5.4.2), de subdimensie geen maatschappelijke deelname (§ 5.4.3), de dimensie onvoldoende normatieve integratie (§ 5.4.4), de dimensie materiële deprivatie (§ 5.4.5) en de dimensie onvoldoende toegang tot sociale grondrechten (§ 5.4.6) verklaren.

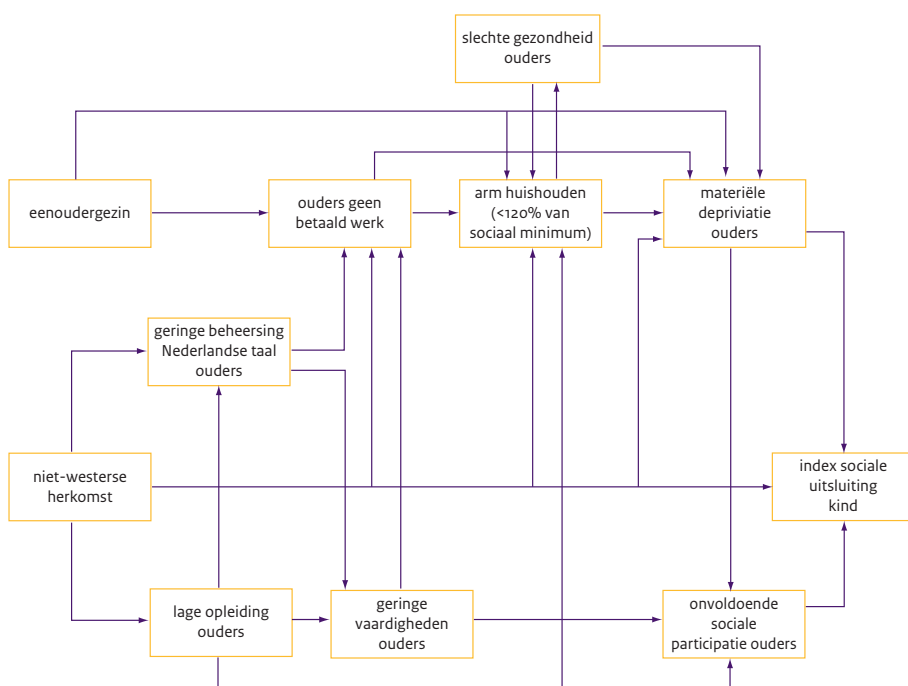
5.4.1 Algemene index van sociale uitsluiting: causaal model

Het causale model ter verklaring van de totale index is afgebeeld in figuur 5.1. In de eerste plaats valt op dat niet alle factoren uit het overzicht in hoofdstuk 2 in dit empirische model terecht zijn gekomen; dit komt doordat de deze factoren een te zwak effect bleken te hebben (lager dan .10). Met name kenmerken van het kind zelf ontbreken in het

model. Verder is te zien dat de meeste factoren niet direct, maar indirect invloed hebben op de mate waarin kinderen zijn uitgesloten. Ze hebben namelijk effect op materiële deprivatie dan wel onvoldoende sociale participatie bij de ouders en hebben via die kenmerken invloed op sociale uitsluiting bij de kinderen. Alleen een niet-westerse herkomst heeft een direct effect op sociale uitsluiting onder kinderen. De exacte indirecte, directe en totale effecten van de verschillende risicofactoren staan vermeld in tabel 5.7.¹²

Figuur 5.1

Causaal model ter verklaring van de algemene index van sociale uitsluiting bij kinderen^a (n = 2202)

- a In dit model zijn alleen paden met een (significante) coëfficiënt hoger dan .10 weergegeven. Leeswijzer: Een pijl (ofwel 'pad') geeft een direct effect aan tussen twee variabelen. Een reeks pijlen (van x naar z via minstens één risicofactor y) duidt op een indirect effect. Zo heeft een niet-westerse herkomst een indirect effect op de vaardigheden van ouders: de herkomst beïnvloedt onder meer de opleiding en de taalbeheersing, en die factoren beïnvloeden op hun beurt de vaardigheden.

Bron: SCP (ASOUK'08)

¹² Overigens hebben we twee risicogroepen niet in de causale analyses meegenomen, namelijk arme gezinnen uit de bijstandsgroep en ouders die een uitkering ontvangen. Deze komen in grote mate overeen met twee andere risicogroepen, te weten arme gezinnen (gezinnen met een inkomen onder 120% van het sociaal minimum) en ouders zonder betaald werk. In de noten bij de tabel staat hoe groot de effecten zouden zijn wanneer de laatst genoemde factoren worden vervangen door de eerst genoemde factoren. De effecten verschillen nauwelijks.

Tabel 5.7

Indirect, direct en totaal effect van risicofactoren op de algemene index van sociale uitsluiting bij kinderen (gestandaardiseerde coëfficiënten)

	indirect effect	direct effect	totaal effect
financiële factoren			
arm huishouden ^a	.13***		.13***
kenmerken van het gezin			
aantal broers en zussen in het huishouden	-.02	.09***	.07***
eenoudergezin	.22***	.05**	.27***
kenmerken van de ouders			
leeftijd	-.13***		-.13***
niet-westerse herkomst	.32***	.12***	.44***
leeftijd bij geboorte oudste kind	-.05**		-.05**
opleidingsniveau	-.21***	-.10***	-.31***
geen betaald werk (ouder/beide ouders) ^b	.12***	.07***	.19***
gezondheid	-.05**		-.05**
psychisch welbevinden	-.01	-.06***	-.07***
beheersing van de Nederlandse taal	-.07***	-.06***	-.13***
betalings-, communicatie- en ICT-vaardigheden	-.09***		-.09***
onvoldoende sociale participatie		.12***	.12***
materiële deprivatie	.07***	.40***	.47***
kenmerken van het kind			
sekse (1 = meisje, 0 = jongen)	-.00		-.00
leeftijd	.02	-.07***	-.04**
speciaal onderwijs (1 = ja, 0 = nee)		.05***	.05***
gezondheid	-.00	-.06***	-.06***
kenmerken van de omgeving			
sociaaleconomische status woonwijk	.03	.05***	.08***

a Als de variabele 'arm huishouden' wordt vervangen door 'arm huishouden: bijstandsgroep' dan is het effect respectievelijk .14*** (indirect), - (direct) en .14*** (totaal).

b Als de variabele 'geen betaald werk (ouder/beide ouders)' wordt vervangen door '(één van beide) ouder(s) ontvangt uitkering' dan is het effect respectievelijk .14*** (indirect), .03 (direct) en .17*** (totaal).

Verklaarde variantie = 59%. χ^2 ($df = 100$, $N = 2202$) = 265.151, $p = .000$; CFI = .989; RMSEA = .027.

*** $p < .001$; ** $p < .01$; * $p < .05$.

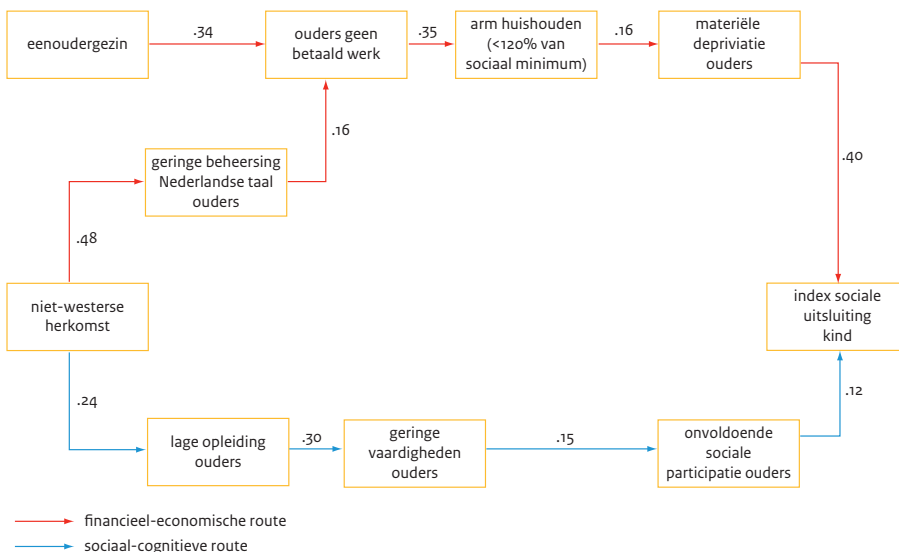
Bron: SCP (ASOUK '08)

De vijf belangrijkste factoren voor kinderen om sociaal uitgesloten te raken zijn materiële deprivatie bij de ouders, een niet-westerse herkomst, een laag opleidingsniveau van de ouders, het leven in een eenoudergezin en het hebben van ouders zonder betaald

werk. Op de zesde plaats staat het leven in een arm gezin. Materiële deprivatie bij ouders heeft een redelijk groot direct effect op sociale uitsluiting bij kinderen, gevolgd door een niet-westerse herkomst en onvoldoende sociale participatie bij ouders. Indirect sorteren een niet-westerse herkomst, het leven in een eenoudergezin en het hebben van ouders zonder betaald werk de grootste effecten. Deze risicofactoren hebben via verschillende (reeksen van) variabelen invloed op sociale uitsluiting bij kinderen. De belangrijkste causale routes ter verklaring van de totale index zijn afgebeeld in figuur 5.2. Deze routes zijn naar voren gekomen door telkens het sterkste effect van een variabele op een andere variabele te behouden.

Figuur 5.2

Belangrijkste causale routes ter verklaring van de algemene index van sociale uitsluiting bij kinderen^a (met gestandaardiseerde coëfficiënten) (n = 2202)

a Leeswijzer: deze grafiek is een kopie van figuur 5.1, alleen zijn hier uitsluitend de sterkste verbanden weergegeven (het kenmerk 'slechte gezondheid ouders' is hierdoor weggefallen).

Bron: SCP (ASOUK'08)

Eenzijds lopen kinderen het risico om sociaal uitgesloten te raken door economische of financiële omstandigheden: ouders die een niet-westerse herkomst hebben en het Nederlands slechts beheersen hebben, net als ouders in eenoudergezinnen, vaker geen betaald werk; werkloosheid vergroot de kans op armoede en doet vervolgens de kans op materiële deprivatie bij de ouders toenemen en ten slotte de kans op sociale uitsluiting bij de kinderen. Deze route blijkt ongeveer twee derde van de variantie in sociale uitsluiting bij kinderen te verklaren.

Anderzijds is er ook een meer sociaal-cognitieve weg via welke kinderen sociaal uitgesloten kunnen raken: doordat (niet-westerse) ouders lager zijn opgeleid, hebben zij geringere vaardigheden (ze hebben bijvoorbeeld moeite met pinnen, met formulieren voor instanties invullen of met werken op een computer); daardoor is hun sociale participatie vaak geringer en is hun kind vaker sociaal uitgesloten. Deze route verklaart circa een derde van de variantie in sociale uitsluiting bij kinderen.

Tot slot merken we op dat armoede blijkbaar niet een zelfstandig, direct effect heeft op sociale uitsluiting bij kinderen, maar dat armoede uitsluiting bij kinderen beïnvloedt via materiële deprivatie bij de ouders. Kinderen lopen dus niet zozeer risico op sociale uitsluiting doordat zij leven in een arm gezin, maar doordat hun ouders last hebben van financiële beperkingen. Ofwel met name doordat ouders bijvoorbeeld schulden hebben, niet goed kunnen rondkomen, geen duurzame goederen kunnen kopen of geen basale uitgaven kunnen doen wegens geldgebrek, hebben kinderen een grotere kans om sociaal uitgesloten te raken. Het causale model (zie figuur 5.1) laat overigens ook zien dat ouders niet alleen materieel gedepriveerd kunnen raken als zij moeten leven van een inkomen onder de armoedegrens, maar ook als ze alleen (zonder partner) hun kind(eren) moeten opvoeden, een niet-westerse herkomst hebben, werkloos zijn of niet helemaal gezond zijn.

Alle variabelen die we in de analyses hebben meegenomen verklaren tezamen 59% van de variantie in sociale uitsluiting onder kinderen.

5.4.2 Onvoldoende sociale participatie: causaal model

We hebben vervolgens een causaal model ontwikkeld om onvoldoende sociale participatie bij kinderen te verklaren. In tabel 5.8 presenteren we de indirecte, directe en totale effecten. Vergeleken met het causale model ter verklaring van de totale index van sociale uitsluiting onder kinderen zijn de kenmerken eenoudergezin, ouders zonder betaald werk en armoede enigszins uit beeld verdwenen. Ook is het directe effect van materiële deprivatie bij ouders kleiner geworden. Het verklarende effect van de economische of financiële route is hierdoor zwakker. Daarentegen zijn de effecten van het opleidingsniveau en de sociale participatie van ouders niet afgezwakt (het opleidingsniveau heeft in dit model zelfs een grotere directe invloed: een lager opleidingsniveau van ouders leidt tot minder sociale participatie bij kinderen). De sociaal-cognitieve route houdt dus stand. Daarnaast zien we in tabel 5.8 een direct effect van het volgen van speciaal onderwijs: kinderen die speciaal onderwijs volg(d)en, hebben een grotere kans op een tekort aan sociale participatie dan kinderen in het reguliere onderwijs. Ten slotte is het indirecte effect van een niet-westerse herkomst op onvoldoende sociale participatie bij kinderen geringer dan op de totale index van sociale uitsluiting. De verklaarde variantie die bereikt is bij dit causale model is 29%.

Tabel 5.8

Indirect, direct en totaal effect van risicofactoren op onvoldoende sociale participatie bij kinderen (gestandaardiseerde coëfficiënten)

	indirect effect	direct effect	totaal effect
financiële factoren			
arm huishouden ^a	.06***		.06***
kenmerken van het gezin			
aantal broers en zussen in het huishouden		.07***	.07***
eenoudergezin	.08***		.08***
kenmerken van de ouders			
leeftijd	-.07***		-.07***
niet-westerse herkomst	.16***	.18***	.34***
leeftijd bij geboorte oudste kind	-.02		-.02
opleidingsniveau	-.13***	-.16***	-.29***
geen betaald werk (ouder/beide ouders) ^b	.05*		.05*
gezondheid	-.03		-.03
psychisch welbevinden	-.01		-.01
beheersing van de Nederlandse taal	-.05*		-.05*
betalings-, communicatie- en ICT-vaardigheden	-.04*	-.07**	-.11***
onvoldoende sociale participatie		.12***	.12***
materiële deprivatie	.06***	.12***	.18***
kenmerken van het kind			
sekse (1 = meisje, 0 = jongen)	-.01	-.08***	-.09***
leeftijd	.02		.02
speciaal onderwijs (1 = ja, 0 = nee)		.11***	.11***
gezondheid	-.01	-.07***	-.08***
kenmerken van de omgeving			
sociaaleconomische status woonwijk	.01	.05*	.06***

a Als de variabele 'arm huishouden' wordt vervangen door 'bijstandsgroep' dan is het effect respectievelijk .07*** (indirect), - (direct) en .07*** (totaal).

b Als de variabele 'geen betaald werk (ouder/beide ouders)' wordt vervangen door '(één van beide) ouder(s) ontvangt uitkering' dan is het effect respectievelijk .05* (indirect), - (direct) en .05* (totaal).

Verklaarde variantie = 29%. χ^2 (df = 103, N = 2202) = 272.388, $p = .000$; CFI = .987; RMSEA = .027.

*** $p < .001$; ** $p < .01$; * $p < .05$.

Bron: SCP (ASOUK'08)

Tabel 5.9

 Indirect, direct en totaal effect van risicofactoren op het kenmerk 'geen maatschappelijke deelname'^a bij kinderen (gestandaardiseerde coëfficiënten)

	indirect effect	direct effect	totaal effect
financiële factoren			
arm huishouden ^b	.06***		.06***
kenmerken van het gezin			
aantal broers en zussen in het huishouden	.02		.02
eenoudergezin	.07***		.07***
kenmerken van de ouders			
leeftijd	-.13***		-.13***
niet-westerse herkomst	.16***		.16***
leeftijd bij geboorte oudste kind	-.02	-.07***	-.09***
opleidingsniveau	-.12***	-.15***	-.26***
geen betaald werk (ouder/beide ouders) ^c	.05*		.05*
gezondheid	-.02		-.02
psychisch welbevinden	-.02		-.02
beheersing van de Nederlandse taal	-.03		-.03
betalings-, communicatie- en ICT-vaardigheden	-.05*		-.05*
onvoldoende sociale participatie		.19***	.19***
materiële deprivatie	.06***	.11***	.17***
kenmerken van het kind			
seks (1 = meisje, 0 = jongen)		-.08***	-.08***
leeftijd	.04*		.04*
speciaal onderwijs (1 = ja, 0 = nee)			
gezondheid		-.05*	-.05*
kenmerken van de omgeving			
sociaaleconomische status woonwijk	.01	.05*	.06***

a Kind zit niet op een sport of zwembad, doet niet mee aan hobby- of culturele activiteiten en is geen lid van scouting/Jong Nederland.

b Als de variabele 'arm huishouden' wordt vervangen door 'bijstandsgroep' dan is het effect respectievelijk .07*** (indirect), - (direct) en .07*** (totaal).

c Als de variabele 'geen betaald werk (ouder/beide ouders)' wordt vervangen door '(één van beide) ouder(s) ontvangt uitkering' dan is het effect respectievelijk -.05* (indirect), - (direct) en -.05* (totaal).

Verklaarde variantie = 17%. χ^2 ($df = 106$, $N = 2202$) = 262.844, $p = .000$; $CFI = .988$; $RMSEA = .026$.

*** $p < .001$; ** $p < .01$; * $p < .05$.

Bron: SCP (ASOUK'08)

5.4.3 Geen maatschappelijke deelname: causaal model

Omdat ‘geen maatschappelijke deelname’ een belangrijk thema is binnen het huidige project Armoede en sociale uitsluiting bij kinderen, hebben we ook een causaal model berekend om alleen dit deel van een tekort aan sociale participatie te verklaren. Met maatschappelijke deelname van kinderen bedoelen we dat kinderen op een sport, muziekvereniging, hobbyclub of scouting zitten. Tabel 5.9 toont de resultaten van de causale analyses. Er zijn weinig verschillen te zien ten opzichte van het causale model ter verklaring van onvoldoende sociale participatie. De effecten van de economisch-financiële route zijn nagenoeg gelijk. De verklaringskracht van de sociaal-cognitieve route is iets groter, omdat onvoldoende sociale participatie bij ouders een iets groter direct effect heeft dan in het verklaringsmodel van onvoldoende sociale participatie. Een ander verschil is dat het al dan niet volgen van speciaal onderwijs geen invloed heeft op maatschappelijke deelname, terwijl dit wel een directe invloed sorteerde op sociale participatie bij kinderen. Het grootste verschil is dat een niet-westerse herkomst geen directe invloed heeft op maatschappelijke deelname, terwijl dit wel het geval was bij sociale participatie. De verklaarde variantie van het causale model ter verklaring van de subdimensie ‘geen maatschappelijke deelname’ is niet groter dan 17%.

5.4.4 Onvoldoende normatieve integratie: causaal model

In tabel 5.10 presenteren we de resultaten van de causale analyses ter verklaring van de tweede dimensie van sociale uitsluiting, te weten onvoldoende normatieve integratie. Deze gelden alleen voor kinderen van 12 jaar en ouder. Ditmaal is een heel ander causaal model ontstaan. Armoede en andere gezinskenmerken, kenmerken van de ouders en kenmerken van de omgeving spelen nauwelijks een rol; twee kenmerken van het kind doen er juist wel toe: sekse en leeftijd. Beide hebben een direct effect op de dimensie onvoldoende normatieve integratie: jongens en oudere kinderen overtreden vaker regels op school en in de samenleving dan meisjes en jongere kinderen. Materiële deprivatie en geringe vaardigheden bij ouders zijn de enige andere factoren die naast deze kindfactoren een lichte invloed hebben op onvoldoende normatieve integratie. Als ouders meer materieel gedepriveerd zijn dan wel geringere vaardigheden hebben, hebben hun kinderen een grotere kans om onvoldoende normatief geïntegreerd te zijn. De verklaarde variantie van alle variabelen in dit model is 14%.

In hoofdstuk 4 gaven we al aan dat de dimensie onvoldoende normatieve integratie uiteindelijk niet in de totale index voor sociale uitsluiting bij kinderen bleek te passen. In de multivariate, causale analyses die we in dit hoofdstuk bespreken, zien we bovendien dat aan de scores van kinderen op deze dimensie andere oorzaken ten grondslag liggen dan aan hun scores op de andere dimensies en totale index van sociale uitsluiting.

Tabel 5.10

Indirect, direct en totaal effect van risicofactoren op onvoldoende normatieve integratie bij kinderen^a (gestandaardiseerde coëfficiënten)

	indirect effect	direct effect	totaal effect
financiële factoren			
arm huishouden ^b	.08**		.08**
kenmerken van het gezin			
aantal broers en zussen in het huishouden	-.01		-.01
eenoudergezin	.07*		.07*
kenmerken van de ouders			
leeftijd	-.04		-.04
niet-westerse herkomst	.02		.02
leeftijd bij geboorte oudste kind	-.01		-.01
opleidingsniveau	-.02		-.02
geen betaald werk (ouder/beide ouders) ^c	.06		.06
gezondheid	.02	-.10**	-.08**
psychisch welbevinden			
beheersing van de Nederlandse taal	.05		.05
betalings-, communicatie- en ICT-vaardigheden	-.02	.12***	.10**
onvoldoende sociale participatie			
materiële deprivatie	.02	.12***	.14***
kenmerken van het kind			
sekse (1 = meisje, 0 = jongen)	-.01	-.21***	-.22***
leeftijd	.00	.22***	.22***
speciaal onderwijs (1 = ja, 0 = nee)		.09**	.09**
gezondheid	-.01		-.01
kenmerken van de omgeving			
sociaaleconomische status woonwijk	.01		.01

a Deze dimensie geldt alleen voor kinderen van 12 jaar en ouder.

b Als de variabele 'arm huishouden' wordt vervangen door 'bijstandsgroep' dan is het effect respectievelijk .08 (indirect), - (direct) en .08 (totaal).

c Als de variabele 'geen betaald werk (ouder/beide ouders)' wordt vervangen door '(één van beide) ouder(s) ontvangt uitkering' dan is het effect respectievelijk .05 (indirect), - (direct) en .05 (totaal). Verklaarde variantie = 14%. χ^2 ($df = 112$, $N = 2202$) = 188.118, $p = .000$; $CFI = .986$; $RMSEA = .026$.

*** $p < .001$; ** $p < .01$; * $p < .05$.

Bron: SCP (ASOUK '08)

5.4.5 Materiële deprivatie: causaal model

De derde dimensie van sociale uitsluiting onder kinderen is materiële deprivatie. De indirecte, directe en totale effecten hierop zijn vermeld in tabel 5.11.

Tabel 5.11

Indirect, direct en totaal effect van risicofactoren op materiële deprivatie bij kinderen (gestandaardiseerde coëfficiënten)

	indirect effect	direct effect	totaal effect
financiële factoren			
arm huishouden ^a	.16***	.03*	.19***
kenmerken van het gezin			
aantal broers en zussen in het huishouden	-.03	.08***	.06***
eenoudergezin	.33***	.06***	.39***
kenmerken van de ouders			
leeftijd	-.17***		-.17***
niet-westerse herkomst	.35***		.35***
leeftijd bij geboorte oudste kind	-.06***		-.06***
opleidingsniveau	-.23***		-.23***
geen betaald werk (ouder/beide ouders) ^b	.18***	.07***	.26***
gezondheid	-.05**		-.05**
psychisch welbevinden		-.10***	-.10***
beheersing van de Nederlandse taal	-.10***		-.10***
betalings-, communicatie- en ICT-vaardigheden	-.10***		-.10***
onvoldoende sociale participatie			
materiële deprivatie	.04*	.69***	.73***
kenmerken van het kind			
sekse (1 = meisje, 0 = jongen)			
leeftijd	.03		.03
speciaal onderwijs (1 = ja, 0 = nee)			
gezondheid			
kenmerken van de omgeving			
sociaaleconomische status woonwijk	.04*		.04*

a Als de variabele 'arm huishouden' wordt vervangen door 'bijstandsgroep' dan is het effect respectievelijk .17*** (indirect), .03* (direct) en .20*** (totaal).

b Als de variabele 'geen betaald werk (ouder/beide ouders)' wordt vervangen door '(één van beide) ouder(s) ontvangt uitkering' dan is het effect respectievelijk .21*** (indirect), .06*** (direct) en .27*** (totaal).

Verklaarde variantie = 71%. χ^2 ($df = 108$, $N = 2202$) = 297,531, $p = .000$; CFI = .988; RMSEA = .028.

*** $p < .001$; ** $p < .01$; * $p < .05$.

Bron: SCP (ASOUK'08)

De effecten laten nagenoeg hetzelfde patroon zien als die bij de totale index van sociale uitsluiting. De grootste verklaringskracht ligt bij dezelfde zes factoren (materiële deprivatie bij ouders, eenoudergezin, niet-westerse herkomst, werkloze ouders, laag opleidingsniveau van ouders en armoede). Anders dan bij de totale index heeft materiële deprivatie bij ouders echter een heel sterk direct effect en heeft onvoldoende sociale participatie van ouders juist geen invloed op materiële deprivatie bij kinderen. Naast materiële deprivatie bij ouders hebben het leven in een eenoudergezin of in een arm gezin en het hebben van werkloze ouders eveneens een grotere invloed op materiële deprivatie bij kinderen. Andere verschillen met het causale model ter verklaring van de totale index van sociale uitsluiting zijn dat een niet-westerse herkomst en een laag opleidingsniveau van ouders geen direct effect hebben op materiële deprivatie bij kinderen, terwijl een gering psychisch welbevinden van ouders juist een iets groter direct effect heeft.

Kortom: materiële deprivatie bij kinderen wordt voornamelijk verklaard via de economisch-financiële route (en niet via de sociaal-cognitieve route) en dan met name door materiële deprivatie bij ouders. Dat het effect van materiële deprivatie bij ouders zo groot is, is op zich niet opzienbarend: wanneer ouders moeite hebben met rondkomen, zal het hen ook meer moeite kosten om kleding of cadeautjes voor kinderen te kopen of een lidmaatschap van een sportclub te betalen. Maar er is dus ook niet sprake van een één-op-één relatie; het is niet zo dat wanneer ouders zelf materieel gedepriveerd zijn, kinderen dit ook per definitie zijn. Het causale model verklaart tot slot een groot deel van de variantie, namelijk 71%.

5.4.6 Onvoldoende toegang tot sociale grondrechten: causaal model

Het laatste causale model dat we hebben berekend geldt voor de vierde dimensie van sociale uitsluiting, namelijk onvoldoende toegang tot sociale grondrechten. In tabel 5.12 zijn de gevonden indirecte, directe en totale effecten weergegeven. Vrijwel alle effecten zijn zwak. De vijf risicofactoren die de grootste invloed hadden op de totale index sociale uitsluiting bij kinderen (te weten materiële deprivatie bij ouders, niet-westerse herkomst, laag opleidingsniveau van ouders, eenoudergezin en niet-werkende ouders) hebben in dit causale model allen een (veel) kleiner effect. De zesde verklarende factor, armoede, blijft wel overeind. Materiële deprivatie bij ouders heeft overigens opnieuw de grootste totale en directe invloed. Dit betekent dat de economisch-financiële route ook in dit model de grootste verklaringskracht heeft. Daarentegen gaat er geen invloed uit van onvoldoende sociale participatie van ouders en is er geen sprake van een sociaal-cognitieve route. Ten slotte komen er in dit causale model nog twee andere afwijkende effecten naar voren ten opzichte van het model voor de totale index, namelijk een direct effect van gezondheid en psychisch welbevinden van ouders: kinderen van ouders met een minder goede gezondheid en een geringer psychisch welbevinden hebben minder toegang tot sociale grondrechten (ze hebben een kleinere kans om in een prettige en veilige buurt te wonen met voldoende voorzieningen voor kinderen). De verklaarde variantie van het totale causale model is 10%.

Tabel 5.12

Indirect, direct en totaal effect van risicofactoren op onvoldoende toegang tot sociale grondrechten bij kinderen (gestandaardiseerde coëfficiënten)

	indirect effect	direct effect	totaal effect
financiële factoren			
arm huishouden ^a	.11***		.11***
kenmerken van het gezin			
aantal broers en zussen in het huishouden	-.01	-.04*	-.05*
eenoudergezin	.11***		.11***
kenmerken van de ouders			
leeftijd	-.05*		-.05*
niet-westerse herkomst	.08***		.08***
leeftijd bij geboorte oudste kind	-.02		-.02
opleidingsniveau	-.07***		-.07***
geen betaald werk (ouder/beide ouders) ^b	.07***		.07***
gezondheid	.00	-.10***	-.09***
psychisch welbevinden		-.13***	-.13***
beheersing Nederlandse taal	-.03	.08***	.04*
betalings-, communicatie- en ICT-vaardigheden	-.03		-.03
onvoldoende sociale participatie			
materiële deprivatie	.05*	.13***	.18***
kenmerken van het kind			
sekse (1 = meisje, 0 = jongen)		.08***	.08***
leeftijd	.01	.09***	.10***
speciaal onderwijs (1 = ja, 0 = nee)			
gezondheid			
kenmerken van de omgeving			
sociaaleconomische status woonwijk	.01	.08***	.09***

a Als de variabele 'arm huishouden' wordt vervangen door 'bijstandsgroep' dan is het effect respectievelijk .11*** (indirect), - (direct) en .11*** (totaal).

b Als de variabele 'geen betaald werk (ouder/beide ouders)' wordt vervangen door '(één van beide) ouder(s) ontvangt uitkering' dan is het effect respectievelijk .08*** (indirect), - (direct) en .08*** (totaal).

Verklaarde variantie = 10%. χ^2 (df = 105, N = 2202) = 265.643, $p = .000$; CFI = .987; RMSEA = .026.

*** $p < .001$; ** $p < .01$; * $p < .05$.

Bron: SCP (ASOUK'08)

5.5 Samenvatting

In dit hoofdstuk is ontrafeld welke risicofactoren ten grondslag liggen aan sociale uitsluiting bij kinderen. Aan het eind van hoofdstuk 4 hebben we al aangegeven dat sociaal uitgesloten kinderen oververtegenwoordigd zijn in bijstandsgezinnen en – in mindere mate – in overig-arme gezinnen en dat zij ondervertegenwoordigd zijn in niet-arme gezinnen. In het huidige hoofdstuk bleek tevens dat arme kinderen onder meer vaker niet op sport of muziekles zitten, bijna nooit uitstapjes maken of op vakantie gaan, nooit thuis met vrienden afspreken, vaker weleens geschorst zijn van school, en vaker geen geld hebben voor een verjaardagsfeestje, nieuwe kleren of uitstapjes van school. Ook hebben zij vaker geen goed contact met burens, wonen zij vaker in een onveilige buurt en vinden zij vaker dat er niet veel te doen is voor hen in de buurt dan de niet-arme kinderen. Echter, ook onder andere risicogroepen komen dergelijke vormen van sociale uitsluiting vaker voor, zoals onder niet-westerse gezinnen, eenoudergezinnen, gezinnen waarin geen enkele ouder betaald werk heeft of gezinnen waarin ouders laagopgeleid zijn. Vooral materiële deprivatie en onvoldoende participatie bij ouders blijken ook belangrijke risicofactoren voor sociale uitsluiting onder kinderen.

Vervolgens is in dit hoofdstuk beschreven dat er veel samenhang is tussen de verschillende risicofactoren van sociale uitsluiting bij kinderen. Vooral in de bijstandsgroep, maar ook in de overig-arme gezinnen is duidelijk een oververtegenwoordiging te zien van andere risicogroepen. Met name materiële deprivatie bij ouders hangt in grote mate samen met andere risicofactoren zoals ouders zonder betaald werk, eenoudergezin en een niet-westerse herkomst.

Ten slotte hebben we de resultaten besproken van door ons uitgevoerde causale analyses. Er blijken redelijk ingewikkelde processen ten grondslag te liggen aan sociale uitsluiting bij kinderen. Ruwweg zijn er twee verklaringsmechanismen naar voren gekomen in de causale modellen: een economisch-financieel mechanisme en een sociaal-cognitief mechanisme. De belangrijkste factor in het economisch-financiële mechanisme is materiële deprivatie bij ouders; deze wordt onder meer veroorzaakt door armoede en het niet hebben van betaald werk. De belangrijkste factor in het sociaal-cognitieve mechanisme is een tekort aan sociale participatie bij ouders; dit wordt onder meer veroorzaakt door geringe vaardigheden en een laag opleidingsniveau van ouders. Deze twee verklaringsmechanismen hebben overigens niet voor alle dimensies van sociale uitsluiting evenveel verklaringskracht. Zo blijkt materiële deprivatie bij kinderen het beste te worden verklaard door het economisch-financiële mechanisme. Ook voor de dimensie onvoldoende toegang tot sociale grondrechten (wonen in een onprettige en onveilige buurt met onvoldoende voorzieningen voor kinderen) blijkt de economische of financiële route het beste verklaringsmechanisme. Voor onvoldoende sociale participatie – niet op een sport, muziekles, hobbyclub of scouting zitten, weinig uitstapjes maken of op vakantie gaan en weinig met vrienden of vriendinnen thuis afspreken – gaat de economische of financiële verklaring in vrijwel dezelfde mate op als de sociaal-cognitieve verklaring. Ditzelfde geldt wanneer we alleen ‘geen maatschappelijke deelname’ bij kinderen willen verklaren, ofwel het niet deelnemen aan sport, muziekles, scouting en dergelijke. Wat betreft onvoldoende normatieve integratie (het overtreden van regels op

school en in de samenleving) is er voor beide mechanismen een geringe rol weggelegd en zijn het vooral jongens en oudere kinderen die op deze dimensie tekort schieten. In het volgende en laatste hoofdstuk in dit rapport zal op basis van deze onderzoeksbevindingen worden ingegaan op de implicaties voor beleid.

6 Implicaties voor onderzoek en beleid

Hoewel deze studie vooral een beschrijvend en verklarend karakter had, kunnen we aan de bevindingen ook enkele conclusies verbinden die voor verder onderzoek op dit terrein en het beleid mogelijk van belang zijn. In dit hoofdstuk wordt daarom kort ingegaan op een aantal onderzoeksmatige implicaties en op enkele strategieën die in de verdere beleidsvorming een rol zouden kunnen spelen.

6.1 Onderzoeksmatige overwegingen

Omdat de ontwikkeling van een meetinstrument voor sociale uitsluiting bij kinderen een van de doelen van dit project was, is het zinvol kort stil te staan bij enkele methodische kwesties: is het hier ontwikkelde meetinstrument adequaat gebleken? Is sociale uitsluiting bij kinderen iets anders dan bij volwassenen? En zijn armoede en sociale uitsluiting duidelijk van elkaar te onderscheiden?

Op hoofdlijnen een geslaagd meetinstrument

We zijn er grotendeels in geslaagd een meetinstrument voor sociale uitsluiting onder kinderen te ontwikkelen. Voor elk van de vier dimensies werd een goede schaal gevonden en drie van deze dimensies (onvoldoende sociale participatie, materiële deprivatie en onvoldoende toegang tot sociale grondrechten) bleken indicatief voor het algemene begrip 'sociale uitsluiting'. Dat de schaal voor 'onvoldoende normatieve integratie' in ons onderzoek onder kinderen niet meedeed, is in lijn met de uitkomsten van de uitkomsten van eerdere studies naar sociale uitsluiting bij volwassenen. Met de gevonden schalen zijn plausibele schattingen gemaakt van het aantal kinderen dat als sociaal uitgesloten kan worden beschouwd, en het feit dat er goed interpreteerbare causale mechanismen voor sociale uitsluiting werden gevonden duidt er ook op dat de meetinstrumenten adequaat zijn. Toch zijn er uit methodologisch oogpunt nog enkele kanttekeningen bij onze meting van sociale uitsluiting bij kinderen te plaatsen en is met deze studie dus niet noodzakelijkerwijs het laatste woord over deze kwestie gesproken.

Dat 'onvoldoende normatieve integratie' niet samen bleek te hangen met de overige dimensies van sociale uitsluiting roept vanuit een methodisch gezichtspunt echter wel enkele vragen op. Is het meetinstrument in dit opzicht misschien onbetrouwbaar, dat wil zeggen: hebben we dit aspect van sociale uitsluiting bij kinderen via de vragenlijst niet goed gemeten? Of is normatieve integratie geen valide operationalisering van het algemene begrip 'sociale uitsluiting'? Of is het dat wel, maar is er empirisch sprake van twee vormen van sociale uitsluiting – normatieve integratie versus de overige drie – die naar hun aard en de eraan ten grondslag liggende mechanismen niet veel met elkaar te maken hebben?

Dit is niet de plaats om deze kwesties volledig te beslechten; de uitkomsten van het thans lopende sCP-project 'Verbetering meetinstrument sociale uitsluiting' zal hier, via discussies in focusgroepen, cognitieve tests en een survey vermoedelijk meer informatie

over kunnen bieden. Op zich is het mogelijk dat normatieve integratie in dit onderzoek niet goed is gemeten, bijvoorbeeld doordat de voor sociale uitsluiting relevante vragen niet in de enquête voorkwamen, of doordat kinderen geen eerlijke antwoorden op dit soort vragen geven. Hier pleit echter tegen dat de afzonderlijke items voor normatieve integratie een duidelijk interpreteerbare schaal vormen. Ook is het denkbaar dat normatieve integratie in de praktijk geen goede indicator voor sociale uitsluiting is, terwijl men dit op theoretische gronden wel zou verwachten. Het feit dat in dit onderzoek bij normatieve integratie duidelijk andere causale mechanismen werden gevonden dan bij de andere dimensies duidt er echter misschien op dat de derde veronderstelling – het gaat bij normatieve integratie om een andere vorm van sociale uitsluiting – het meest plausibel is. De drie andere aspecten zijn gekoppeld aan financieel-economische of sociaal-cognitieve tekorten, terwijl een gebrek aan normatieve integratie zich ook bij allerlei groepen kan manifesteren.

Daarnaast had het meetinstrument nog enkele beperkingen. Eén daarvan is dat de algemene schaal van sociale uitsluiting bij kinderen geen rechtstreekse optelsom is van de drie deelschalen. Enkele indicatoren die bij de afzonderlijke dimensies werden geselecteerd, zijn niet opgenomen in de algemene index. Bovendien wegen de drie dimensies niet even zwaar op de algemene index (al zijn de verschillen niet heel groot): ‘materiële deprivatie’ legt meer gewicht in de schaal dan ‘onvoldoende sociale participatie’, en dat weegt weer zwaarder dan ‘onvoldoende toegang tot sociale grondrechten’. Voorts is het meetinstrument voor de tekortschietende toegang tot sociale grondrechten beperkt geoperationaliseerd: het richt zich uitsluitend op aspecten van de leefomgeving en laat andere rechten (onderwijs, werk) die voor kinderen van belang zijn dus buiten beschouwing.

Ten slotte is het denkbaar dat voor kinderen het ‘erbij horen’ dankzij de juiste (merk) kleding, uiterlijke kenmerken en bijvoorbeeld taalgebruik relevant is. Dergelijke indicatoren zijn in dit onderzoek om praktische redenen echter niet meegenomen: ze zijn zeer tijdelijk van aard (wat nu ‘in’ is, is volgend jaar of volgende maand ‘uit’) en verschillen bovendien mogelijk per leeftijdsgroep, regio en subcultuur.

Al met al is het in dit rapport ontwikkelde meetinstrument voor sociale uitsluiting van kinderen misschien niet perfect, maar geeft het wel een goed beeld van wat sociale uitsluiting voor kinderen inhoudt, hoeveel kinderen ermee te maken hebben en welke kinderen dat zijn.

Sociale uitsluiting meten bij volwassenen en kinderen

Onze theoretische afbakening van sociale uitsluiting is ontleend aan een literatuurstudie over dit verschijnsel. Het theoretisch meerdimensionele karakter werd in empirisch onderzoek onder volwassenen herhaaldelijk bevestigd (o.a. Jehoel-Gijsbers 2004; Jehoel-Gijsbers en Vrooman 2007; Jehoel-Gijsbers et al. 2009). Nu we in dit project sociale uitsluiting specifiek voor kinderen hebben geoperationaliseerd, is het interessant om te bekijken of de meetwijze en uitkomsten bij kinderen overeenkomen met die bij volwassenen. Een eerste overeenkomst is dat het bij beide groepen niet mogelijk

bleek om normatieve integratie op te nemen in de algemene index. Verder kwam naar voren dat het recht op een veilige en prettige leefomgeving bij zowel volwassenen als kinderen een aparte schaal vormde. Een tweede sociaal grondrecht, het recht op toegang tot instanties, bleef in dit onderzoek buiten beschouwing, aangezien kinderen over het algemeen niet zelfstandig aanspraak kunnen maken op huisvesting, gezondheidszorg, sociale zekerheid, zakelijke dienstverlening door banken en verzekeraars, en dergelijke. Bij het onderzoek onder volwassenen droeg de materiële deprivatie het meeste bij aan de algemene index, gevolg door respectievelijk onvoldoende sociale participatie en onvoldoende toegang tot sociale grondrechten: dit patroon zien we eveneens terug bij de kinderen. Uiteraard zijn er wel verschillen in de afzonderlijke indicatoren van sociale uitsluiting: zo is het hebben van betalingsachterstanden alleen relevant voor volwassenen en niet voor (jonge) kinderen. Als het gaat om de meetwijze bij kinderen en volwassenen overheersen per saldo echter de gelijkenissen, en zijn de verschillen doorgaans verklaarbaar vanuit de uiteenlopende omstandigheden waarin de twee leeftijdsgroepen verkeren.

Wanneer we kijken naar de manieren waarop volwassenen en kinderen uitgesloten raken, zijn er wel enige verschillen op te merken. Sociale uitsluiting van kinderen wordt met name veroorzaakt door kenmerken van hun ouders en het gezin waarin zij opgroeien, terwijl sociale uitsluiting van volwassenen veelal wordt veroorzaakt door kenmerken van henzelf. Bij volwassenen spelen opleiding, inkomen en gezondheid een grote rol. Bij kinderen hebben opleiding en inkomen van de ouders een effect op de mate van sociale uitsluiting, maar is de rol van de gezondheid van zowel de ouder als het kind beperkt.

Verschillen armoede en sociale uitsluiting?

In het alledaagse taalgebruik worden armoede en sociale uitsluiting vaak in één adem genoemd, en het hier gemaakte onderscheid tussen armoede en materiële deprivatie kan op het eerste gezicht zelfs tautologisch aandoen. Daarom is het zinvol op deze plaats kort in te gaan op de verschillen tussen de twee begrippen en hun operationalisatie. In eerder SCP-onderzoek (Jehoel-Gijsbers 2004; Jehoel-Gijsbers en Vrooman 2007; Jehoel-Gijsbers et al. 2009) is betoogd dat armoede en sociale uitsluiting weliswaar aan elkaar gerelateerd zijn, maar conceptueel van elkaar dienen te worden onderscheiden. Armoede heeft altijd betrekking op een tekort aan financiële middelen, terwijl bij sociale uitsluiting achterstanden ook kunnen voortkomen uit niet-financiële omstandigheden (ziekte, discriminatie, leeftijd). Men kan dus sociaal uitgesloten zijn zonder financieel arm te zijn, en dat is een goede reden om de twee begrippen van elkaar te onderscheiden. Theoretisch kan daarbij worden aangesloten bij het gedachtegoed van Sen (1992, 1993, 2000), die een onderscheid maakt tussen *capabilities* (keuzemogelijkheden) en *functionings* (gerealiseerde levenskwaliteiten). In het SCP-model van sociale uitsluiting is dit vertaald in een onderscheid tussen risicofactoren en kenmerken van sociale uitsluiting (of preciezer: een toestand van sociaal uitgesloten zijn). Armoede, in de zin van een laag inkomen, is dan één van de factoren die het risico op sociale uitsluiting vergroten, naast bijv. een slechte gezondheid, werkloosheid, alleenstaand

ouderschap, een niet-westerse herkomst. De vier dimensies van sociale uitsluiting hebben betrekking op niet-gerealiseerde *functionings* in termen van materiële deprivatie, sociale grondrechten, sociale participatie en normatieve integratie (Jehoel-Gijsbers 2004: 17-22, 36-39; Jehoel-Gijsbers et al. 2009: 17-18, 23-24).

Theoretisch is armoede, als risicofactor, dus ook iets anders dan materiële deprivatie, één van de dimensies van sociale uitsluiting. Armoede heeft betrekking op een laag inkomen, en dat kan grenzen stellen aan de consumptiemogelijkheden. Materiële deprivatie verwijst naar de daadwerkelijk *gerealiseerde* achterstellingen in consumptie en de problemen die huishoudens ervaren met rondkomen, zoals schulden en betalingsachterstanden ('financial hardship'; zie ook Vrooman 2009: 362-363). Empirisch komt zowel uit internationale als uit Nederlandse studies consistent naar voren dat het verband tussen inkomensarmoede en aspecten van sociale uitsluiting betrekkelijk zwak is (Saraceno 2001; Whelan et al. 2004; Devicienti en Poggi 2007; Jehoel-Gijsbers 2004; Jehoel-Gijsbers en Vrooman 2008). Ook in dit onderzoek bleek dat inkomensarmoede in de praktijk niet gelijk kan worden gesteld aan materiële deprivatie bij de ouders en de vormen van sociale uitsluiting die kinderen ervaren. Bivariaat is inkomensarmoede wel een belangrijke risicofactor voor sociale uitsluiting bij kinderen (zie tabellen 5.1-5.5), al is de relatie zeker niet één-op-één, en in het geval van normatieve integratie zelfs zwak te noemen. Uit de causale analyse kwam naar voren dat het effect van inkomensarmoede niet heel sterk is, en indirect verloopt (via de materiële deprivatie van de ouders). Het lijkt wenselijk hier bij de mogelijke beleidsstrategieën rekening mee te houden.

6.2 Sociale uitsluiting bij kinderen als object van beleid

De eerste vraag die zich aandient als men sociale uitsluiting vanuit het beleid beschouwt is of dit verschijnsel bij kinderen zo'n groot probleem vormt, dat het wenselijk is hierop gerichte interventies te plegen. Een voor de hand liggende voorwaarde daarbij is dat sociale uitsluiting bij kinderen frequent voor dient te komen. Daarvan lijkt zeker sprake: volgens de strikte definitie gaat het weliswaar om een beperkt aandeel van alle kinderen (afhankelijk van het aspect van sociale uitsluiting, 3% à 9%), maar dat is in absolute termen nog altijd een aanzienlijke groep (61.000 à 130.000 kinderen). Bovendien is er een grote groep die in lichtere mate te maken heeft met sociale uitsluiting: bij de normatieve integratie onder de 12- tot en met 17-jarigen vormt deze groep zelfs 42% van alle kinderen. Sociale uitsluiting is dus een verschijnsel dat in vrij brede kring voorkomt, en dat kan het voeren van beleid wenselijk maken.

Om beleidsinterventies te rechtvaardigen moet er daarnaast echter een collectief belang in het geding zijn: heeft de samenleving er nadeel van als het probleem van sociale uitsluiting bij kinderen niet wordt aangepakt? En is dat nadeel zo groot dat het opweegt tegen de kosten van een beleid gericht op terugdringen van sociale uitsluiting? Het antwoord op die vragen is minder eenvoudig te geven, zeker als men het wil kwantificeren. Toch zijn er enkele redenen om aan te nemen dat sociale uitsluiting bij kinderen niet alleen voor de direct betrokkenen ongewenst is, maar ook valt aan te merken als een serieus maatschappelijk probleem dat beleidsmatige aandacht verdient. In de eerste

plaats kan worden gewezen op algemene noties van *rechtvaardigheid*, die deels gecodificeerd zijn in internationale verdragen zoals het VN-verdrag inzake de rechten van het kind uit 1989, en in nationale wetgeving en uitgangspunten van beleid. Het beginsel dat kinderen niet de dupe mogen worden van de omstandigheden waarin hun ouders verkeren en dat zij goede mogelijkheden moeten krijgen om zich tot volwaardige burgers te ontwikkelen, wordt in de samenleving vrij breed gedragen. Sommige beginselen in het Kinderrechtenverdrag verwijzen bovendien rechtstreeks naar de dimensies van sociale uitsluiting die hier in kaart zijn gebracht. Bij ‘materiële deprivatie’ is het recht van kinderen op sociale zekerheid en een toereikende levensstandaard in het geding, bij ‘sociale participatie’ het recht op vrije tijd, spel en dergelijke, en bij ‘sociale grondrechten’ de bescherming tegen discriminatie en het recht op aangepaste informatie en onderwijs.¹³ Het rechtskarakter van de bescherming van kinderen tegen verschillende vormen van sociale uitsluiting komt ook tot uiting in nationale beginselen, zoals die bijvoorbeeld zijn vastgelegd in het beleidsprogramma ‘Alle kansen voor kinderen’ van het programmaministerie voor Jeugd en Gezin (J&G 2007). In dit programma wordt onder meer gesteld dat voor ieder kind of jongere bepaalde ‘ontwikkelingsvoorwaarden’ moeten worden geschapen, zoals gezond en veilig opgroeien, meedenken en meedoen, burgerschap vertonen, talenten ontwikkelen en plezier hebben en goed voorbereid zijn op de toekomst (goed onderwijs, een stimulerende leefomgeving). Ook dat zijn kenmerken die duidelijk aansluiten bij de dimensies van sociale uitsluiting die in deze studie zijn geanalyseerd.

Maar het zijn niet alleen breed gedragen noties van rechtvaardigheid die een beleid gericht op het tegengaan van sociale uitsluiting bij kinderen wenselijk kunnen maken. Zo’n beleid kan ook leiden tot *public gains*: als minder kinderen sociaal uitgesloten zijn, heeft een samenleving uiteindelijk burgers die gemiddeld productiever, hoger opgeleid, gezonder en socialer zijn. Dat kan op de lange termijn collectief voordelig blijken: een hogere welvaart en welzijn, een Nederlandse samenleving die beter is toegerust om te concurreren met het buitenland. Ook worden mogelijk *public bads* voorkomen. Als men sociale uitsluiting bij kinderen niet bestrijdt, kan het zijn dat ze littekens oplopen waar ze op latere leeftijd last van blijven houden. Dit kan voor de samenleving uiteindelijk leiden tot een verlies aan welvaart en welzijn: meer uitkeringsafhankelijkheid, onvoldoende ontwikkeling van de beschikbare talenten, een hoger beroep op de gezondheidszorg, en meer criminaliteit en onaangepast gedrag.

Vanuit het oogpunt van rechtvaardigheid, het bevorderen van collectieve voordelen en het tegengaan van collectieve nadelen lijkt de stelling dat sociale uitsluiting bij kinderen een maatschappelijk probleem is dat beleidsmatig aandacht verdient verdedigbaar.

13 Het betreft hier resp. art. 26, 27, 31, 17, 28 en 29 van het Kinderrechtenverdrag. ‘Normatieve integratie’ vormt in het Kinderrechtenverdrag geen doel op zich. De bepalingen over het recht van kinderen op een gepaste vrije mening (art. 12-15) en over de bijzondere bescherming die kinderen dienen te genieten als ze worden vervolgd voor een strafbaar feit (art. 40) stellen eerder grenzen aan het afdwingen van dominante maatschappelijke overtuigingen en het opleggen van sancties als deze worden overtreden.

Hierbij passen echter enige kanttekeningen. Dat kinderen in hun latere leven veel last hebben van armoede en sociale uitsluiting die zij op jongere leeftijd meemaakten, is voor Nederland nog niet bewezen; die aanname wordt binnenkort nader onderzocht in de deelstudie die in het huidige project 'Armoede en sociale uitsluiting onder kinderen' aan het 'littekeneffect' is gewijd. Mocht er sprake zijn van een littekeneffect, dan spreekt het niet vanzelf dat een beleid dat sociale uitsluiting bij kinderen beoogt tegen te gaan effectief zal blijken, of dat de collectieve voordelen zullen opwegen tegen de benodigde extra-investeringen. Dit alles laat zich immers lastig kwantificeren: de baten worden pas op de lange termijn zichtbaar en zijn moeilijk te isoleren, de kosten hangen sterk samen met de gekozen beleidsinstrumenten.

6.3 Mogelijke beleidsstrategieën

Als het wenselijk is beleid te voeren om sociale uitsluiting bij kinderen terug te dringen, is de vervolgvraag vanzelfsprekend hoe dat beleid eruit zou moeten zien. Dat valt enigszins buiten het bestek van deze studie, die immers geen beleidsevaluatie in formele zin beoogt te zijn. De 'monitoring'-studie die in het kader van het huidige sc p-project wordt verricht sluit directer bij het recent gevoerde beleid aan (zie Jehoel-Gijsbers 2009). Toch kan op grond van de resultaten van dit onderzoek wel iets worden opgemerkt over de beleidsstrategieën die men kan hanteren.

Er is al veel beleid...

Een eerste opmerking is dat het beleid niet helemaal van de grond af aan behoeft te worden opgebouwd. Er is immers al armoedebeleid, en dat beleid richt zich onder meer op het tegengaan van sociale uitsluiting. De positie van kinderen is daarbij al een punt van aandacht: in de laatste Nationale Actieplannen Armoedebestrijding en Participatiebevordering Kinderen wordt het bestrijden van armoede en het bevorderen van participatie bij kinderen en jongeren als centrale doelstelling opgevoerd. Bovendien maakte het kabinet-Balkenende IV op aandringen van de Tweede Kamer extra geld vrij (2 x 40 miljoen euro in 2008 en 2009) om het aantal kinderen dat vanwege armoede niet 'maatschappelijk deelneemt' met de helft terug te kunnen brengen. Bij maatschappelijke deelname gaat het in het bestaande beleid om het meedoen aan sport-, cultuur- en andere vrijetijdsactiviteiten. Het kabinet heeft met verschillende gemeenten afspraken gemaakt en convenanten gesloten, waarin de gemeenten zich aan de kabinetsdoelstelling committeren. Ook zijn er in het Bestuurlijk Akkoord 2007 afspraken gemaakt tussen Rijk en gemeenten om maatregelen te nemen om armoede te bestrijden. Deze maatregelen zijn mede gericht op gezinnen. Ten slotte moet worden opgemerkt dat er al veel beleid bestaat dat van betekenis is voor het tegengaan van sociale uitsluiting, maar gewoonlijk niet onder die noemer wordt geschaard. Gewezen kan worden op de uitkeringen voor de kosten van kinderen (kinderbijslag, kindgebonden budget), de bijzondere bijstand, de jeugdzorg, het streven naar het verbeteren van de sociale infrastructuur en de leefomstandigheden in achterstandsbuurten, het aanbod van regulier en speciaal onderwijs, het streven naar een startkwalificatie en het tegengaan van schooluitval, het beleid ter bestrijding van jeugdcriminaliteit en de Wet maatschappelijke ondersteuning (Wmo).

... maar verbreding is mogelijk

Dat neemt echter niet weg dat het huidige specifieke beleid gericht op sociale uitsluiting van kinderen betrekkelijk 'smal' is. Een eerste suggestie zou dan ook kunnen zijn dat de rijksoverheid en de gemeenten – die de afgelopen jaren vooral hebben getracht de deelname aan sport-, cultuur- en vrijetijdsactiviteiten te vergroten – bezien of het probleem geen bredere aanpak vergt. In dit rapport bleek immers dat sociale uitsluiting meer omvat dan het tegengaan van 'maatschappelijk niet mee kunnen doen', dat tot nu toe de speerpunt van het beleid was. Sociale uitsluiting heeft niet alleen betrekking op het niet kunnen deelnemen aan sport, cultuur en vrijetijdsactiviteiten, maar ook op andere zaken: andere kinderen niet kunnen uitnodigen voor verjaardagen, niet regelmatig nieuwe kleren kunnen krijgen, wonen in een buurt waar voor kinderen weinig te doen is, gedrag vertonen dat maatschappelijk ongewenst wordt geacht, enzovoorts. Als gezegd worden zulke aspecten in het beleid onder een andere noemer deels al wel bestreken. Het kan nuttig zijn te inventariseren of het probleem van sociale uitsluiting bij kinderen hiermee voldoende, en voldoende efficiënt, wordt aangepakt. Dat spreekt niet in alle gevallen vanzelf: uit deze studie kwam bijvoorbeeld naar voren dat een inkomensbeleid gericht op de ouders niet automatisch inhoudt dat de sociale uitsluiting bij kinderen substantieel wordt teruggedrongen. Daarnaast kan worden overwogen om bestaande middelen die op de maatschappelijke positie van kinderen zijn gericht te bundelen, bijvoorbeeld door de instelling van een breed Jeugdparticipatiefonds.

Armoedebestrijding niet voldoende om sociale uitsluiting tegen te gaan
Armoede is in dit onderzoek gemeten aan de hand van een bepaald inkomen (consumptiemogelijkheden), terwijl het bij materiële deprivatie gaat om gerealiseerde achterstanden in consumptie en financiële problemen die huishoudens ervaren (zoals schulden en betalingsachterstanden). Het één vloeit niet noodzakelijk voort uit het ander. Een laag inkomen leidt niet per definitie tot problemen in de consumptieve sfeer; als sprake is van financiële reserves, een sociaal netwerk dat veel ondersteuning biedt, of men heel goed met geld om weet te gaan kan de levensstandaard ook bij een gering inkomen redelijk op peil blijven. Omgekeerd doet materiële deprivatie zich ook voor bij gezinnen die in termen van hun inkomen niet arm zijn; bijvoorbeeld wanneer sprake is van schuldenproblematiek, hoge vaste lasten of een scherpe inkomensterugval. Beleidsmatig houdt dit in dat het bestrijden van inkomensarmoede vermoedelijk een te beperkte invalshoek is als men sociale uitsluiting bij kinderen wil tegengaan. Uit de hier verrichte analyses bleek immers dat inkomensarmoede geen rechtstreekse invloed op de verschillende aspecten van sociale uitsluiting heeft; en dat ook in niet-arme gezinnen kinderen frequent met sociale uitsluiting worden geconfronteerd. Het lijkt daarom weinig effectief om het beleid dat sociale uitsluiting bij kinderen wil bestrijden gelijk te stellen aan de financiële ondersteuning van huishoudens met een inkomen onder de 120% van het sociaal minimum.

Aandacht voor andere risicofactoren

Het verdient daarom aanbeveling om bij het beleid ook te kijken naar andere risicofactoren. Naast armoede zijn een niet-westerse herkomst, leven in een eenoudergezin

en het hebben van ouders met een laag opleidingsniveau of zonder betaald werk belangrijke predictoren, en daarmee 'vindplaatsen' van sociale uitsluiting. Het beleid zou zich nadrukkelijker op die groepen kunnen richten. De meest invloedrijke directe determinanten, zo bleek uit de causale analyse, zijn echter de materiële deprivatie en sociale participatie van de ouders. Men kan er ook voor kiezen om gericht op die omstandigheden te interveniëren door gezinnen met financiële problemen intensiever te begeleiden, of de sociale participatie van ouders te vergroten door hen meer te betrekken bij sport en culturele activiteiten.

Het doorbreken van de uitsluitingsroutes: een multicausale benadering
 Bij een dergelijke benadering gaat de aandacht uit naar 'losse' risicofactoren. Het alternatief is een beleid waarin het totaal van de in dit rapport geïdentificeerde mechanismen centraal staat en dat bedoeld is om de financieel-economische en sociaal-cognitieve wegen naar sociale uitsluiting waar mogelijk te doorbreken. Dat zal, gezien de complexiteit van deze 'routes' en het probabilistisch karakter van de verbanden, niet eenvoudig zijn; men moet bijvoorbeeld niet verwachten dat een toename van vaardigheden bij ouders automatisch doorwerkt in een hogere sociale deelname, en dat dit laatste onmiddellijk een substantiële afname in de sociale uitsluiting van hun kinderen zal bewerkstelligen. Evenmin leidt een betere beheersing van de Nederlandse taal bij allochtone ouders er als vanzelfsprekend toe dat zij werk vinden, meer inkomen verwerven en minder materiële deprivatie ervaren, en dat hun kinderen daardoor minder sociaal uitgesloten zullen zijn. Desondanks biedt zo'n multicausale aanpak, waarin het financiële en sociale 'kapitaal' van de ouders wordt vergroot¹⁴, op de lange termijn misschien het beste perspectief om het probleem van sociale uitsluiting bij kinderen te doen verminderen. Gezien de resultaten van het huidige onderzoek ligt het voor de hand om materiële deprivatie en onvoldoende toegang tot sociale rechten vooral aan te pakken via de financieel-economische route, en een tekortschietende sociale participatie via beide routes. Voor normatieve integratie zijn de twee routes van minder belang: leeftijd en geslacht van het kind zijn hier de bepalende factoren.

14 Naar aanleiding van de nulmeting (Jehoel-Gijsbers 2009) werd gediscussieerd over het mogelijk belang van financiële en culturele determinanten van niet-deelname aan sport (zie www.sport-knowhow.nl/index.php?pageid=detail&catid=OpenPodium&cntid=3477). Jehoel-Gijsbers merkte daarbij op dat de nulmeting was bedoeld om de omvang van niet-deelname vast te stellen en wees vooruit naar het huidige onderzoek naar de oorzaken van uitsluiting. Conclusie op basis van het hier gerapporteerde onderzoek is dat gewaakt moet worden voor monocausaal denken: er zijn verschillende mechanismen waardoor kinderen sociaal uitgesloten kunnen raken. Naast opleidingsniveau, vaardigheden en participatie van ouders speelt ook materiële deprivatie een grote rol, en die heeft duidelijk een economische component. Het land van herkomst oefent vooral een indirecte invloed uit op de verschillende aspecten van sociale uitsluiting (via resp. opleiding/vaardigheden/sociale participatie van de ouders en taalbeheersing/werk/inkomen/materiële deprivatie van de ouders), en heeft alleen soms een direct effect (bv. op sociale participatie, maar niet op maatschappelijke deelname). Voor sociale participatie is zowel de financieel-economische als de sociaal-cognitieve route van belang.

Social exclusion of children

Summary

Now that 2010 has been designated as the European Year for Combating Poverty and Social Exclusion, it is logical that a good deal of attention is being devoted to the causes of and background to this problem as it affects children. After all, if the youngest generation is substantially affected by poverty and social exclusion, this could be a precursor to difficulties that those children may experience later in life. If we are able to clearly identify the groups concerned and the causes of their problems, it may be possible to do something to prevent such risks actually manifesting themselves in the future.

In this report we investigate the extent to which children in the Netherlands are confronted with social exclusion and what the causes of this are. The report forms part of the Child Poverty and Social Exclusion project (*Armoede en sociale uitsluiting onder kinderen*), which is being carried out by the Netherlands Institute for Social Research/SCP at the request of the Dutch Ministry of Social Affairs and Employment and the Ministry for Youth and Family. The same data were used as in the earlier SCP study 'Can all children take part?' (*Kunnen alle kinderen meedoen?*) (Jehoel-Gijsbers 2009), except that a broader approach to the phenomenon was taken in our study. The earlier study was concerned mainly with participation in sport, culture and associational life; as well as these aspects, the present study also looked at other forms of social participation as well as other aspects of social exclusion. In addition, the phenomenon of social exclusion was studied in more depth, in a bid not only to identify how many children are socially excluded, but also to identify the main factors and mechanisms that cause social exclusion of children. This causality issue has a fairly limited time horizon: the more fundamental question of whether poverty and social exclusion can be passed from generation to generation is the subject of a separate project (the study of the 'scarring effect'), the results of which will be published in 2011.

In this summary we briefly set out the answers we found to the central research questions, viz.:

1. What does social exclusion of children mean and how can it be measured?
2. How prevalent is social exclusion among children?
3. Which factors underlie social exclusion?

5.1 Social exclusion of children: theoretical concept and measurement instrument

The term 'social exclusion' is widely used in the policy debate, but its theoretical meaning has not been fully established in the scientific literature and is to some extent controversial. Earlier SCP studies have carried out detailed literature reviews on this subject (see Jehoel-Gijsbers 2004; Jehoel-Gijsbers & Vrooman 2007; Jehoel-Gijsbers et al. 2009). The conclusion was that social exclusion can best be interpreted as a phenom-

enon with four theoretical dimensions. The first two dimensions can be seen as forms of socio-cultural exclusion. *Inadequate social participation* means that the person concerned participates insufficiently in social networks (including in their free time), that they maintain few contacts with others and that their social engagement is low. *Inadequate normative integration* refers to failure to comply with central norms and values in the subject's own society. The last two aspects are regarded as forms of structural economic exclusion. *Material deprivation* refers to the financial deficits that people experience in practice when their situation is compared with the prevailing societal standard; it is theoretically related to but not the same as a deficient income or poverty. Finally, *inadequate access to basic social rights* means that people do not have access to adequate health care, education and a good living environment.

In earlier research on adults, s.c.p. developed a measurement tool which has been tested (at various levels of detail) on different datasets and for a diversity of groups (the entire population, the elderly population). The conclusion was usually that there was a clear empirical relationship between the indicators (survey questions) for the four dimensions, resulting in adequate scales for each of the four aspects of social exclusion. The scale for 'normative integration' was however generally weaker and was found to correlate less strongly with the other three dimensions. As a result of this, they could not simply be added together to create a single index measuring the general notion 'social exclusion' (Jehoel-Gijsbers 2004; Jehoel-Gijsbers & Vrooman 2007, 2008a, 2008b; Jehoel-Gijsbers et al 2009).

The starting point for the present study was that the theoretical concept 'social exclusion' is the same for children as for adults. Here again, therefore, social exclusion is interpreted as a phenomenon which manifests itself in four different domains. Logically, however, the meaning of those dimensions will in many cases be different for children than for adults. For example, the indicators for inadequate normative integration are more likely to relate to bullying and truancy than to a weak work ethic. A key aim of the present study was therefore to translate the theoretical dimensions into a measurement instrument that is appropriate for children. Since no such instrument currently existed in scientific research, it was developed 'from the ground up' in this study.

To do this, a representative sample of 2,202 children aged between five and 17 years and their parents were surveyed in 2008; the survey contained a large number of questions which were considered to be indicative for the four dimensions of social exclusion.

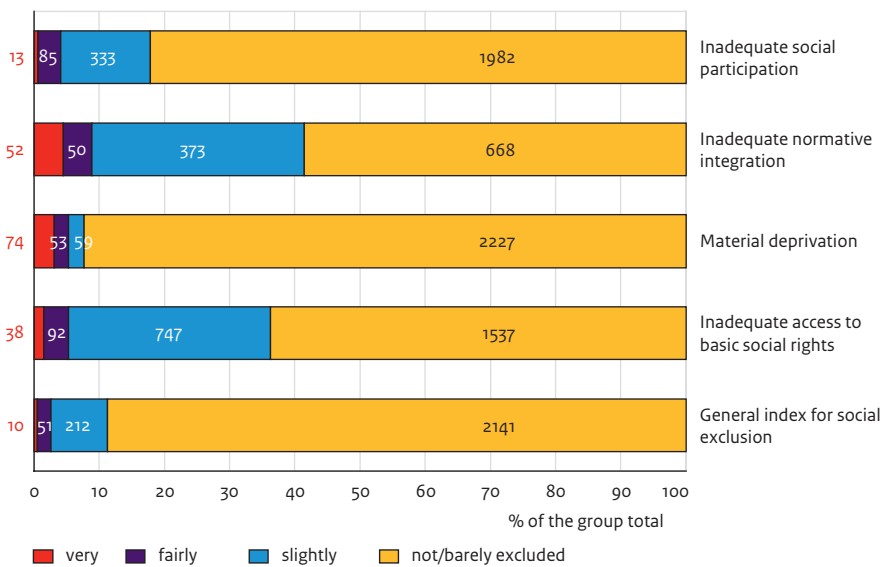
The responses were examined to see which of these indicators together formed a good scale, and subsequently whether the indicators on each of the scales correlated strongly enough to enable the general concept of social exclusion to be measured.

In many respects, the exercise to develop a measurement instrument for the social exclusion of children was successful. A reliable scale was constructed for each of the dimensions, and three of those scales (for inadequate social participation, material deprivation and inadequate access to basic social rights) together form one scale for measuring the general concept 'social exclusion'. Just as in the study among adults, however, the scale for 'inadequate normative integration' was found to be related too weakly to the other three dimensions. Despite this limitation, the measurement instrument is suitable for obtaining a good picture of the extent and causes of social exclusion of children.

5.2 Degree of social exclusion of children

We investigated for each of the dimensions as well as for the general index what proportion of the children could be regarded as socially excluded. The sample was raised to national totals using a weighting factor, thus enabling an estimate to be made of the number of socially excluded children. However, there is no natural or logical absolute threshold below which children can be described as socially excluded. The measurement instruments or scales developed are based on a great number of indicators. The second research question was therefore answered by placing the scores on the four scales in four categories: ‘not or barely excluded’, ‘slightly excluded’, ‘fairly excluded’ and ‘very excluded’ (see figure S.1). The total falling into the latter two categories are classified as ‘excluded in a strict sense’; if the group of slightly excluded children is added to this, we describe the total as ‘excluded in a broad sense’. It was decided to take this approach because it would be misleading to ignore the ‘slightly excluded’ category altogether, since this would suggest that there are no problems at all in this group. However, it is equally undesirable simply to include this intermediate category among the socially excluded group, because they clearly face less severe problems.

Figure S.1
Percentages^a of socially excluded children in the Netherlands, per dimension and general index

General index for social exclusion of children

The general social exclusion scale incorporates aspects of material deprivation, inadequate social participation and inadequate access to basic social rights, but excludes the dimension 'inadequate normative integration'. Social exclusion in a general sense is therefore measured by asking among other things whether parents are able to afford certain things for their children (e.g. membership of a sports club or birthday presents), whether children take part in sport or other hobbies, whether they go on days out, how much contact they have with friends and to what extent of children live in an unsafe neighbourhood where there are few leisure clubs. Based on the answers to these questions, 61,000 children can be described as socially excluded in a strict sense, or 3% of the total. If the category 'slightly excluded' is added, the figure rises to 273,000 children, or 11% of the total. Social exclusion is more common among children in poor families, especially those dependent on social assistance benefit (26% according to the strict definition and 58% based on the broad definition).

Material deprivation

Material deprivation of children means that they cannot afford certain essentials, such as new shoes and clothing or participation in sport, hobby and cultural activities. 127,000 children in the Netherlands suffer from material deprivation in a strict sense, equivalent to 5% of the total number of children. Applying the broader definition, the figure is 186,000 (8%). Material deprivation is again relatively more common in families in receipt of social assistance benefit: 37% of children in this group are fairly to very materially deprived; 50% are at least slightly materially deprived.

Inadequate social participation

Lack of social participation by children was measured by asking them about their actual participation in sport, swimming lessons, scouting activities, hobby and cultural activities, trips to the zoo, amusement park, museum, cinema or music festivals, going on holiday, children's camp or children's holiday week and maintaining social contacts with other children. On the scale 'inadequate social participation', 98,000 children can be regarded as socially excluded in a strict sense, or 4% of the total. According to the broader definition, the figure is 431,000 (18%). Children from poor families fall short in terms of social participation more often than other children, especially when their parents are in receipt of social assistance benefit; according to the strict definition, 14% of the latter children have inadequate social participation; under the broad definition, the figure is 51%

Inadequate access to basic social rights

The scale 'inadequate access to basic social rights' is rather more limited in scope, comprising mainly aspects which indicate that children do not live in a safe and pleasant residential neighbourhood, where there is enough for them to do. A neighbourhood is regarded as unsafe and unpleasant if the child feels that the playgrounds and meeting places in the neighbourhood are of poor quality, that there are not enough of them in the neighbourhood and that there is not enough to do for children of his or her age. A

neighbourhood is also unsafe and unpleasant if parents consider that it is not safe for children, that there is a lot of nuisance and that there is little social cohesion. Using this scale and applying the strict definition, 130,000 children have insufficient access to the basic social right to a safe and pleasant residential neighbourhood (5%); this is comparable with the score for material deprivation. Interpreted more broadly, i.e. including the category 'slightly excluded', which is very large here, 877,000 children have insufficient access to basic social rights (36%). Poor children again score higher than average on this dimension, though the differences compared with children who are not poor are less marked than for most other aspects of social exclusion (with the exception of normative integration). According to the strict definition, 11% of children whose parents are on social assistance benefit have inadequate access to basic social rights; the figure based on the broad definition is 54%.

Inadequate normative integration

A scale was also constructed for inadequate normative integration. Since most of the issues involved here do not apply for young children, they were only submitted to children aged 12 years and over; the scale therefore relates exclusively to this age group. The items on this scale relate to truancy and suspension from school, bullying and theft, vandalism and physical violence. According to the strict criterion, 102,000 children fall into this category (9% of all 12-17 year-olds) – a sizeable group, given that younger children were left out of consideration here. If the category who are 'slightly excluded' are also included, the figure is naturally higher: 475,000 children then meet the criterion for inadequate normative integration (42%). The difference between poor and non-poor children is small on this measure.

Conclusions

According to the strict definition, roughly one in 20 Dutch children is socially excluded in terms of material deprivation, inadequate social participation and inadequate access to social rights. If these aspects of social exclusion are combined into a single index, the percentage is lower (3%). When it comes to normative integration, roughly one in nine 12-17 year-olds fall short. In absolute terms, the numbers are considerable (61,000 - 130,000 children).

If the 'slightly excluded' group is included, the percentages and numbers of children who face social exclusion is much higher; there is thus a large group of children with less severe problems (with the exception of the material deprivation scale).

The risk of social exclusion is generally higher for poor children, especially if they grow up in a family dependent on social assistance benefit. When it comes to normative integration, however, the differences between poor and non-poor children are limited. Although the risk of social exclusion is small for children who are not poor, in absolute terms they do still often face social exclusion simply because they are a large group. According to the strict definition 48,000 children who are not poor suffer material deprivation and 64,000 children engage in insufficient social participation; normative integration is inadequate for 79,000 children and there are 97,000 non-poor children

with inadequate access to basic social rights. If the broad definition is applied, these figures rise to 70,000, 296,000, 388,000 and 695,000, respectively.

5.3 Causes of social exclusion of children

Since the different aspects of social exclusion affect a considerable number of children, it is important to investigate which factors underlie these aspects. This report describes the theoretical determinants of social exclusion of children, and explores what influence those factors have in practice.

Poverty and social exclusion of children

An initial expectation in our study was that poverty would influence the various aspects of social exclusion. Poverty was defined in this study in terms of income: households with a disposable income of less than 120% of the guaranteed minimum income applying for them are regarded as poor. 120% is also the threshold applied by most municipalities in their local anti-poverty policy.

We found that poor children are more often socially excluded across the board than their peers who are not poor. This is rather evident for material deprivation, and poor children are not surprisingly worse off than non-poor children on almost all indicators for this aspect. For social participation, we found that children from poor families less often go on trips, less often go on holiday, less often invite friends to visit and less often go to birthday parties. They also take part less in activities that Jehoel-Gijsbers (2009) regards as expressions of 'joining society': they participate less in sport, scouting activities, hobby clubs or music lessons, for example. In addition, poor children have less access to basic social rights; parents of poor children report more often than parents of non-poor children that they do not have good contact with the neighbours and that the neighbourhood is unsafe for children. Poor children also more often say that there is not much to do in the neighbourhood. Finally, there are some differences between poor and non-poor children in terms of normative integration: poor children are more often suspended from school, more often buy goods that have been stolen and have more often beaten somebody up.

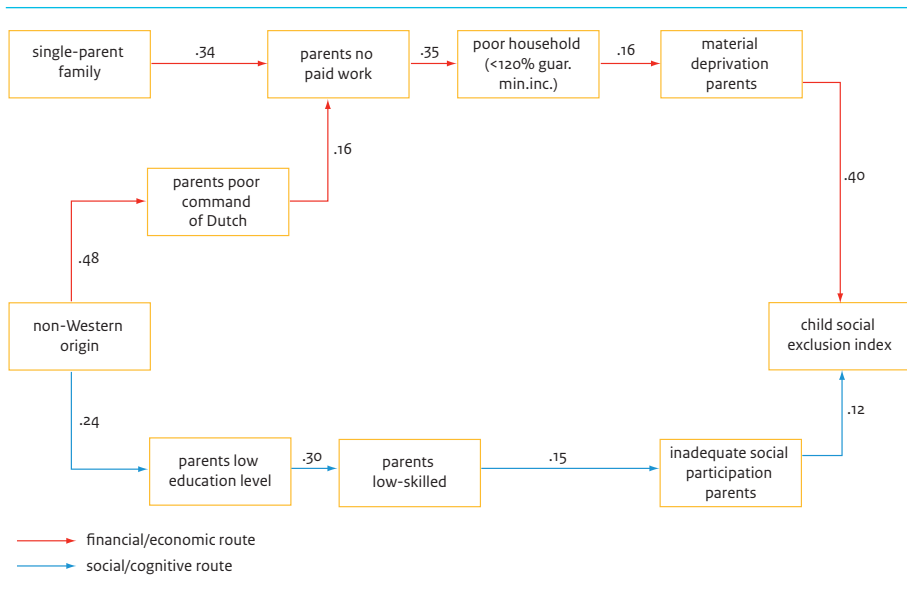
Influence of other factors

The other risk factors can theoretically be divided into characteristics of the family, characteristics of the parents, characteristics of the child and characteristics of the living environment. In the empirical analyses these characteristics also turned out to be important in determining the degree of social exclusion of children. A number of factors play a role on several dimensions: for example, the risk of social exclusion is higher if a child is of non-Western origin, lives in a single-parent family and has parents with a low education level or without paid employment. Children are also at greater risk of being socially excluded where their parents have a high degree of material deprivation or low social participation.

Two mechanisms: financial/economic and social/cognitive route to social exclusion
 Our study shows that poor children differ from non-poor children in the degree of social exclusion, and that other factors play a role alongside poverty. Since these risk factors partially correlate with each other and in many cases also bear a relationship to poverty, this begs the question of precisely how social exclusion comes about in children: which mechanisms cause children to become socially excluded? In order to be able to say something about this, causal models were constructed in which the mutual relationships between variables were subjected to statistical analysis. This analysis makes it possible to determine the relative importance of the risk factors with a reasonable degree of certainty and to establish whether they have a direct effect on social exclusion, or whether they exert their influence via other, intermediate variables (indirect effects). Based on these analyses, two routes were identified via which children can become socially excluded (figure S.2). In addition to these routes, other factors influenced the degree of social exclusion among children, such as parental health and psychological wellbeing and the socioeconomic status of the neighbourhood. Their impact differed depending on the aspect of social exclusion.

Figure S.2

Main causal routes leading to social exclusion of children (general index; standardised coefficients)

First there is the financial/economic route: social exclusion of children is caused partly by material deprivation on the part of their parents, and that material deprivation is in turn dependent on two other financial/economic characteristics, namely the degree of poverty and having (or not having) paid work. These three factors are preceded in the causal chain by a number of other characteristics: parents more often have no paid work

if they are of non-Western origin and have a poor command of the Dutch language, or if they live alone.

A second route via which children can become socially excluded is the social/cognitive route. Here, the social participation of the parents is an important direct determinant of social exclusion of children. A lack of social participation is exacerbated by a lack of skills on the part of the parents, which in turn depends on a low education level; and where the parents are of non-Western origin, the chance of this latter being the case is proportionally high.

The causal paths in these two routes do not consist of one-to-one relationships, however, but are a concatenation of risk factors; the relationships are not deterministic, but probabilistic.

These two routes are present for most aspects of social exclusion, albeit with differing emphases. Both of them have an effect on the *general index*, but because material deprivation of the parents exercises a strong influence, the effect of the financial/economic route dominates. Hardly surprisingly, the dominance of the financial/economic route is even clearer when it comes to *material deprivation* of children.

Both causal mechanisms are important for *inadequate social participation* by children: both material deprivation and social participation of the parents have important direct effects. The indirect effects are less pronounced here, but the financial/economic and social/cognitive routes are still clearly recognisable as the pathways leading to a lack of social participation by children.

The effects found for the various risk factors on *inadequate access to basic social rights* are minor, but access to a safe and pleasant neighbourhood is most influenced by the financial/economic route.

Finally, it was found that *inadequate normative integration* could be only partially explained by the risk factors in our model. Age and sex have an effect in the sense that boys from the age of 15 upwards are more often inadequately normatively integrated. The financial/economic and social/cognitive routes are almost absent from the causal model for this dimension.

Conclusions

A number of the risk factors identified in the theoretical analysis influence more than one aspect of social exclusion. The risk of social exclusion is greater where a child lives in a poor family, is of non-Western origin, is part of a single-parent family and has parents with a low education level, without paid work, with a high degree of material deprivation or a low degree of social participation. Inadequate normative integration is less well predicted by the risk factors.

In practice, the risk factors are closely interrelated. A detailed causal analysis reveals that there are two main routes to social exclusion: a financial/economic route, which largely operates via material deprivation (with income poverty, lack of paid work, living in a single-parent family, a poor command of the Dutch language and having a non-Western origin being the prime determinants) and a social/cognitive route, which operates via

low social participation by the parents and which is based on lack of skills, low education level and being of non-Western origin.

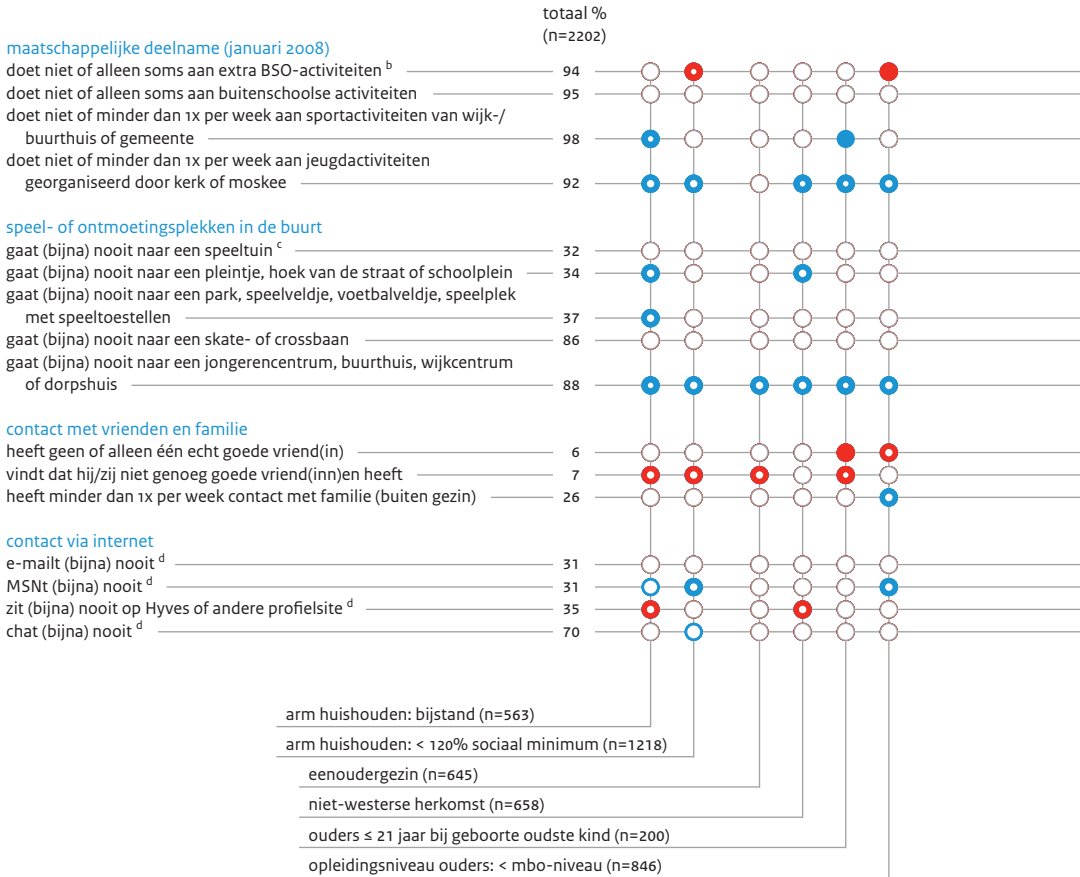
The causal mechanisms (and especially the financial/economic route) are of particular importance in explaining the general social exclusion index and the dimensions material deprivation and inadequate social participation. Access to basic social rights is less well explained by these causal mechanisms. The two routes described have virtually no influence on inadequate normative integration, which is related primarily to sex and age.

Several strategies are conceivable for combating the social exclusion of children. It would in any event appear desirable to consider whether improvements could be made to the present 'narrow' policy, which focuses mainly on increasing participation in sport, culture and leisure activities by poor children. After all, as this study has shown, social exclusion entails more than simply the 'inability to join society'. The results of this study also show that combating poverty alone is not enough: there are other important factors which also need to be considered in combating the social exclusion of children. Attention could be focused here on individual risk factors (being of non-Western origin, living in a single-parent family, parents with a low education level or without work) as 'locations' of social exclusion; alternatively, a broader approach could be adopted by seeking to break the financial/economic and social/cognitive 'routes' to social exclusion.

Bijlage

Tabel A

Indicatoren die niet tot de schaal onvoldoende sociale participatie bij kinderen blijken te behoren: odds ratio's^a van risicogroepen (significant op 5%-niveau)

a Een rode stip betekent een grotere kans op een tekort; een blauwe stip betekent een kleinere kans. De hoeveelheid rood en blauw geeft de sterkte van het verband aan. Daarbij zijn de volgende grenzen gehanteerd:

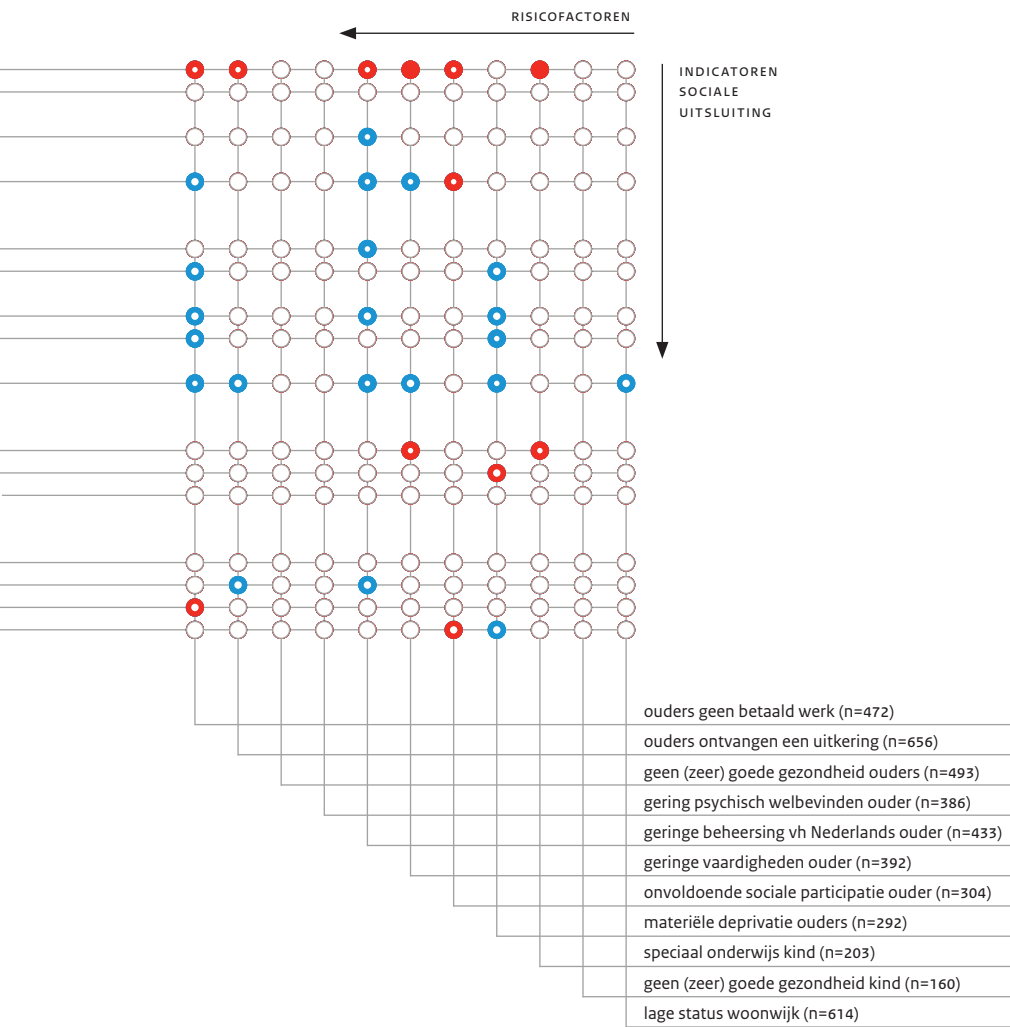
- een odds ratio van 0,75 t/m 0,99 resp. 1,00 t/m 1,32 wordt aangeduid met ○ resp. ○
- een odds ratio van 0,50 t/m 0,74 resp. 1,33 t/m 1,99 wordt aangeduid met ● resp. ●
- een odds ratio van 0,25 t/m 0,49 resp. 2,00 t/m 3,99 wordt aangeduid met ○ resp. ○
- een odds ratio van < 0,25 resp. ≥ 4,00 wordt aangeduid met ● resp. ●

b Deze indicator heeft alleen betrekking op kinderen van 5 t/m 14 jaar.

c Deze indicator heeft alleen betrekking op kinderen van 5 t/m 11 jaar.

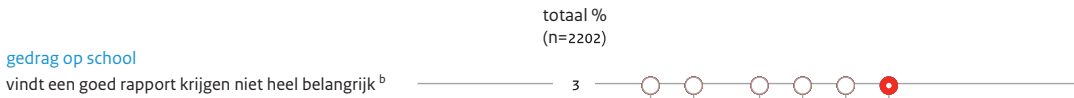
d Deze indicator heeft alleen betrekking op kinderen vanaf 8 t/m 17 jaar.

Bron: SCP (ASOUK '08).

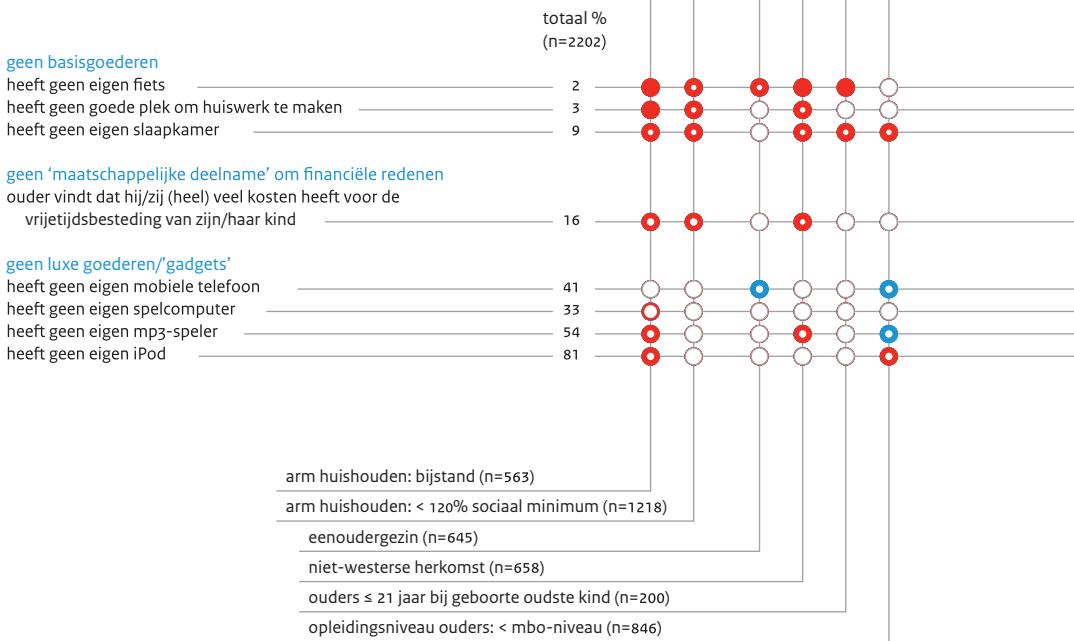
Tabel B

Indicatoren die niet tot de schaal onvoldoende normatieve integratie bij kinderen blijken te behoren: odds ratio's^a van risicogroepen (significant op 5%-niveau)

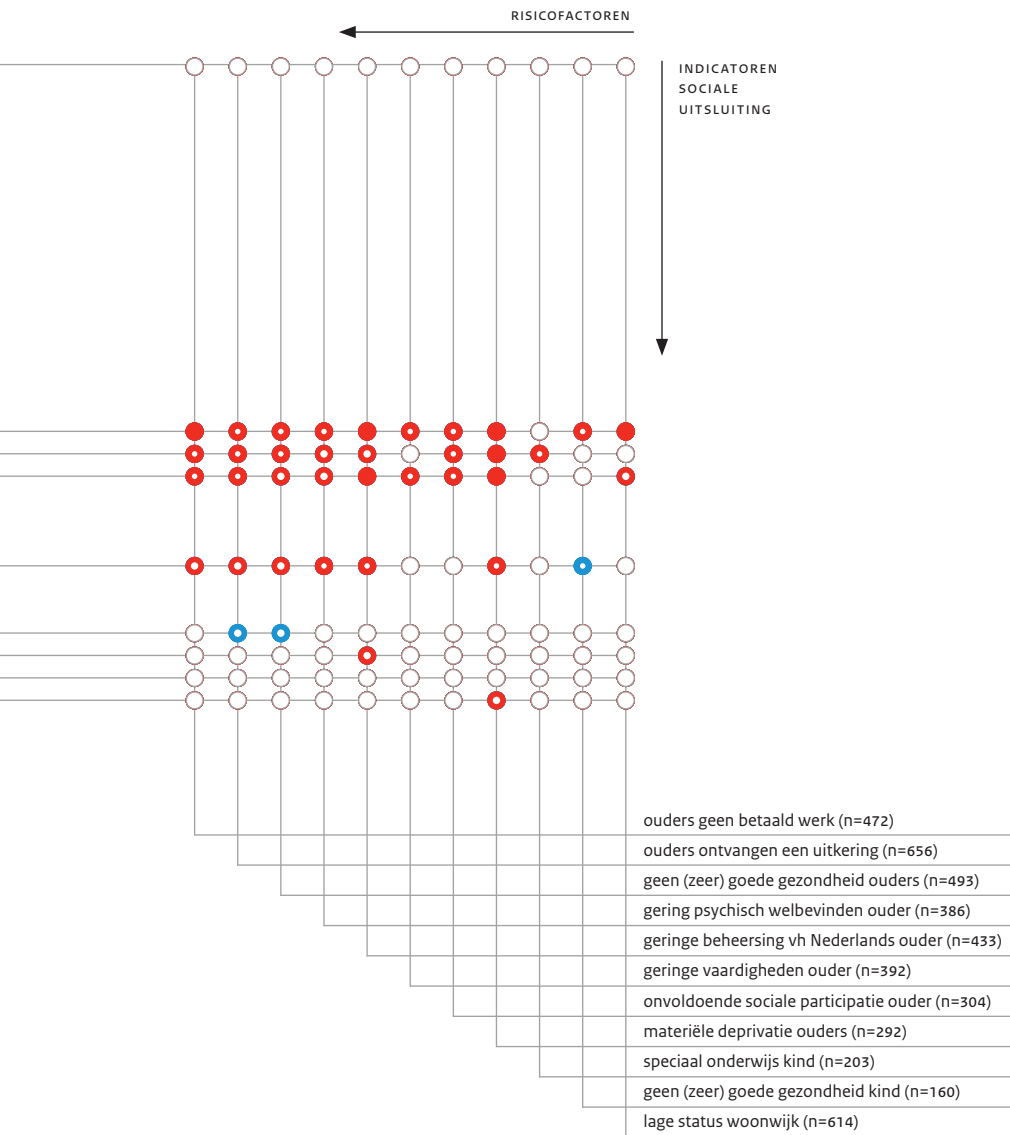
Tabel C

Indicatoren die niet tot de schaal materiële deprivatie bij kinderen blijken te behoren: odds ratio's^a van risicogroepen (significant op 5%-niveau)

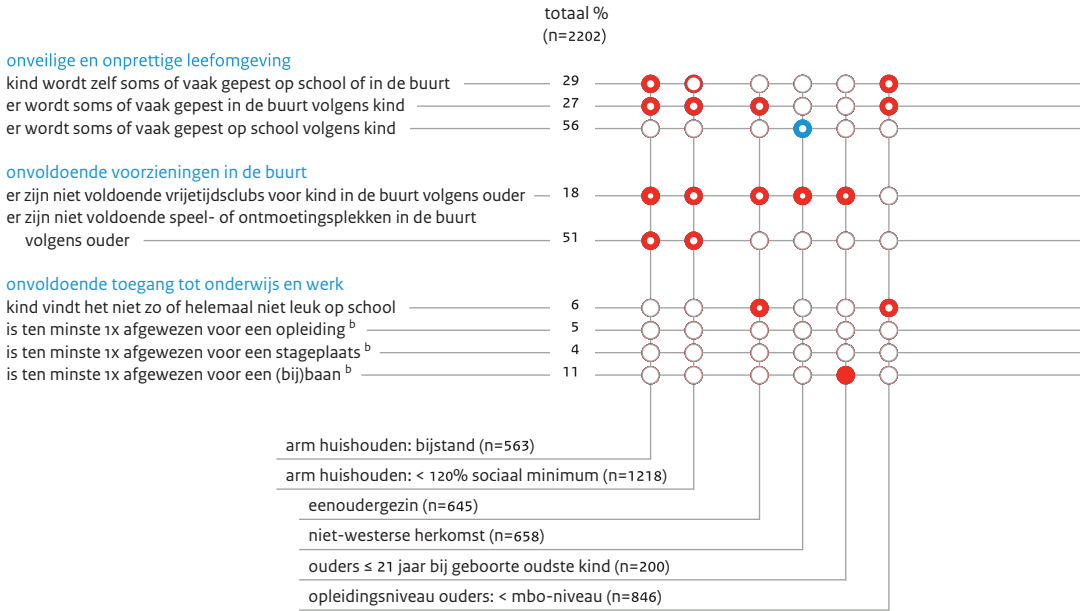
- a Een rode stip betekent een grotere kans op onvoldoende sociale participatie; een blauwe stip betekent een kleinere kans. De hoeveelheid rood en blauw geeft de sterkte van het verband aan. Daarbij zijn de volgende grenzen gehanteerd:
- een odds ratio van 0,75 t/m 0,99 resp. 1,00 t/m 1,32 wordt aangeduid met ● resp. ●
 - een odds ratio van 0,50 t/m 0,74 resp. 1,33 t/m 1,99 wordt aangeduid met ● resp. ●
 - een odds ratio van 0,25 t/m 0,49 resp. 2,00 t/m 3,99 wordt aangeduid met ● resp. ●
 - een odds ratio van < 0,25 resp. ≥ 4,00 wordt aangeduid met ● resp. ●
- b Deze indicator heeft alleen betrekking op kinderen van 8 t/m 17 jaar.

Bron: scp (ASOUK '08).

Tabel D

Indicatoren die niet tot de schaal onvoldoende toegang tot sociale grondrechten bij kinderen blijken te behoren: odds ratio's^a van risicogroepen (significant op 5%-niveau)

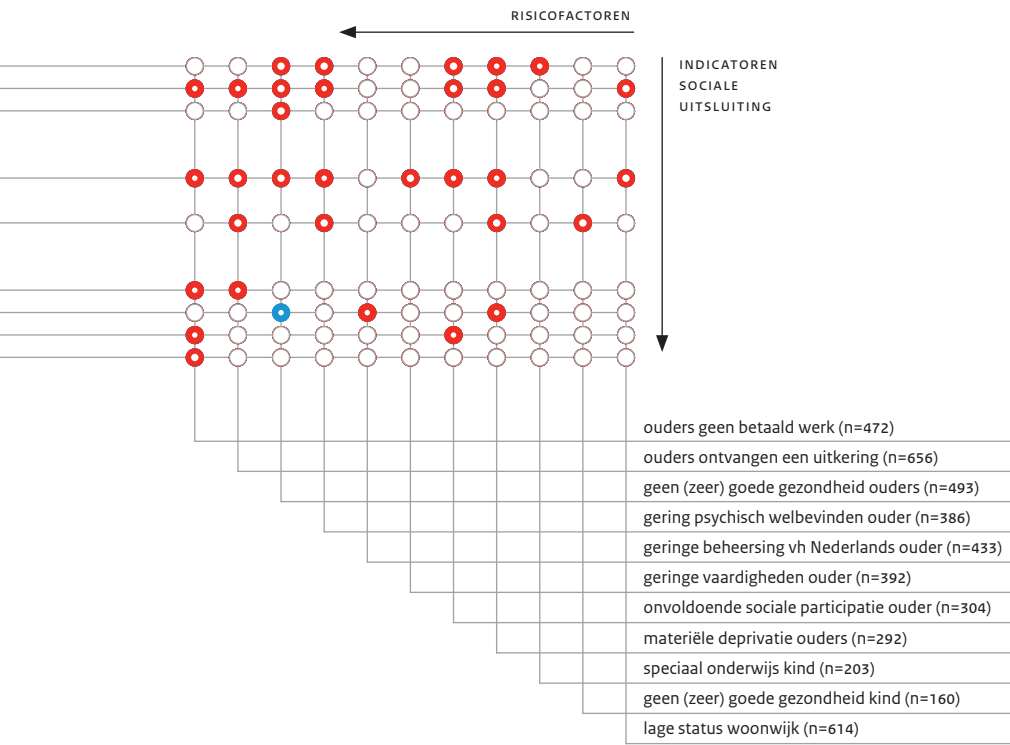

a Een rode stip betekent een grotere kans op onvoldoende sociale participatie; een blauwe stip betekent een kleinere kans. De hoeveelheid rood en blauw geeft de sterkte van het verband aan. Daarbij zijn de volgende grenzen gehanteerd:

- een odds ratio van 0,75 t/m 0,99 resp. 1,00 t/m 1,32 wordt aangeduid met ○ resp. ○
- een odds ratio van 0,50 t/m 0,74 resp. 1,33 t/m 1,99 wordt aangeduid met ● resp. ●
- een odds ratio van 0,25 t/m 0,49 resp. 2,00 t/m 3,99 wordt aangeduid met ● resp. ●
- een odds ratio van < 0,25 resp. ≥ 4,00 wordt aangeduid met ● resp. ●

b Deze indicator heeft alleen betrekking op kinderen vanaf 12 t/m 17 jaar.

Bron: scp (ASOUK '08).

Tabel E

Herwogen correlaties^a tussen (risico)factoren van sociale uitsluiting bij kinderen vanaf .10 (alle significant op 5%-niveau)

	1	2	3	4	5	6	7
1 arm: bijstandsgroep	1						
2 arm: overig-arme groep	.50	1					
3 aantal broers en zussen in het huishouden			1				
4 eenoudergezin	.33	.32	-.13	1			
5 leeftijd ouders					1		
6 niet-westerse herkomst	.28	.23		.14	-.11	1	
7 leeftijd ouders bij geboorte oudste kind	-.14	-.14	-.31		.65	-.20	1
8 opleidingsniveau ouders	-.19	-.23			.22	-.17	.39
9 ouders geen betaald werk (beide ouders/ enige ouder)	.57	.43		.40		.25	
10 uitkering ouders (een van beide ouders/ enige ouder)	.45	.34		.29		.19	
11 gezondheid ouders	-.23	-.20		-.17		-.11	
12 psychisch welbevinden ouders	-.24	-.25		-.24		-.13	
13 beheersing Nederlandse taal ouders	-.31	-.24	-.10			-.44	.11
14 vaardigheden ouders	-.19	-.18				.22	-.13
15 onvoldoende sociale participatie ouders	.24	.26		.18	-.17	.21	-.20
16 materiële deprivatie ouders	.42	.42		.38	-.20	.34	-.26
17 sekse kind (1 = meisje, 0 = jongen)							
18 leeftijd kind					.57		
19 speciaal onderwijs kind (1 = ja, 0 = nee)	.11						
20 gezondheid kind							
21 sociaaleconomische status woonwijk	.15	.16		.12	-.10	.15	-.15

a Correlatie: < .20 = zwak, .20 tot .50 = redelijk, ≥ .50 = sterk.

Bron: SCP (ASOUK'08)

BIJLAGE

8 9 10 11 12 13 14 15 16 17 18 19 20 21

1														
-0.24	1													
-0.19	.57	1												
.21	-.28	-.31	1											
.21	-.27	-.26	.38	1										
.20	-.31	-.23	.13	.14	1									
-.36	.25	.23	-.17	-.15	-.36	1								
-.37	.27	.21	-.19	-.27	-.25	.31	1							
-.35	.46	.36	-.32	-.43	-.29	.29	.44	1						
									1					
			-.11							1				
-.17		.15		-.12		.17	.12	.16			1			
.10			.38	.15								1		
-.23	.13		-.12		-.10	.15	.15	.24						1

Literatuur

- Alcock, P. (1991). *Understanding poverty*. London: MacMillan Press.
- Bertram, H. en S. Kohl (2010). *Zur Lage der Kinder in Deutschland 2010. Kinder stärken für eine ungewisse Zukunft*. Köln: Deutsches Komitee für UNICEF.
- Bronfenbrenner, U. (1979). *The ecology of human development: experiments by nature and design*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Brooks-Gunn, J. en G.J. Duncan (1997). The effects of poverty on children. In: *Children & Poverty*, jg. 7, nr. 2, p. 55-71.
- CBS-CvB (2009). *Uitstroom naar werk vanuit de bijstand, 2008, ten behoeve van de kernkaart*. Den Haag: Centraal Bureau voor de Statistiek, Centrum voor Beleidsstatistiek.
- Dekovic, M., E. Snel en J.H.A. Groenendaal (1997). Kinderen van de rekening; over de effecten van armoede op kinderen. In: G. Engbersen, J.C. Vrooman en E. Snel (red.), *De kwetsbaren; tweede jaarrapport armoede en sociale uitsluiting* (p. 143-157). Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Devicienti, F. en Poggi, A. (2007). *Poverty and social exclusion: Two sides of the same coin or dynamically interrelated processes?* Turijn: Laboratorio R. Revelli.
- Dykstra, P. (2000). Diversiteit in gezinsvormen en levenskansen van kinderen op langere termijn. In: *Bevolking en Gezin*, jg. 29, nr. 2, p. 109-139.
- Echtelt, P. van (2010). *Een baanloos bestaan: De betekenis van werk voor werklozen, arbeidsongeschikten en werkenden*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP-publicatie 2010/8).
- Griggs, J. en R. Walker (2008). *The costs of child poverty for individuals and society. A literature review*. York: Joseph Rowntree Foundation.
- Haan, J. de (2004). Door internet verbonden: de beleving van sociale contacten. In: J. de Haan en O. Klumper (red.), *Jaarboek ICT en samenleving, Beleid in praktijk*. Amsterdam: Boom.
- Hoff, S.J.M., J. Dronkers en J.C. Vrooman (1997). Arme ouders en het welzijn van kinderen. In: G. Engbersen, J.C. Vrooman en E. Snel (red.), *De kwetsbaren. Tweede jaarrapport armoede en sociale uitsluiting*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Jehoel-Gijsbers, G. (2004). *Sociale Uitsluiting in Nederland*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP-publicatie 2004/17).
- Jehoel-Gijsbers, G. (2009). *Kunnen alle kinderen meedoen?* Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP-special 32).
- Jehoel-Gijsbers, G. en C. Vrooman (2007). *Explaining social exclusion; a theoretical model tested in the Netherlands*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Jehoel-Gijsbers, G. en C. Vrooman (2008a). *Social exclusion of the elderly. A comparative study of EU Member States*. Brussels: CEPS.
- Jehoel-Gijsbers, G. en C. Vrooman. (2008b). Sociale uitsluiting in Nederland en Europa. In P. Schnabel, R. Bijl en J. de Hart (red.), *Betrekkelijke betrokkenheid; studies in sociale cohesie - Sociaal en Cultureel Rapport 2008*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Jehoel-Gijsbers, G., W. Smits, J. Boelhouwer en H. Bierings (2009). *Sociale uitsluiting: een meetinstrument*. Sociaal en Cultureel Planbureau/Centraal Bureau voor de Statistiek.
- J&G (2007). *Alle kansen voor alle kinderen, programma voor Jeugd en Gezin 2007*. Programmaministerie voor Jeugd en Gezin.

- Kammerman, S. (2005). *Child policy glossary*. New York: Columbia University (www.childpolicyintl.org/glossary.htm).
- Kobes, B.J.H. en S.I. De Vries (2004). *School en Sport Speciaal: een verkennende studie naar sport-en bewegings-activiteiten voor jeugdigen met een beperking in Nederland*. Leiden: TNO Preventie en Gezondheid.
- Korenman, S., J.E. Miller en J.E. Sjaastad (1994). Long-Term Poverty and Child Development in the United States: Results from the NLSY. In: *Children and youth services review*, jg. 17, nr. 1, p. 127-155.
- Meertens, V. (2004). *Depressive symptoms in the general population; a multifactorial social approach* (proefschrift Katholieke Universiteit Nijmegen). Wageningen: Ponsen en Looijen B.V.
- Pettersen, S.M. en A. Burke Albers (2001). Effects of poverty and maternal depression on early child development. In: *Child Development*, jg. 72, nr.6, p. 1794-1813.
- Ridge, T. (2002). *Childhood Poverty and social exclusion; from a child's perspective*. Bristol: The Policy Press.
- Ridge, T. en J. Millar (2000). Excluding children: Autonomy, friendship and the experience of the care system. In: *Social Policy & Administration*, jg. 34, nr. 2, p. 160-175.
- Rovers, B. (1998). Armoede en regelovertreding door kinderen. In: G. Engbersen, J.C. Vrooman en E. Snel (red.), *Effecten van armoede. Derde jaarrapport armoede en sociale uitsluiting*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Saraceno, C. (2001). *Social exclusion, cultural roots, and diversities of a popular concept*. Columbia: Columbia University.
- SCP (2007). *Armoede en sociale uitsluiting bij kinderen*. Notitie op verzoek van de leden van de PvdA-fractie in de Tweede Kamer. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Sen, A. (1992). *Inequality re-examined*. Cambridge (Mass.): Sage.
- Sen, A. (1993). Capability and well-being. In: M. Nussbaum en A. Sen (red), *The quality of life. A study prepared for the World Institute for Development Economics Research (wider) of the United Nations University* (p. 30-53). Oxford: Clarendon Press.
- Sen, A. (2000). *Social exclusion: Concept explanation and scrutiny*. Manilla (Filippijnen): Asian Development Bank (Social Development Papers no. 1).
- Siekelinck, S.J.A. (2009). *Het beste van de jeugd. Een wijsgerig-pedagogisch perspectief op jongeren en hun ideal(ism) en* (proefschrift). Amsterdam: Vrije Universiteit Amsterdam.
- G. Engbersen, J.C. Vrooman en E. Snel (red.), *Effecten van armoede. Derde jaarrapport armoede en sociale uitsluiting*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Snel, E., T. van der Hoek en T. Chessa (2001). *Kinderen in armoede – opgroeien in de marge van Nederland*. Den Haag/Assen: ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport/Van Gorcum.
- TK (2007/2008a). Motie van het lid Van Geel c.s., 20 september 2007. Tweede Kamer, vergaderjaar 2007/2008, 31200, nr. 16.
- TK (2007/2008b). Motie van het lid Bouchibti, 22 november 2007. Tweede Kamer, vergaderjaar 2007/2008, 31200 XV11, nr. 19.
- UNICEF (2007). *Child poverty in perspective: an overview of child well-being in rich countries. A comprehensive assessment of the lives and well-being of children and adolescents in the economically advanced nations. Innocenti Report-Card 7*, Florence. UNICEF: Innocenti Research Centre.
- Vrooman, J.C., G. Jehoel-Gijsbers en A. Soede (2007). Armoede en sociale uitsluiting van kinderen. In: C. Vrooman, S. Hoff, F. Otten en W. Bos (red.), *Armoedemonitor 2007*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Vrooman, J.C. (2009). *Rules of relief; institutions of social security, and their impact*. The Hague: The Netherlands Institute for Social Research/SCP.

- Walle-Sevenster, J. de, en G.J. Kok (1991). *Gezondheidsbevordering en armoede*. Bleiswijk: NKB-uitgeverij.
- Whelan, C. T., R. Layte en B. Maitre (2004). Understanding the mismatch between income poverty and deprivation: a dynamic comparative analysis. In: *European Sociological Review*, 20, pp. 287-302.
- Wittebrood, K. en T. van Dijk (2007). *Aandacht voor de wijk: effecten van herstructurering op de leefbaarheid en veiligheid*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- WRR, Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (2003). *Waarden, normen en de last van het gedrag*. Rapporten aan de regering nr. 68. Amsterdam: University Press.
- WRR, Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (2007). *Bouwstenen voor betrokken jeugdbeleid*. Amsterdam: University Press (Verkenningen nr. 15).
- Zeijl, E. (red.) (2003). *Rapportage Jeugd 2002*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Zeijl, E., M. Crone, K. Wieverink, S. Keuzenkamp en M. Reijneveld, M. (2005). *Kinderen in Nederland*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Publicaties van het Sociaal en Cultureel Planbureau

Werkprogramma

Het Sociaal en Cultureel Planbureau stelt twee keer per jaar zijn Werkprogramma vast. De tekst van het lopende programma is te vinden op de website van het scp: www.scp.nl.

scp-publicaties

Onderstaande lijst bevat een selectie van publicaties van het Sociaal en Cultureel Planbureau. Deze publicaties zijn verkrijgbaar bij de boekhandel, of via de website van het scp. Een complete lijst is te vinden op deze website: www.scp.nl.

Sociale en Culturele Rapporten

Investeren in vermogen. Sociaal en Cultureel Rapport 2006. ISBN 90-377-0285-6

Betrekkelijke betrokkenheid. Studies in sociale cohesie. Sociaal en Cultureel Rapport 2008.

ISBN 978-90-377-0368-9

scp-publicaties 2009

- 2009/1 *Nooit meer dezelfde. Gevolgen van misdrijven voor slachtoffers* (2009). Willemijn Lamet en Karin Wittebrood. ISBN 978-90-377-0402-0
- 2009/2 *Emancipatiemonitor 2008* (2009). Ans Merens en Brigitte Hermans (red.). ISBN 978-90-377-0406-8
- 2009/3 *Goede burens kun je niet kopen. Over de woonconcentratie en woonpositie van niet-westerse allochtonen in Nederland* (2009). Jeanet Kullberg, Miranda Vervoort en Jaco Dagevos. ISBN 978-90-377-0401-3
- 2009/4 *De jeugd een zorg. Ramings- en verdeelmodel jeugdzorg 2009* (2009). John Stevens, Evert Pommer, Hetty van Kempen, Elke Zeijl, Isolde Woittiez, Klarita Sadiraj, Rob Gilsing, Saskia Keuzenkamp. ISBN 978-90-377-0355-9
- 2009/5 *Mantelzorg. Een overzicht van de steun van en aan mantelzorgers in 2007* (2009). Alice de Boer, Marjolein Broese van Groenou en Joost Timmermans (red.). ISBN 978-90-377-0408-2
- 2009/6 *At a glance. Summaries of 16 scp research projects in 2008.* ISBN 978-90-377-0413-6
- 2009/7 *Vrijwilligerswerk in meervoud. Civil society en vrijwilligerswerk 5* (2009). Paul Dekker en Joep de Hart. ISBN 978-90-377-0348-1
- 2009/8 *Cultuurbewonderaars en cultuurbeoefenaars. Trends in cultuurparticipatie en media-gebruik* (2009). Andries van den Broek, Jos de Haan en Frank Huysmans. ISBN 978-90-377-0400-6
- 2009/9 *Making up the Gap. Migrant Education in the Netherlands* (2009). Lex Herweijer. ISBN 978-90-377-0433-4
- 2009/10 *Gelukkig voor de klas?. Leraren voortgezet onderwijs over hun werk.* Ria Vogels. ISBN 978-90-377-0340-5
- 2009/11 *Rules of Relief. Institutions of social security, and their impact* (2009). J.C. Vrooman. ISBN 978-90-377-0218-7
- 2009/12 *Overlast en verloedering ontsleuteld* (2009). Lonneke van Noije en Karin Wittebrood. ISBN 978-90-377-0436-5

- 2009/13 *Crisis in aantocht? Verdiepingsstudie Continu Onderzoek Burgerperspectieven 2008* (2009). Paul Dekker, Tom van der Meer, Peggy Schyns en Eefje Steenvoorden. ISBN 978-90-377-0404-4
- 2009/14 *De sociale staat van Nederland 2009* (2009). Rob Bijl, Jeroen Boelhouwer, Evert Pommer, Peggy Schyns (red.). ISBN 978-90-377-0434-1
- 2009/15 *Deeltijd (g)een probleem. Mogelijkheden om de arbeidsduur van vrouwen met een kleine deeltijdbaan te vergroten* (2009). Saskia Keuzenkamp (red.), Carlien Hillebrink, Wil Portegijs, Babette Pouwels. ISBN 978-90-377-0448-8
- 2009/16 *De toekomst van de mantelzorg* (2009). Klarita Sadiraj, Joost Timmermans, Michiel Ras, Alice de Boer. ISBN 978-90-377-0435-8
- 2009/17 *Vergrijzing, verpleging en verzorging. Ramingen, profielen en scenario's 2005-2030* (2009). Isolde Woittiez, Evelien Eggink, Jedid-Jah Jonker, Klarita Sadiraj. ISBN 978-90-377-0422-8
- 2009/18 *Jaarrapport integratie 2009* (2009). Mérove Gijsberts, Jaco Dagevos (red.). ISBN 978-90-377-0446-4
- 2009/19 *Werkloos in crisistijd. Baanverliezers, inkomensveranderingen en sociale gevolgen; een verkenning* (2009). Cok Vrooman. ISBN 978-90-377-451-8
- 2009/20 *Maten voor gemeenten. Een analyse van de prestaties van de lokale overheid* (2009). B. Kuhry en J.J.J. Jonker. ISBN 978-90-377-0452-5

SCP-publicaties 2010

- 2010/1 *Liever mark dan Mohammed? Onderzoek naar arbeidsmarktdiscriminatie van niet-westerse migranten via praktijktests* (2010). Iris Andriessen, Eline Nievers, Laila Faulk, Jaco Dagevos. ISBN 978-90-377-0421-1
- 2010/2 *Op weg met de Wmo. Evaluatie van de Wet maatschappelijke ondersteuning 2007-2009* (2010). Mirjam de Klerk, Rob Gilsing en Joost Timmermans (red.), Gijs van Houten, Anna Maria Marangos, Mathijs Tuynman, Martha Dijkgraaf, Jennifer van den Broeke, Judith van der Veer, Jelmer Shalk, Jurjen Iedema, Alice de Boer. ISBN 978-90-377-0463-1
- 2010/4 *Steeds meer verstandelijk gehandicapten? Ontwikkelingen in vraag en gebruik van zorg voor verstandelijk gehandicapten 1998-2008* (2010). Michiel Ras, Isolde Woittiez, Hetty van Kampen, Klarita Sadiraj. ISBN 978-90-377-0468-6
- 2010/5 *Een baanloos bestaan. De betekenis van werk voor werklozen, arbeidsongeschikten en werkenden* (2010). Patricia van Echtelt. ISBN 978-90-377-0350-4
- 2010/6 *The social state of the Netherlands 2009* (2010). Rob Bijl, Jeroen Boelhouwer, Evert Pommer, Peggy Schyns (red.). ISBN 978-90-377-0466-2
- 2010/7 *The minimum agreed upon. Consensual budget standards for the Netherlands* (2010). Stella Hoff, Arjan Soede, Cok Vrooman, Corinne van Gaalen, Albert Luten, Sanne Lamers. ISBN 978-90-377-0472-3
- 2010/8 *Sociale uitsluiting bij kinderen: omvang en achtergronden* (2010). Annette Roest, Anne Marike Lokhorst, Cok Vrooman. ISBN 978-90-377-0493-8

SCP-essays

- 1 *Voorbeelden en nabeelden* (2005). Joep de Hart. ISBN 90-377-0248-1
- 2 *De stem des volks* (2006). Arjan van Dixhoorn. ISBN 90-377-0265-1
- 3 *De tekentafel neemt de wijk* (2006). Jeanet Kullberg. ISBN 90-377-0261-9

- 4 *Leven zonder drukte* (2006). Tjirk van der Ziel met een naschrift van Anja Steenbekkers en Carola Simon. ISBN 90-377-0262-7
- 5 *Otto Neurath en de maakbaarheid van de betere samenleving* (2007). Ferdinand Mertens. ISBN 978-90-5260-260-8

Overige publicaties

- Continu Onderzoek Burgerperspectieven. Kwartaalbericht 2009. Deel 1* (2009). Eefje Steenvoorden, Peggy Schyns en Tom van der Meer. ISBN 978-90-377-0417-4
- Continu Onderzoek Burgerperspectieven. Kwartaalbericht 2009. Deel 2* (2009). Tom van der Meer, Paul Dekker en Eefje Steenvoorden. ISBN 978-90-377-0418-1
- Continu Onderzoek Burgerperspectieven. Kwartaalbericht 2009. Deel 3* (2009). Eefje Steenvoorden, Tom van der Meer en Paul Dekker. ISBN 978-90-377-0447-1
- Wmo Evaluatie. Eerste tussenrapportage. De invoering van de Wmo: gemeentelijk beleid in 2007* (2008). Gijs van Houten, Mathijs Tuynman en Rob Gilsing. ISBN 978-90-377-0390-0
- Wmo Evaluatie. Tweede tussenrapportage. Ondersteuning en participatie van mensen met een lichamelijke beperking* (2009). Anna Maria Marangos, Mieke Cardol en Mirjam de Klerk. ISBN 978-90-377-0399-3
- m/v. SCP-nieuwjaarsuitgave 2009* (2009). ISBN 978-90-377-0411-2
- Definitief advies over het Wmo-budget huishoudelijke hulp voor 2009* (2009). Evert Pommer, Ab van der Torre, Evelien Eggink. ISBN 978-90-377-0415-0
- TBO/eu en TBO/nl. Een vergelijking van twee methoden van tijdbestedingsonderzoek* (2009). Carlijn Kamphuis, Remko van den Dool, Andries van den Broek, Ineke Stoop, Patty Adelaar, Jos de Haan. ISBN 978-90-377-0423-5
- Kunnen alle kinderen meedoen? Onderzoek naar de maatschappelijke participatie van arme kinderen* (2009). Gerda Jehoel-Gijsbers. ISBN 978-90-377-0416-7
- Werken en weldoen. Kiezen voor betaalde en onbetaalde arbeid* (2009). Ingrid Ooms, Jedid-Jah Jonker, Ab van der Torre. ISBN 978-90-377-0403-7
- Genoeg om van te leven. Focusgroepen in discussie over de minimale kosten van levensonderhoud* (2009). Stella Hoff, Arjan Soede, Cok Vrooman, Corinne van Gaalen, Albert Lutén, Sanne Lamers. ISBN 978-90-377-407-5
- Profielen van vragers naar AWBZ-GGZ* (2009). Cretien van Campen. ISBN 978-90-377-0444-0
- Sociale uitsluiting: een meetinstrument* (2009). Gerda Jehoel-Gijsbers (SCP), Wendy Smits (CBS), Jeroen Boelhouwer (SCP) en Harry Bierings (CBS). ISBN 978-90-377-0427-3
- Sociale samenhang in de wijk. nsv actualiteitencollege 2008* (2009). Maurice Gesthuizen en Vic Veldheer (red.). ISBN 978-90-377-0445-7
- Metén wat leeft? Achtergrondstudie bij het Continu Onderzoek Burgerperspectieven* (2009). Paul Dekker (red.). ISBN 978-90-377-0419-8
- VeVeRa-III. Ramingen verpleging en verzorging 2005-2030 modelbeschrijving* (2009). Evelien Eggink, Jedid-Jah Jonker, Klarita Sadiraj, Isolde Woittiez. ISBN 978-90-377-0356-6
- Sporten gemeten. Methodologische aspecten van het onderzoek naar sportdeelname* (2009). Koen Breedveld, Annet Tiessen-Raaphorst. ISBN 978-90-377-0358-0
- Hoe het ons verging... Traditionele nieuwjaarsuitgave van het SCP* (2010). Paul Schnabel (red.). ISBN 978-90-377-0465-5
- Continu Onderzoek Burgerperspectieven. Kwartaalbericht 2009. Deel 4* (2010). Paul Dekker, Tom van der Meer en Irene de Goede. ISBN 978-90-377-0464-8
- Wmo Evaluatie. Vierde tussenrapportage. Ondersteuning en participatie van mensen met een lichamelijke beperking; twee jaar na de invoering van de Wmo* (2010). A. Marangos, M. Cardol, M. Dijkgraaf,

M. de Klerk. ISBN 978-90-377-0470-9

Op weg met de Wmo. Journalistieke samenvatting door Karolien Bais. Mirjam de Klerk, Rob Gilsing en

Joost Timmermans. Samenvatting door Karolien Bais (2010). ISBN 978-90-377-0469-3

NL Kids online. Risico's en kansen van internetgebruik onder jongeren (2010). Jos de Haan.

ISBN 978-90-377-0430-3

Kortdurende thuiszorg in de AWBZ. Een verkenning van omvang, profiel en afbakening (2010). Maaïke den

Draak. ISBN 978 90 377 0471 6

De publieke opinie over kernenergie (2010). Paul Dekker, Irene de Goede, Joop van der Pligt.

ISBN 978 90 3770488 4